

Dr PROHÁSZKA OTTOKÁR

MAGASSÁGOK FELÉ

KISEBB DOLGOZATOK

BUDAPEST, 1911

KIADJA AZ „ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

TOLSTOJ LEO

Tolstoj Leóról, halála előtt egy héttel, még sok hír keringett és mondták, hogy megszökött otthonról, hogy megzavarodott s hóbortokat művei, hogy kolostorba menekült: aki Tolstoj lelkét ismerte, az tudta, hogy ez nem megzavarodás s nem örület, hanem hozzáillő elhatározás és eljárás s legfőljebb azon csodálkozhatik, hogy miért nem tette ezt meg úgy hűsz, harminc évvel ezelőtt?

Tolstoj, mikor ereje elhagyta, a tett embere akart lenni s életének utolsó felvonásában mindahhoz, amit írt, kommentárral szolgálni. Bátran mondhatjuk, hogy elkésett vele, mert elveit és eszméit hosszú életen át inkább átszenvedte, mint átélte s tulajdonképeni megvalósításukhoz nem került ideje. Szenvedett nemcsak tanainak ellentmondásától, melyben egymással is, meg a világgal is szemben álltak; hanem szenvedett a tanok és saját élete közt való ellentmondástól is, mert ő maga sem hajtotta végre azt, amit hirdetett s ahol belekezdett, ott maga is rögtön groteszk, vagy mondjuk, romantikus lett. Hirdette, hogy a világ mindenestül, jogrendszerestül s intézményestül az ördögé; de azért birtokjogi s életrendi viszonyait illetőleg Tolstoj gróf is igazságtalanságban s gonoszságban élt; hirdette, hogy gázság a társadalmi rend, melyben a munka gyümölcsseit nagyjában azok élvezik, kik keve-

set dolgoznak s kizárják az élvezetből a dolgozó osztályokat, de azért ő is főnemes volt s az maradt; grófi kastélyban lakott s nagybirtokos volt; vagyonáról le nem mondott s pénzét el nem osztotta; hirdette, hogy a tudomány s a művészet nem áldás, hanem inkább átok; hirdette, hogy a kultúra útjai a halálba vezetnek s hogy a természetes élethez kell visszatérnünk: tett is ő ezen az úton egy-két lépést, de csak a muzsik csizmájáig ért; addig ért, hogy muzsiknak öltözött, szántott, vetett; de magát azt az életprogramot még családjában sem tudta keresztülvinni. /Az ilyen ember, főleg ha oly merev, ázsiai meggyőződés lakik benne, mint Tolstoj Leóban lakott, okvetlenül titkos vértanúvá válik, akinek az eszme kín s a környezet gyötrelme s legyen bár bámulója a félvilág, azért mégis csak hallja önmagában a vádat s eszmélődésének csendjét fölveri a kritika gúnykacaja, hogy „ember, te nagy világcsaló, hisz te más tanítasz, s más teszesz, – hisz rácsáfolsz magadra s képtelen gondolataidra s ha találkoznék is néhány, ki szeretne híved lenni, az is megszalad s otthagya, mert elveszed a kedvüket mesteri következetlenségeddel.”

Csoda-e, hogy az öreg gróf nem bírta el e vádat s hogy mikor már nem igen tudott mit írni, akart még valamit tenni; tenni legalább valami keveset abból, amiről rémsokat írt? Elhagyta hát grófi kastélyát, elhagyta szerető hitvesét s családi körét s szegény lett. Sokan rázzák fejüket e lépése fölött, de aki Tolstoj szellemét ismeri, az csak azon ütközhetik meg, hogy miért oly későn, miért nem tette meg akkor, mikor még erősen s nem haldokolva tehetne volna meg?

Tolstoj Leo hosszú élete a szilaj s szertelen ifjúság-

tói egész a világyűlölet borongó homályáig meglepő változatokat állít elénk. Eredetileg *ragyogó, zseniális művésznek* indult, azután *etikus és filozóf* lett, közbe a *parasztélet romantikusa volt*, hogy végre árnyba s homályba merülve *misztikussá* legyen. Ha ez életszakokat s irányzatokat a belső összeköttetések megfigyelése nélkül szemléljük, bizarraknak s érthetetleneknek látszanak; de ha a mélybe, ha Tolstoj lelkébe nézünk, akkor már fiatal korában észlelhetjük, a későbbi fejlődés csiráit, nevezetesen annak a komor, tolstoji világnézetnek kikezdéseit s ami őt annyira jellemzi, a művészetnek etikába való elhajlását. E változatokon természetesen dolgozott az életnek sok nagy benyomása és sok keserű tapasztalata; de maguk az árnyak s azoknak egyre sötétebb elhomályosulása s a világnézetnek az a kultúrellenes irányzata, csak a lélek eredeti hajlamaiból magyarázhatók meg.

Korunk világhírű géniuszai vakmerő, szinte ijesztő eredetiséggel emelkednek ki a tömegeből; más-más elven állva, más-más stílusban építik ki pszichológiájukat, de egy sincs akit az élet mélységei, a szenvedés, a nyomor úgy vonzottak s ki azokból a mélységekből oly misztikussá s szenvedővé s ugyanakkor oly bizarrá vált volna, mint Tolstoj Leo.

Pedig kezdetben messzi-messzi látszott árnytól s szenvedéstől! Művész volt, író volt, ki az életet nézni, ki a lelket s annak szövedékét, azt a millió szálát szét-szedni és sodorni, fonni s szőni tudta; kinek stílusa szemléltet s alakít. Sok szép művet írt s hírnevét tulajdonképp azoknak a műveknek köszöni, melyeket a filozóf bizarr nézetei s az etikusok világyűlölete el nem homályosítanak. Tolstojban ugyanis két lélek

lakott, de először csak a művész lelke, a géniusz ébredt benne öntudatra s az dolgozott; volt azonban benne más lélek is, az etikusnak s még inkább misztikusnak lelke, az az orosz lélek, mely kezdetben szunnyadt s csak itt-ott jelentkezett, később azonban fölébredt, kitört, letörte a művész lelkét s nyílt összeütközésbe került kultúrával s művészettel. Kezdetben tehát géniusza megfelel szülőföldje nevének, hiszen Jasnaja-Poljana derült, napos mezőt jelent; később azonban egyre több, sötét árnyék szövődött felfogásába s a napos mezőből felhőkkel bevont, sáros, kietlen, vidék lett, hol egy ázsiai farkas csattogtatja fogát a kultúrvilágra.

Ezeket az árnyakat az élet nagy kérdései vetették lelkére. Tolstoj ugyanis nem volt az az író, ki csak alakítani akar s kinek kedve tellik a pszichológia bonyolultságaiban. Az írás, a géniusz alakító munkája nem töltötte ki lelkét; ő az élet értelmét is kutatta s értelmetlenségét is élte, azaz hogy szenvedte. Korábban, mint a legtöbb embert s oly mélyen, mint csak keveseket, megrendítette őt a halál gondolata s a gondolatból nagy, tiszteletreméltó gond lett, hogy jól él-e hát ő maga s célszerűen rendezte-e be életét s jól használja-e föl tehetségeit?! Néha megkísértette őt a gondolat, hogy összes írása hivalkodás és hiúság: szétnézett az analfabéta muzsikok világán s érezte, hogy rajtuk egész művészete kárba vész. Szorongó szívvel nézte, a kultúrát is, azt az oktanul s természetellenesen élő ember-tömeget, mely kínlódik s kimerül. Sokratesként vizsgálta, hogy mit tartanak boldogságnak s úgy látta, hogy a boldog s erőteljes élet összes kellékeit nélkülözi. Minél tovább élt, annál kultúrellenesebb lett s

nemcsak kritizálta, még pedig kegyetlenül Oroszországban, a cenzúra világában, hallatlanul a kultúra s az állam intézményeit, hanem el is vetette azokat s a kritikájából szinte gyűlölet lett.

Turgenyew jókor vette észre Tolstoj lelkének ez elhajlását s egy párisi tartózkodása alkalmával kérte, hogy ne cserélje föl a művészet ragyogó palástját a filozóf kopott palliumával; lelkére kötötte, hogy maradjon a művészetnél; ne okoskodjék; ne foglalkozzék túlsókat azokkal az árnyékokkal, melyekből annál sűrűbb éj szövődik, minél többet bíbelődünk velük. De Tolstoj nemcsak hogy nem hallgatott Turgenyewre, hanem megneheztelt rá s folytatta útját abban az irányban, melyben senki sem követte őt, legalább kezdetben s hivatást érzett arra, hogy szókimondó, kegyetlen prófétájává váljék a világnak, hogy szétszakítsa bubáját s fölföldje álnokságának s farizeizmusának örvényeit. S ezt meg is tette. Bünt korholó s bűnbocsánatot követelő prófétának csapott föl. A múlt század végén fölemelte szavát s a szeretet s emberség nevében fölszólitotta a világot, hogy bocsássunk meg a bűnösöknek, fojtsuk el az egoizmust s áldozzuk föl magunkat egymásért. De a prófeta adós maradt a megmutatásával, hogy ugyan mily utakon menjünk majd a javulás felé; nem mondta meg, hogy az állapotokat hogyan javítsuk, a könnyeket hogyan töröljük, a betegségeket hogyan gyógyítsuk s főképp, hogy miképp irtsuk ki alacsony szenvedélyeinket. Nem mutatott rá az Isten országának útjaira, melyek őt vonzották s biztató szavaiban csak a nemesen érző ember ösztöneire ismerünk, de tiszta, világos gondolatot nem látunk. Mi is érezzük, amit ő, hogy az élet szorosaiban s fülledt

s fáradt atmoszférájában járunk; de a kiutat tőle hiába kérdezzük; ő is tapogatózik, ő is vak.

Azonban Tolstoj Leo nem maradt meg a filozofálás hideg, holdvilágos éjében. Ő nem egy elvont filozófiának, nem száraz eticizmusnak lett a prófétája; ezt az ő műívészleke, mely az alakot s nem az elvont gondolatot kultiválta, be nem vette. Orosz földön élt; orosz, friss szántások gőzét szívta magába s lelke a fölség hódolatával s az alázat rezignációjával volt átjárva: azért *filozófiáját is egy-kettőre ellepi a misztikus elem*. Panteistának indult, de sokkal inkább volt orosz és művész, semhogy a fölséget valahol valami konkrét alakban föl ne fődözze s a rezignáció hódolatával át ne fogta volna. Ezt a fölséget megtalálta az Evangéliumban, de nem abban az értelemben, mintha Krisztusban az Isten Fiát s a világ Megváltóját látta volna, hanem úgy, hogy Krisztus által ő is a hitet, a vallást ismerte föl lelkének tartalmául; – az evangéliumból merítette a jóságot, az irgalom, türelem s engedékenység inspirációit s minden gondolatát, tettét, vágyát eszerint akarta eligazítani. Vallásos alapon állva szötte ki a maga sötét, szenvedő, rezignált világnézetét.

Ez az állásfoglalás csak nagy harcok után sikerült neki. Sokat imádkozott és böjtölt, hogy rányisson az igazság ismeretére. Járt a kolostorokat, kikérdezte a zarándokokat, elvegyült az orosz nép „szentjei” közé; sokat olvasott s tanult, hogy a szentkönyveket megértse s végre is arra a meggyőződésre jutott, hogy az evangélium ad neki ugyan fölvilágosítást mindenben, ami lelkét aggasztotta, de az evangélium tiszta, föl nem zavart forrásaiból kell merítenie annak, ki igazságra vágyik, a teológia s a történelem pedig csak

fölzavarta e tiszta forrásokat. Meggyőződött, hogy az egyház is, a világ is ellenkezésben áll Krisztussal s hogy az emberiség eddig nem értette meg az evangéliumot. A hegyi beszédet betűszerint vette s hirdette, hogy a háború istentelen gazság, hogy az állam, mely jogon s hatalmon épül, Krisztusellenes, – hogy a modern társadalom élete tele van erőszakkal s bűnnel s hogy csak a radikális ellentmondás segíthetne rajtunk, hogy ellentmondjunk az ő értelmében az ördögnek s minden cselekedetinek s minden pompáinak, – ellentmondjunk mindannak, ami van!

Ellenkezését e világgal s hiúságával kifejezésre hozta életmódjában is. Jóságára vonulva parasztjai közt élt; úgy öltözködött, mint ők, dolgozott, mint ők, szántott-vetett, kaszált s elkísérte a juhászt s a kondást. A boldog élet öt pontja közül az egyik úgyis a fizikai munka s a nagyurak azért betegek s azért nincs álmuk s étvágyuk, mert fizikailag nem dolgoznak; ő tehát dolgozott; a muzsik öltözetében járt Moszkvában is, ott őgyelgett az utcákon s tereken, ott emelgette meg sapkáját a templomok előtt s főveglevéve járt ki-be a Waszilij Blaschenoi szent kapujában. Ezalatt pedig a környezet, a család nem változott át muzsikkörnyezetté; derék, kitűnő neijének gondja volt rá, hogy a gyerekek el ne parasztosodjanak, hogy leányai gróf kisasszonyokká nevelődjenek s hogy az „öregnek” gondolataiból ott a közvetlen környezetben is a radikálisabbak valahogy meg ne valósuljanak. Világraszóló hírt s dicsőséget a Tolstoj-névnek Tolstoj Leo szerzett, de hogy a család fönnáll, hogy kilenc gyermeke s huszonöt unokája van, ebben bizonyára az oroszlán-rész az érdemből a grófnét illeti, ki nem lett tolstojista.

De nehéz is volt Tolstojnak magának is tolstojistává lennie. Nehéz volt a grófnak, a családos embernek, kilenc gyermek atyjának, a magas társadalmi polcon élő művelt embernek a tolstoji programot megvalósítania; ahhoz vagy teljes szakítás kellett volna, – amihez nem volt soha inspirációja, mert nem ismerte az energiának legfőbb motívumait, – vagy az, hogy a környezet is, Oroszország is, Európa is Tolstoj gondolatai szerint elváltozzék, amire a leghalványabb lehetőség is hiányzott. Így tehát Tolstoj elkésett saját élete művével s azzal végezte, amin voltaképp kezdenie kellett volna, jobban mondva pedig nem is végzett, hanem abbahagyta művét. Ha Tolstoj igazán tolstojista akart volna lenni, akkor nem lett volna szabad előbb művésznek, világhírűnek, családos embernek s csak azután misztikusnak lennie. De ha ez történik, akkor Tolstojról csak egy nagyon kis kör vesz tudomást, de a nagy világ bizonyára nem. Világhírét ugyanis nem parasztromantikájának, nem ázsiai kulturellen esésének, hanem írói zsenialitásának köszöni s más zsenialitás nem volt benne, nevezetesen nem volt meg benne az élet művészete s az élet harmóniáinak zsenialitása. Ebben ő muzsik volt s nem művész.

Az irodalom zsenije, paraszt lett az életben, tehát szerencsétlen művész. S itt bátran vonhatok párhuzamot Tolstoj s egy más művész közt, aki tényleg az élet művésze volt s aki szintén a szeretet s a könyörület s az irgalom s az áldozat motívumain indult el az élet magaslatai felé s el is érte azokat s ez assisii sz. Ferenc. Assisi is derült, napsugaras város s Dante is éneкли, hogy a napkelet városa s Doljana Poljana is derült föld, a neve is azt mondja; de Assisiben oly

derű támadt, mely egyre napsugarasabb lett. Doljana Poljana pedig olyan, mely egyre szürkébb lett. Pedig mindketten, Ferenc is, Tolstoj is a szegénységet szerették s mindketten az evangéliumért égtek; mindketten nagy részvéttel jártak, keltek, a bogárnak útjából is kitértek; mindketten imádkoztak és sírtak; de Ferenc lelke hitt az Isten szeretetében s a szeretet világmegváltó kegyelmében, Tolstoj pedig nem hitt; *nem volt Megváltója* s azért ő maga sem nyugodott meg; dörgött, mint próféta a pusztában, de énekelni nem tudott; művészetének húrjai is elpattantak sorba s lelke elsötétült; azért aztán vonzani sem tudott. Nem emelte ki az evangéliumból azt a boldogító s megváltó erőt, mely rossz világban is üdvözíti a lelket s mely önzés, kegyetlenség, keménység, csalfaság dacára is győz; nem értette meg, hogy nem szabad elsötétülni semmiért a világon, sőt az egész világról sem, hogy „panasz nélkül, Isten egyeneslelkű fiainak kell lennünk, feddhetlennek a gonosz s elvetemült nemzetség közepette, kik között mint világitók fényeskedünk a világon.” (Filip. 2, 15.) Assisii sz. Ferenc nem nősült meg, családot nem alapított, arról is jólevele lemondott, amije volt: Tolstoj Leo pedig elkésett az életművészetével s a saját maga programjával, mert mindebbe belement s akkor akart kezdeni, amikor késő volt s ott akart kezdeni, ahol végezni kell s így műve csődöt s művészete csütörtököt mondott.

Továbbá a jóakarásban, a jóindulatban sem itt, sem ott nem volt hiány.

Sz. Ferenc is meg akarta javítani a világot, Tolstoj is; de sz. Ferenc csak ellentéteket s akadályokat látott s bízott benne, hogy az Isten nagy nehézségek

kanyarulatain s kerülőin is boldoguláshoz vezeti az embert; Tolstoj pedig nem ellentétek, hanem ellentmondások közé került s az élet harmóniáját már csak ezért sem tudta eltalálni. Tolstoj elviselhetetlen túlzásokba s képtelenségekbe keveredett; szerinte a tudomány, a művészet rossz; a házasság, a nemes szerelem is tilos; a vagyonszerzés, a kereset, a hazaszeretet, a politika bűn. Teóriákat állított föl, melyeket senki sem valósíthatna meg; ő sem. Eredetinek eredeti, bátornak bátor, de gondolkozása zavaros s egyoldalú.

Ha ellentmondó tételeiről nem tudnók, hogy azokat Tolstoj mondta, bármely meghibbant elméjű kiszólónak tulajdoníthatnók azokat.

Mindezek dacára tiszteljük benne a géniuszt s megsajnáljuk az embert. Művész és remekíró volt; apostol is volt, az irgalom, az emberszeretet apostola; de az élet ideálját nem fogalmazta meg jól s még kevésbé állította az emberiséget a boldogulás útjaira. Az emberiség nem is megy utána, hanem élvezi műveit, melyekben mesél s alakít; filozófiája miszticizmusára pedig azt mondja rá, hogy az orosz föld terheltsége van rajta s a könyvtárak porába temeti.

„HOMO MELANCHOLICUS

Őszben állunk; virágok, bokrok, fák s emberek egyaránt. Nem akarok ugyan általánosítani s nem azt mondom, hogy fakadás és virágzás egyáltalában nincs, de azt már nagyon hangsúlyozom, hogy bizony nagyon sok a hervadás s hogy főleg azokon verődik ki az őszi hangulat, kikben a lélek akarna fakadni s kik alakot s hangot s színt keresnek a modern gondolatnak s érzésnek. A technikában nem látni a lemondásnak ez őszi hangulatát; ott haladás s erős bizalom az uralkodó hangulat; de nem is ismer a tudomány melancholikus gőzt, csak fáradt gőzt, míg ellenben mi nemcsak fáradt emberekkel, hanem fáradt s melancholikus lelkekkel találkozunk léptenyomon. Tény, hogy hervadás fonnyaszt érzést s gondolatot s ahol a gondolat fakad s alakot ölt, az irodalom s művészet mezőin, ott őszi az időjárás, őszi a divat is; a géniusz nem napsugárba, hanem ködfoszlányokba öltözik s kedvenc virága is nem a kacagó pipacs, sem az ég szemléletétől s szerelmétől égszínbe kékülő búzavirág, hanem az a vérszegény, sápadt, kedvetlen őszi kikerics. Baj az is, hogy ez az ősz nagyon hosszú s vége nincs; baj, hogy a gondolat s érzés ez őszi lilasága nemcsak gyorsan múló, három hónapos őszi évad; – nem is csak három év; hanem végtelenbe elnyúló unalom, mely megöl érzést s gon-

dolatot, irodalmat s művészetet, – mely kiül az emberek réveteg, álmos szemeibe, ráborul az elcsigázott arcokra s típussá lesz, melynek neve „homo melancholicus”.

Ez a homo melancholicus mindenekelőtt kedvetlen s mindenbe beleviszi a fázós hangulatot. Van közte hitetlen, van hívő, de mindegyik kedvetlen. Nincs bennük pátosz, sem a hitben, sem a hitetlenségben. A tagadás is erőtlen, az is beteg s az ember attól is szenved. A modern ember nem lelkesül s nem disputál; mit is disputálna, mikor nem hisz az igazságban. Kezdetben azért volt hitetlen, mert hitt a hitetlenségben s lelkesült érte; hitt a tagadás dogmájában s készült az ég ostromára, el akarta foglalni a világot s hitte, hogy fölrheti s eloszlathatja árnyait s kilakoltatja azokat a néma, kiállhatatlan szfinxeket azokkal a tágranyílt szemekkel, azokkal a nyugodt arcokkal, de kacagó lelkekkel. De mindezt csak akarta, mindez csak volt s ez idő szerint mindezen már túl vagyunk.

A homo melancholicus reménytelen is, még pedig alaposan. Szerencsétlenségére ugyanis roppant sokat megtudott s állítólag rányitott a vele csúfot űző természet titkára is, arra, hogy ez az anyának csúfolt mostoha tisztára bolondnak tartja őt, illúziókkal ingerli, hamis célokkal ámítja, beleállítja kengyelfutónak a fejlődés útjaira, az élet viharos tengerén gályapadokhoz láncoltatja, evezőt nyom kezeibe s lázas víziókat csal szemeibe; de ő most már rájött, hogy e munkára csak a mostohatermészetnek van szüksége, de az embernek nincs; rájött, hogy az evezés is esztelen erőlködés, mert hiszen holt-tengeren, holt partok közt járunk s biztató révparton soha ki nem kötünk. Evezzen hát, akinek kedve van; aki okos, az nem evez; így is

odaér, ahová ez az úszó gálya s a gálya rakománya, a holt gondolat, holt hit, holt érzés ér: a semmiség feneketlen mélységébe.

Dehát elég ennyi a homo melancholicus arculatából, azokból a torz vonásokból, melyek mögött a beteg lélek teng s betegnek is érzi magát, ahogy betegnek tartanánk egy virágot, mely hervadással kezdené a virágzást s ősszel kezdené a tavaszt. Szenved az a modern ember, mikor érzi, hogy erőre s szépségre született s ahelyett szüregsre ébred, hogy azután szomorúságban elhervadjon. Gyötri az ellentmondás a gyötrelmes technika s a levert filozófia, az öröm programja s a lemondás végzete közt. Sokat bír, nagyot teremt, maga pedig egyre törpébb s az általa legyőzött világnak rabszolgájává lesz.

Dehát azért vagyunk-e, hogy ne legyünk s azért élünk-e, hogy szenvedjünk? Hiszen az élet mindenütt erős alakokat sürget, mindenütt az erős alakítások útján jár s bizonyára a szellemi világot is erősnek s győzelmesnek kívánja. Nem azért formálta a szemet, hogy sötétségben megvakuljon, nem azért a fület, hogy diszharmóniáktól megsüketüljön, hanem a lélek szemébe is napsugárt csal s fülébe zenét varázsol s akarja, hogy ami a hegyi pataknak a lejtő hullám s a szívnek a ritmusos dobbanás, az legyen a léleknek az öröm s lelkesülés. Örök-családfáján vér és erő, erő és öröm rokonok; ritmusaik mindig változnak, de mindig rímelnék s egyik nem csendül meg anélkül, hogy a másik ne legyen kadenciája. Honnan van tehát e töménytelen kín és gyötrelm, e halni nem tudó s élni képtelen hervadás, ez a kínzó, kihívó ellentmondás?

Az a bajunk, hogy belekerültünk a kritika s a kétely

korszakába, bele a művészet individualista vajúdásaiba, bele a szertelenség irodalmi divatába, bele a reform s az újítás mámorába s a lelkesülésből kór lett s az önbizalomból örület s mikor minden régivel akarunk szakítani s mindent új alapokon fölépíteni, ez örületes, titáni munkában az individualizmust anarchiává fokoztuk, az értelmi ismeretet illúzióvá vékonyítottuk s rácáfoltunk önmagunkra, lelkünkre, erőnkre, sőt még létünkre is s belefáradtunk a semmiség elleni harcba. Igaz, hogy tagadásra is van szükség s hogy a kritika építi föl a haladás lépcsőfokait; igaz az is, hogy a kritika korszakát el nem kerülhettük s az sem volt lehetséges, hogy egy kissé betegek ne legyünk; de annyi bizonyos, hogy az adag túlnagy s túlerős volt; a kritika méreg lett; a zavaros elméknek túlsók jutott a szabadságból s megtagadták eszményeiket, áttörték biztosító korlátaikat s ami a legnagyobb, sötét géniuszok akaratnélküli médiumaivá lettek s végzetük az őket hitből, bizalomból, erőből kivetkeztető befolyásolhatóság lett.

A mi tragikumunk, hogy sok sötét s erőszakos géniusz támadt föl köztünk, kik nemcsak filozofáltak, nemcsak kritizáltak, hanem az életnek új formát is kerestek. Valjuk be, hogy nem találtak. Újat akartak adni, újat, amit ők teremtettek s gondoltak s éltek, de ez az újság inkább kín és szenvedés, tépelődés és meghasonlás volt. Lelkük kínját s kételyeit szórták világgá, szívük lázadásait harsogtatták bele a világba; azt adták, amitől ők maguk is szegényebbek s rosszabbak lettek s nem azt, amitől érzéseikben nemesbültek s jobb emberek lettek. Nem a lélek harmóniájára oktattak, hanem a legtöbb csak sebeit mutogatta, véresre tépték magukat

s a szellemi világban e réven megismétlődött a régi római arénák divatja, ahol sebeken, töréseken, haldokláson éldelegtek; szenvedést akartak látni s azt az erőt, aki tört és zúzott, végre is nem hősnek, hanem gladiátor-nak nézték. Úgy vagyunk ma is sok tekintetben; sok a szenzáció a gondolatvilágban s a művészetben, de a szenzációk átlag katasztrófák, tört hitek, tört remények, tört szívek.

A kritikának szertelensége, a gondolat s érzés anarchiája, mely nagy tehetségekben nyilvánult, beteggétette az embert; a csodálattól, mellyel az erőnek áldozott, önmaga elgyengült; miután az az erő is nem építeni, hanem rombolni, nem nemesíteni, hanem megzavarni tudott csak. Így aztán a mi szemünk is fátyolos s pókhálós lett s a sok kritikától képtelenek lettünk a végtelen távlatok fölismerésére. Úgy voltunk velük, mint Andersen pásztorleánya, aki megijedt a csillagos égbolt végtelen mélységeitől s kunyhójának tűzhelye mögé bújt, hogy ne lássa azokat. S nemcsak az égen, hanem a földön sem láttunk már semmit; nem láttunk jót, hanem csak rosszat, gyengeséget s alávalóságot. Elvesztettük az erkölcsi értéklést s nem vettük észre s még kevésbé győződünk meg, hogy ha érdemes valamit tenni, hát bizonyára élni érdemes. Rájöttünk az ibseni bölcsességre: „Es ist nicht der Mühe wert, sich so immerfort abzunützen für den Mob, für die Masse und die ganze Welt”; sőt továbbra is értünk, mert önmagunkban sem találtunk semmit, amiért érdemes lett volna élni; nem találtunk mást, csak ütközést s céltalanságot.

Csakhogy itt meg nem állapodhattunk; a génuszok e fertőzését ki nem bírja természetünk s a világoóság-

ról le nem mondhat szemünk. Vagyunk, tehát erősen kell lennünk, – élünk, tehát örvendezve s győzelmesen kell élnünk, – a létről, a valóságról van öntudatunk, tehát a semmiséggel rokonságban nem lehetünk; nem is vágyódunk oda, nincs ott helyünk; hiszen ha oda valók lennénk, sohasem jöttünk volna ide, ide a lét, az élet világába, – ide, hol a nihilizmus idegenben van.

S már ez az egy gondolat is, mely inkább érzés, mint ismeret, rásegít annak belátására, hogy a modern ember mély melanchóliája, ez a tehetetlen dekadencia, ez a nirvánás hangulat nem egyéb, mint betegség, melynek neve nem tüdővész, nem agylágyulás, hanem eszményvész s akaratsorvadás, s ebből ki kell gyógyulnunk. S kigyógyulunk, ha teszünk, ha a lét energiáit akcióba hozzuk.

Az első energia a látás, az ismeret. Nekünk látnunk kell s a természet is azt akarja; ki kell tehát néznünk a mi világunkat, azt a nekünk való világot, melyben mindig érvényesülhetünk. Ki kell néznünk, föl kell fődöznünk a mi értékeinket, melyekért élni, dolgozni érdemes s melyeket mindig s mindenütt föl lehet találni. Ezek az értékek függetlenek a létért való küzdelemtől, a megnehezült kenyérkeresettől, az élet gondjaitól, szerencse és szerencsétlenségtől. Ugyancsak ezek az értékek függetlenek a természet mechanizmusától, melybe különben testem szerint magam is bele vagyok állítva. Ezek az értékek tisztára az én értékeim, belőlem vannak, én teremtem meg, én állítom be azokat a világba. Ezek az értékek célok, a föladatok, a kötelességek, a jóságok; belőlem, lelkem feneketlenségéből, Istentől fakadnak; mint új világ, mint a szellem világa, mint az én világom állnak elem s töltenek ki engem.

Ez a látás az én intuícióm, életem művészi intuíciója; ez a látás a harmóniák kulcsa, a lét szfinxeinek megvilágítása, a világ érthetlenségének kiegészítése; a lélek önállítása, az első tett.

A második energia a jövőbe, a fejlődésbe, a több jóba van beleállítva. Mi nem vagyunk készen, mi folyton leszünk; utón vagyunk, levőfélben vagyunk s azért folyton akarunk. Akarjuk a létet, a több létet, a nemesebb, értékesebb létet s azt akarnunk, azért küzdenünk kell. Aki nem küzd, az nem is jó s aki készen akar lenni az időben, az rossz. De ezt a több létet megint csak magunkban kell keresnünk s azt magunkban kell megteremtenünk, függetlenül a világtól. Aki a világhoz köti magát s állástól és sikertől teszi függővé boldogulását, az tönkreteszi kedélyét s jellemét; azt, ha fénynek indult is, elnyeli a sötétség s ha súlynak s nyomatéknak tartotta is magát, pitykőnek bizonyul, mellyel az utca játszik. Húzzuk hát ki magunkat, engedjük szóhoz azt a büszke, világfőlényes, emberi szellemet s higyjük el, hogy sikerül neki fölnőni, kinőni, formás termetre s szépségre szert tenni az élet harmonizálása által.

Az élet harmóniája pedig csak abban áll, hogy főlényesen tudjunk kiemelkedni világ s élet fölé s eltaláljuk azt a nekünk való mértéket, az isteni szépség mértékeinek titkát. Minden bensőséges ember a „neki való mérték” után vágyik, melyben magát világfőlényesen kialakíthatja s egyéniségét a békesség s a szabadság magaslatára emelheti. Ez a magaslat nem ismer diszharmóniát, sem kedvetlenséget; ezen a magaslaton nem kételkednek, hanem élnek, mert nagy célokat látnak s e célok vonzóerejétől erősen tesznek.

Ezen a magaslaton mindig világosság van. Ha nem is süt a nap, ha nem is világít a hold, ha nem is ragyognak a csillagok, akkor is világosság van ott: a hit, az eszmények világa, mely a bizó léleknek ki nem alszik soha. Továbbá azon a magaslaton minden szépségbe öltözik, minden „a maga mértékét” szereti s ahogy szereti, úgy alakítja s érvényesíti s élvezi. Ez a mérték a szívből való, őszinte jóakarát, mely nem nézi, hogy nagy-e, hogy hatalmas-e, hanem csak azt, hogy szép-e, hogy meleg-e? S ha ilyen, akkor a nagy mindenséggel szemben sem töpörödik össze, sőt ellenkezőleg érzi magát, érzi, hogy e nagy mindenség Istenének szépségét kiváltotta önmagán s boldog ez érzésben. Nem panasolja föl, hogy nem minden; nem ijed meg a vele szemben álló mindenségtől; hanem örül a „maga mértékének”, mely mint szépség és tisztaság nyilatkozik meg benne.

A mérték e titkát eltanulta a búzakalásztól, mely nem panasolja föl, hogy nincs benne a szőlőgerezd zamatja s a tölgy ereje; a mérték titkát elleste a kankalintól, mely nem irigy a rózsa szépségére s a nefelejts mosolygó kékségére: a jó embernek is meg van a „maga mértéke” hitben, szeretetben, reményben, küzdelemben s azt át kell neki élni. Aki átéli, az mindent megtett; aki nem éli, az semmit sem végzett. S ebből a mértékből nem szabad engednünk. Igaz, hogy a világ roppant nagy és sokban érthetetlen is; igaz, hogy kemény s kegyetlen a lét és sokban szinte tűrhetetlen; de bizonyos az is, hogy a napsugár is, meg a mécses világa is, több, mint a koromsötét éjszaka s bizonyos az is, hogy akinek harcok s kudarcok, bajok s szenvedések dacára világít

a lelke, az több és szebb, mint az éjszakákat sugárzó géniusok. Ugyancsak tagadhatatlan, hogy az, aki az „ő mértékében” alakította ki lelkét, az ha szerény is, akár az erdőszéli kankalin, de bizonyára szebb, mint a titáni harcban letört égboltnak romjai.

Ez az én hitem, azért vagyok látó; ez az én harmóniám, azért vagyok az élet énekese! S lehet-e igaza annak, ki nem lát, azaz hogy csak sötétséget lát? S lehet-e igaza annak, aki nem tud mondani semmit, ami szép, ami erős, szóval, ami van? Ez a dekadencia programja; nagy tévedés, mert végleges tehetetlenség.

AZ ÉN NAPOM

A vasúti töltésen iparkodtam Sárpentele felé. Este volt, a nap már lealkonyodott, de palástjának izzó fodrai még belevilágítottak a lilásan homályosodó tájba s karminvörös s bíborvörös színekkel borították el a látóhatárt. Ami tükrözni tudott, az mind fénylett pirosan, bíborosán: a jég tükre jobbra-balra a töltéstől, a simára mángolt vasúti sínek s az ember szeme, meg a lelke, meg amik még nem voltak befagyva, a a sárréti tócsák, azok is fénylettek, kérkedtek bíbor-színeikkel s legalalább is nagy karmin-tintatartónak vagy bíborfestékes dőbönyöknek látszottak s a tócsák partján sötétlő nyárfák ott hajlongtak a dőbönyök fölött s égre terjesztett karjaikkal, torzonborz fejükkel fésületlen művészeknek tetszetek, akik ezt a nyugati eget pirosra festik, még pedig sietve festik, mert este van, sietni kell. Ki is fogyott a sietős munkában nagy-hamar szín, festék, fény, a karminfestékes dőbönyök is kiürültek s elsötétültek, a bíborfények lassankint kialudtak, az elhaló pírnak hamuja mint fájdalom s melancholia szóródott lelkemre s úgy találtam, hogy karminszínek s moll-akkordok vérrokonok. Igen, a karminszín s a bíborfény ott a nyugati égen nem az erő s öröm s nem az élet palástja, hanem szemfödő, melyet a nap sző ki magának, mikor temetkezik. Szemfödője piros, nem szürke; így szokás ez a leg-

nagyobb hatalmagnál; a pápát is piros miseruhába öltöztetve terítik ki ravatalán. Nem csoda hát, hogy ez a karminpirosság melanchóliát lopott a lelkembe s végtelenben elnyúló vággyá hamvadt el bennem, vággyá a nap után, vággyá az erő, az élet és szépség forrása után. A nap húzta a lelkemet, húzta maga után; vágyaim kifeszültek s az esthomályba elnyúló sínpárrá vékonyultak s azon siklott el lelkem utána, a nap után, nem hogy elérjem, de legalább, hogy látóhatáromat mindig az a búcsúzó, édes pír szegélyezze. Szerettem volna lépést tartani az alkonyal, szerettem volna végigmenni országokon, tengereken úgy, hogy legalább elvonuló királyom palástja szegélyén pihentettem volna a szemem.

De azután megijedtem magamtól s beteges, szenvedélyes vágyamtól. Észrevettem, hogy ez a gondolat nem napsugár, hanem homály – hogy ez a vágy nem erő s öröm, hanem képtelenség, kín és örület. Mert hát minek futni, s hová futni, ha el nem érhetem? Minek futni s rohanni örökös búcsúzásban?! Nem bírnám ki, ha az alkonyattal lépést tartva, örökösen nyugalomra készülő, nyugalomra térő, bágyadt s fáradt világ fölött járnék; ha fáradt emberek közt, fáradt levegőben, fáradt városok s faluk utcáin, zárt műhelyek előtt s munkazárást füttyülő gépek gőzében vándorolnék. Tönkremennék, ha mindenütt munkából hazatérő, elcsigázott emberekkel s állatokkal találkoznam; ha ahol megfordulnék, mindenütt csuknának, sehol sem nyitnának – mindenütt végeznének s sehol sem kezdenének, – mindenütt ásítanának, sehol sem énekelnének; ha mindenütt ágyaznának, hogy lefeküdjenek s felejtessenek. Nem tartanám ki, ha mindenütt

csak a madarének fináléját hallanám s aztán néma csend nyelné el a zajt s éneket; ha közeledtemre a virágok tarkás fényei mindenütt kialudnának s a csillagok még nem, de a gázlámpák már kigyúlnának. Betege lennék e szomorú vándorlásnak abban a fáradt, bágyadt kimerült világban, melynek levegője elhasznált, a verejtéke mérge, a vére is mérge s az élete fonnyadás. Ki nem tartanám pedig azért, mert ez nem az én világom! Nekem nem a leáldozó, hanem a fölkelő nap kell; erő kell, mely felém jön s nem mely szalad tőlem; nekem hullám kell, mely fölkap s emel, visz. Világosság kell, mely kigyúl s mely nem álmosít, hanem ébreszt. Nekem nem kellene gondolatok, melyeknek napja letűnt, hanem amelyek fakadó pattogó, szökő erőkké válnak bennem. Nekem nem az est, hanem a reggel kell, mely az élet ösztönöségével lüktessen bennem s tette, cselekvésre serkentsen, így érzem hát, hogy eleven napraforgó vagyok, a napnak a virága, de nem a leáldozónak, hanem a fölkelőnek. S ez az érzület az én elemem, itt kifejlem, s nővök nagygyá. A bágyadtságot s kimerültséget, a lemondást s melanchóliát pedig esti pírnak s lélekalkonyodásnak nézem s kerülöm. Sok modern ember lelke van az alkonypírral átítatva s úgy fest nekem, mint egy szoba, melynek falai piros, járványt jelző cédulákkal vannak teleragasztva. Jaj, be csúnya, rikító tapéta; ha még oly sok szép butor s drágaság is van az ilyen szobában, nem lagnám benne; a lelkemet szúrná s mérgezné s tudnám, hogy e pír nyomában a sötétség s a halál jár.

Eközben sötét lett s úgy tetszett, mintha a töltés is, a sínek is elfogytak volna, s már csak 20-30 lépés-

nyíre nyúlnának; jeget, tócsát, nyárfát, sárrétet elnyel az éj s számomra ez mind mintha nem lett volna, íme, ez volna sorsom – gondoltam – ha szaladnék a nap után s uszályához szegezném szememet, szívemet. Akkor ugyanis eltűnnék ez a csodás, szép világ s esti párákba, ködfoszlányokba, árnyak rongyaiba takarózva szegénynek látnám, azaz hogy nem látnám gazdagságát, szépségét, bubáját s varázsát s attól szegényedném el én magam is. Kergetném a napot s nem venném észre, hogy az a nap az égen nem azért van, hogy őt nézzem, hanem azért, hogy a földet lássam s hogy tessék meg nekem ez a világ, melyet a napsugár erőbe s szépségbe öltöztet s telehinti fényekkel, színekkel s ingerekkel, hogy belém kössön s munkára s küzdelemre kényszerítsen. Maga az a nap az égen csak olyan, mint egy nagy, fényes pók, mely villámgyorsan nő, ezer meg ezer napsugárlábbal dolgozik, színhálókat lenget, ráakasztja fényszálait minden ágra-bogra, fűszálra és levélre, minden élre s szélre; kiakasztja, kitereti szövedékét, lent a nehéz, perzsa szőnyeget gyepből, pázsitból, lombból, hínárból; ezek fölé a finomabbakat aranykalászból, virágból; azok fölé pedig teleaggat erdőt, mezőt leheletszerű fátylakkal s fényekkel. Azután pedig belebök a szemembe napsugárral s ezer életingerrel settenkedik körülöttem. Birizgálja idegeimet, ráncigál, lök, húz, mint egy pajkos gyerek, kacag a szemembe, ezer kérdést tesz, talányokat ad föl, a szépség s a misztikus lét ezer problémájával táncol körülöttem. Ezt az életizgalommal telített világot teregeti ki előlem az én napom, amely nem búcsúzik, hanem folyton előm jön s hív, ébreszt, mert missziója van hozzám!

Én tehát nem kergettem a napot, mikor elment, hanem inkább várom, amikor jön. Ébren várom, mert hozzám jön. Így jön felém minden, ami enyém, ami nélkül meg nem lehetek, a lét, az élet, az Isten; így gördülnek elém a világosság s a levegő hullámai, a nagy erkölcsi értékek s vájkálok bennük, mint a mesebeli királyleány a gyöngyökben; mélységek fölött járok, melyek visznek s el nem nyelnek, mint ahogy a tó mélyei el nem nyelik a rajtuk úszkáló hattyút; rám ömlik a csillagos világok éteri fénye, az eszmények, a jóság és szépség s a legnaivabb vagyok, mikor e csodás, misztikus létnek öntudatára ébredek, melyből ép eleget értek, annyit, hogy egészen gyerek legyek.

Ha a nap után mennék s fényt, világosságot szomjazva futnék és szaladnék, végre is kiszaladnék a világból, az én világomból, mely miatt ugyanaz a nap ott fönny jár az égen s azért jár fönny, hogy én lenn maradjak. Szaladnék, szaladnék erő s szépség után s beleszegényedném s beleszűfnék az esztelen erőlködésbe s vétkezném ép az ellen, amit s akit úgy szeretek s úgy üldözök szeretetemmel. Lám, lám, semmiféle ragyogó, magas gondolatért nem szabad elhagyni a nagy életcélok útjait, a reális okosság s életbölcesség alapjait. Vannak az isteni fényszomjnak aszkétái, akik úgy szaladnak, mintha a világból, korszakukból, társadalmukból akarnának kiszaladni, akik az idő fullajtárjai akarnának lenni s a holnapot ma kívánnák átélni. Így szaladt Tolstoj szép, nagy, igazságos eszmények napja után, a tökéletes harmónia után; de voltaképen nem is tudta, hogy hová szalad. Szaladt a bizonytalanba! Vannak a világosság szomjának anarchistái, vannak vértanúi, kiknek fáj minden, ami

van, kiket láz gyötör s kerget az után, ami nincs; kiknek a fejlődés tempója lassú, kik a világot egy fordulattal akarnák jobbá, boldogabbá tenni. Ezek a napot kergetik s folyton esthomályban szaladnak-törtetnek előre s ép azért messze esnek a reális világosságtól.

Kell az eszményt szeretni, kell feléje iparkodni, kell azt sürgetni és siettetni, de ne feledkezzünk meg arról, hogy mind e lázba, kínba, szenvedélybe fegyelem és mérték kell; lélek kell, mely tudja, hogy a lehetőségek korlátai közt mozgunk s hogy nem szabad felejtenünk azt, ami van, azért, aminek lennie kell. Nekünk az eszményt s összes értékeit önmagunk életében kell kidolgoznunk s nem szabad az eszménységet a világhoz kötnünk, mert a gyöngyök is sárban s az ércek is kőben vannak, s bizonyára nem volna jó gyöngy-filozófia, ha a gyöngy elfelejtene gyöngynek lenni a sártól s nem volna jó arany-filozófia, ha az arany kővé válnék a kőtől. Hogy a világ micsoda, s hogy mi a sorsa s hogy az emberiségnek is mi az ideális fejlődési polca, azt nem tudom; de azt tudom, hogy nekem ideáljaim vannak s azok miattam vannak s azoknak a sugárzásában fürdöm s azok energiájából szövöm ki lelkem világát. Tudom, hogy lelkemben is le-letűnnek az eszmények csillagai s akkor sötét van; de azért nem marcan-golom szét magamat s nem tépem ronggyá világo-mat, hanem várok, bízom s tudom, hogy megint kigyulladnak.

Hiszek tehát az „invictus sol”-ban. Hiszem, hogy el nem hagy s ha el is hagy, tudom, hogy megint visszajön, felém jön, hozzám jön, értem jön! Mily nagy lehet az élet s a lélek, melynek ily végtelen

energiához köze van s köze van azért, hogy fölfogja s átélje.

Visszafordultam s a sötétben is haza találtam. A sötétség világított, mert a lét s az élet nagyságát megsejditő lélek járt benne.

BEMENŐM S KIMENŐM

Egy gyönyörű tavaszi reggelen nagyon megéreztem, hogy csak utcai gyereke vagyok e szép titokzatos világnak s elfogott a vágy, hogy ne maradjak az utcán, ne ott kün, hanem menjek be, menjek beljebb, ahonnan mindez az élet tódul kifelé, ahonnan ezek a dagadó rügyek, ezek az ébredező csirák ki-kikandikálnak. Mit maradjak én kün s mindig csak kün; mit járjam ezt a vásárt, mikor anyám, a természet, kifeszíti lombátorait s kigöngyölti finom szöveteit s fölpatantva az élet zárait kirakja filigrán művészetét, azokat a leheletszerű virágkelyheket, azokat a napraforgó aranytányérok, azt a sok illatos virágpártát? Mit járjak én mindig csak kün, mikor most nem felülről, hanem belülről havazik, mikor a tavasz pajzán jókedvében, halványrózsás havat szór az almafákra s mikor a körtefák virágdíszében tündöklő hófehérséggel utánozza a tél motívumait s ezt mind belülről? Minek csavarogjak kün, mikor az a fölséges, bájos élet mintha ép álmából ébredt volna, az üde szépség pírjával az arcán újból, ablakot s millió redőt nyitogat s kidugva felém még fésületlen, kócos, barkás fejét, ingerkedve kérdi: s te még mindig ott kün?! Még mindig járod a látóhatárnak végtelenbe nyúló körzeteit s gondolod, hogy azokon járva pihenőre találsz? Nem unod az utcai gyerek, a csibész szerepét, aki egész nap szalad-

gálva, minden kapufélfánál megállva, minden udvarba betekintve, az otthont alig ismeri? Nézd, ajtó-kaput nyitottam; gyere be, légy itthon!

S tényleg valahogy megütődtem ezen a számlálhatlan nyílt ajtón s kapun s ezen a beláthatatlanul sok fölhúzott redőn, melyen át az élet rámnézett s fonakadtam a szaván s szinte méltatlankodtam rajta, hogy csavargónak hív s utcai gyerekek csúfol, de hiszen igaza van: hát miért is nem megyek be s minek lakom az utcán s miért nem ismerem anyámat s miért nem hallom atyám szavát s minek élek idegenben, a világ országútjain? S a nagy idegenség érzetéből szenvedélyes, fájó vágy lett s a számkivetett lélek otthont keresett s a kiközösített vándor oltárt követelt s millió vágy lett hangossá bennem, hogy igen, nem maradhatok mindig kün, hanem be kell lépnem, be az élet otthonába, az én otthonomba. Közel kell jutnom, egészen közelébe, e külre sugárzó, de nekem vérrokon szépséghez. Szomjas vagyok e külre csak halni járó, de belül zúgó zenének orchestrumára; el akarok mélyedni, el akarok merülni e külre kicsapó, de mélységeit belül rejtő értelemnek tengerébe; meg akarom érezni ott a szív táján ezt az erős, ütemes akarást, mely a fejlődésben a több s szebb élet hullámaint gördíti végig a világon; szóval haza akarok nézni, ahová a lelkem gyökérszájai s öntudatlan s öntudatos életének összes motívumai nyúlnak: ahová húznak s meg akarom közelíteni, mint e nagy háznak gyermeke azt a fölséges bensőséget, melyből oly fölényesen, oly ritmikusan, oly illatosán néz ki a bamba, buta, utcai világba, ennek a sok csavargó embernek lelketlen szemébe, ennek a sok utcai gyer-

meknek tátott szájába a kacagó, az éneklő, a győzelmes szépség!

Meg is indultam befelé; vezetett a vágyam s húzott a mélység. Minden virág örvény lett, tele gondolattal, számmal és aránnyal s minden levélke művésziiesen kiszabott s kifeszített vászon lett, teleszórva az élet s az alak ezernyi szimbólumaival s minden tenyérszerű fakéreg óriási famező lett, ahol az isteni gondolatok alfresco-festője húzta meg a maga epikai festészetének csodálatos vonásait. Megnyílt a szemem, hogy ezt mind láthattam s e belső világosságtól mérhetetlenül nagy lett itt minden s mindenből eszmék sugároztak s törvények világítottak s a napsugár ott kün csak derengő fénynek látszott ezzel a világossággal szemben. Már azt gondoltam, hogy az otthon legintimebb szentélyébe jutottam s hogy ez tehát az élet bölcsője s tán az Isten maga, de a fény világított s tovább intett s egyre azt láttam, hogy ugyancsak nem jutottam a végére s hogy itt közmű-közműre s törvény-törvényre következik s hogy ezek a belső képletek is még mind csinált egyenletek s hogy ezek a legmélyebb eszmék is még mind fogalmazványok. Ereztem ott bent is, hogy azt a szépséget valaki leheli s hogy a tavaszi motívumokon valaki dolgozik; valaki, aki ott benn, aki ott beljebb van; valaki, aki nem ollóval szab s nem tűvel varr s nem szagos vizekkel illatosít, hanem akiből ez mind valahogy fakad, valahogy kimondhatatlanul. S haladtam tovább, haladtam mélyebbre, beljebbre s úgy éreztem, hogy bár még mindig feneketlen mélységek intenek felém, de ott már minden oly szűk, hogy a lelkem is szorong s minden oly végtelenbe elnyúlt, hogy a szemem tekintete is bele-

fáradt s érzésem azt sugalta, hogy innen az út az élet Lelkéhez, a nagy mű művészéhez, már nem lépésről-lépésre s fokról-fokra vezet, innen már a lélek ne kapaszkodjék fokról-fokra s ne csússzék előre következtetések láncán szemről-szemre, hanem hogy itt ugródeszkára jutott s itt műtétet kell végezni, melyhez inspiráció kell, de melyhez a lendületet megadja ez a nagy, szép, virágos, misztikus világ. Itt ugrani kell végesből végtelenbe; itt egy szökelléssel el kell hagyni a megtapogatható, a megtapasztalható végeségek vonalát s meg kell csinálni a minket környező végtelen sok kicsiségből a végtelennek integrációját. Ez a legfőbb matézis; a világoknak, ezeknek az érthetetlen infinitczimáléknak integrációja, melyet nem számokkal végzünk; mert nem is lehet azt úgy végezni, hanem érzéssel s következtetéssel. A végtelen kicsiny sem szám s a végtelen nagy sem szám, sőt a számot s a mértéket mindkettő kizárja s mégis mindkettő szükséges fogalom s jó szolgálatot tesz, mert érthetlenségén át igazságok szemléletére vezet.

Csak így lehet a világban a nagy mű nagy művészére akadni. Ez az az út befelé. S csak ha ráakadtunk, tudunk otthon lenni, a végtelen Istennek a házában s a mi házunkban. Fönt a napsugár, lent a sötétség világít, de mindkettőben látunk. Fönt eligazodunk ésszel s lent ésszel, szívvel és hittel. S mi minden világosságnak örülünk; örülünk, mert haza igazít el s otthon világít meg. így jutottam én is be s így járok el gyakran oda.

Máskor meg kimenőm volt. Egyszer este, mikor tavaszi színek borították az eget s az egész nyugati égbolton folyt a világítások merész játéka. Az ég

akkor előlegezte a tavaszt, de mivel nincs virága, hát csak színeken virágzott ki s azokkal világított a bámuló világnak. Azokkal hintette tele mezőit s voltak ott rózsás, pipacsos, baldacsinos, búzavirágos mezők s a mezők fölött bíboros sárkányok repültek s a violás tengereken tüzes vitorlájú hajók úsztak egymásra hengerített felhőgúllak felé. S a mezők hívtak s a hajók irányt mutattak s minden intett nekem, hogy menjek föl s följebb s mikor elindultam s mezőről-mezőre s valamennyin áthaladva a mély kékségre jutottam, csillagok gyúltak ki utamon, mint az esti sétatereken a villamos körték s világítottak nekem odább, tovább, feljebb s már nem kilométeres sugarakkal, melyeket az esti köd elnyel, hanem fényívekkel igazítottak el föl-föl s ki a világból. S íme kiértem s látni akartam csillagszféra keret fölött a mennyországot s a kék égbolt fölött az Isten trónját; de nagyot csalódtam, mert a keret épen lépteim alatt tört össze s az égbolt beszakadt. Kimenni nem lehetett s a kilométerek tovább nem vittek.

De hát hová is akarnék én jutni s hol s merre akarnám keresni azt az országot, melyről az írás mondja, hogy szem nem látta? Hol, merre keressem az Istent s hány kilométerre szánnám is rá magam, hogy eljussak hozzá?! Isten nincs a térben kiterjedve; nincs valamennyire, hanem kimondhatatlanul közel van s aki hozzá fordul, annak nem kell keletről nyugatra, sem délről északra, sem alulról fölfelé, sem fölülről lefelé fordulnia, hanem forduljon önmagába; ott megtalálja az Isten legtökéletesebb képét s a képben az Istenség értelmét s jelenlétét.

Isten legtökéletesebb képe saját lelkem s azért ne-

kem lelkemen át kell Isten felé mennem. Csak róla vehetem vonásait. S az első az, hogy nem látom lelkemet s nem ismerem arcát, sem szövetét, sem alkátát s hogy fogalmi úton nem boldogulok vele. Vannak fogalmaim lelkemről, vannak s kellenek is, de nem megyek velük sokra. De ha nincs is tiszta fogalmam róla, azért érzem a lelkemet s magamat s ugyancsak így fogom meg s karolom át s bírom Istene-met. Arcát nem látom, de őt magát lelkembe zárom.

A második közös vonása lelkemnek s Istennek az, hogy a lelkem ugyan bennem van, de ha kérdik, hogy hol van, hogy a szívemben, a szememben, vagy az agyamban van-e, azt mondom rá: mindenütt van; az egésznek rendjében van; átítatja a fejlődés, a feszülés, az ösztönök, a vágyak szövedékét; kiverődik gondolataimon; kinyilatkozik az élet vonzalmaiban a szépség s jószág felé s győzelmet arat vér és föld fölött, az eszményt sugárzó egyéniségben: de azért nem tudom, hogy hogyan is van bennem.

Így van Isten a világban; benne van a dolgok valóságában s törvényszerűségében; nem azonosítva velük, de nem is elszakítva tőlük, él, sző, dolgozik. De mélyebbre nem jutok s többet ne kérdezzetek tőlem. Nem tagadom, sőt tiszteltem azt a mélységet, de az nem az én hazám. A levél sem született gyökérnek, bár él a gyökértől. Az én hazám is itt fön van; hiszek gyökereiben s mélységeiben; tiszteltem azokat, de nem értem.

S így végre is, a *bemenő* épúgy mint a *kimenő* ugyanoda ér el, az ember lelkében s a lélekben magához az Istenhez. Itt nézünk az Isten szemébe s itt

vesszük törvényét; az isteni életnek nagy stílusa itt bontakozik s entuziazmusa itt fakad. Értsem be vele, mert ennél sem mélyebbre, sem magasabbra nem juthatok el.

A GONDVISELŐ ISTEN

Júliusi délután volt, mikor a nagy angol hajó fölényesen hasogatta a Charybdis örvényes hullámfodrait, s mi a fődélzetről néztük a napfénybe s ragyogó kékségbe merült, szép világot. A kalábriai partok sziklái forrók voltak s mintha lázas gyermek lett volna, úgy nézett ránk messziről, fáradtan, félig nyílt szemekkel Reggio; ellenben Messina látóképe friss üde vonás volt a régi kultúrvilág kimerült, de még mindig szép arculatán. A többi sziklafészek a két parton a maguk chaotikus, görög, latin, normán, arabs, spanyol vérkeverékével, miszticizmusukkal s pogányságba kevert kereszténységükkel, furcsán néztek le a magasból arra az új világdarabra, mely az angol hajóba szorult; az a skót hajólegénység s a magyar falvak tenyerestalpas népe, a sárosi s zempléni tótság, a bakonyi svábok, ezek az etimológiai gyermekarcok úgy festettek a Graecia magna klasszikus színterén, mint az agyagpart szitaló göröngye a régi szilut-sziklákon; távoleső világok állnak itt közel egymáshoz, közel, de csak a térben.

Ezektől a gondolatoktól áhítatos lettem, de áhítatom nem volt lágy, édes érzés, hanem kemény, erőteljes hangulat; a világfejlődés nagy méretei tükröztek lelkemen s átéreztem, hogy a fejlődésben levő világ egyre tördel embert, kultúrát s történetet s

kitagadja s számúzi az előbbi korok gyermekét; idegenné lesz az ember e perspektívában a földön, kultúrája mint a tavasz virága, melyet maga a napsugár, a virág fakasztója, hervaszt el; nyelve, énekei, mint csontok zörgése. Csak az élet biztonsága s reménye s a világ szépsége teszi, hogy e nagy idegenség dacára otthon érzi magát az ember a földön.

Amit észrevett akkor, mikor e varázs vész, s az erőszak letépi a virágról a szépség fátyolát, mit érezen, mikor a föld reng s elvész bizalma a lét föltételei iránt? Ah, akkor lesz csak igazán idegenné s nem bírja el a szörnyű valót, azt, hogy a föld, hogy hazája s szülőanyja tüzet lehelő, életet nyelő szörnyeteggé változott s belezendül a hívő lélek is, mikor a szenvedésből született kétely, az a nagy, fekete gondolat nehézkes varjúsárnyakon suhog el a rombadülő világ fölött s károgja: „Filozófok, hol van a rend? Teológok, hol van a gondviselés? Hívők, hol van a szeretet Istene? Nem vészett-e nyoma a nyers erők tülekedésében, vagy lábnyomának nézzem-e a tüzes látát s a rothadó hullát? Mivé foszlottak szét annak az atyának vonásai, kit az ember a Miatyánkban bízva s szeretve emleget? Hol van ő, aki szabadít a gonosztól? A kétség sötét foltja éjszakává tágul s a fekete gondolat nyomában a székszis s a bizalmatlanság varjai lepik el a hit világát; sötétlik tőlük templom, sír domb s a keresztfá karjain is ülnek s kárognak: „Emberek, hogyan pihenjete meg Isten karjaiban, mikor Moloch karjává váltak, melyekkel százezreket dobál a szenvedés s a halál örvényébe s gyermeket és anyát bekerget sötét gyászba? Nem változik-e emberi érzések hideg

méreggé, melytől meghal hit, remény, bizalom? Csoda-e, ha összetörük az ember a maga hitében, miután összetört a háza, oltára, teste s halálküzdésbe fült imája, a Miatyánk?”

Úgy-e hideg, fekete gondolatok ezek, fekete varjúkáróság, mely onnan a szicíliai partokról hangzik szét a művelt világban?

Tényleg feketének fekete ez a kétség, de gondolatnak kevés, zene és harmónia nincs benne, hanem csak káróság s az ember, ki így alakít, a fekete gondolattal szemben gyöngé s ép azért szerencsétlen művésznek bizonyul. Konceptiója nem művészet, s gondolata nem belátás, hanem tévedés és torzítás. Kell, hogy a fekete gondolatoknak is mesterei legyünk s legyőzzük a lélekrengést, hogy a földrengésnek is valamikép uraivá lehessünk.

A fekete gondolatok voltaképp gyöngé gondolatok, melyek a korlátolt, gyöngé emberi lélek vetületei, voltaképp pedig foltjai. E fekete gondolatok az ember beteges teológiájából valók. Ő oly Istent gondol magának, aki nem győzi lefogni a hatalmas világot, tudniillik emberi Istent. Hát minek gondol ilyet s ha gondolt is, minek ragaszkodik hozzá, mikor látja, hogy szenved e bálványától?

Ki tehet róla, hogy érzelmeink lágy anyagából gyúrjuk az Isten képét s hogy a gránitot s porfirt s a föld sziklabordáit nem használjuk hozzá? Ki tehet róla, hogy vérünk sugalatát követve puha fészket rakunk pehelyből s édes otthonról álmodunk a mulandóság szakadó partja felett? Ki tehet róla, hogy vallásosságunkban is partikularisták, sovének s nemzetiek vagyunk s hogy műveltségi fokozatok,

életkorok, sőt még osztálykülömbőségek is színezik a Fölségesről való fölfogásunkat? Mikor aztán az ilyen agyagbálvány összetörik, nagy a jajveszéklés s az ember megsírátja istenkéjét, vagy meg is haragszik rá. Pedig az írás szava ma is érvényes: „faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad.” Az antropomorf s pavidomorf gondolatokból ugyanis folyton ki kell hámoznom a theologiai s etikai mélyebb eszméket, hogy egyre igazabb s tartalmasabb legyen vallásosságom s nem azt kell kutatnom, hogy hogyan képezem el én, hanem azt, hogy hogyan akarta Isten a világ gondját viselni. Gondolhatom-e, hogy emberileg intézi? Soha, soha, azt nem teheti; Isten a világ gondját csak istenileg viselheti. Az Isten pedig a világról azt gondolta, hogy a világ fejlődő világ legyen, melynek perspektívái reánk nézve beláthatlanok s e fejlődésbe állította bele az energiákat s az embert is; az is bele van állítva a neki való időbe, a maga világába, nem a lávák folyamai közé, sem a száuruszok szigeteire, hanem abba a korba, mikor már aránylag nyugodt volt a föld s elviselte hátán az embert és házát. Bár az aránylag újabb kőzetrétegek, amilyenek Calabriát s Szicíliát is hordozzák hátukon, most is még meginoghatnak. Régen sokat rengett a föld, ma már ritkábban. De azért a fejlődés tovább is tart s az nem eshetik meg baj, küzdelem és szenvedés nélkül. Hiszen nagy, általános törvények kereteibe van illesztve a lét s az ember előtt a történés folyama meg nem áll, nem is tér ki neki, sőt harcra, ellentállásra szorítja, kineveli küzdő erőkké energiáit, melyekkel győzhet, de el is pusztulhat. A világ bordái most is ropognak, ha nem is gyakran,

de legalább néha; a hegyek megindulnak s a föld alatti tűz 10 ezer lábnyi magasban kigyújthatja fáklyáit s elpusztíthatja az embert, mint a száraz avart.

S ez mind rend, csakhogy isteni rend, mert isteni gondolat, isteni terv! Az Isten teremtette a mechanikát, az állította bele a természetbe az embert s tény, hogy nem emeli ki a világfejlődésből, még ha ezerszámra pusztul is el. Van a világban igen sok baj és szenvedés, ami mint büntetés is szerepel az Isten világtervében; ott van a legnagyobb földi rossz, a halál is, mely a mostani világfejlődésnek s haladásnak egyik legszükségesebb föltétele s így az egészre nézve előny is, áldás is. S ugyan kit lep meg az, hogy a világrendben helyet foglal a halál is, ez a régi jó ösmerősünk, a legnagyobb földi rossz s a fejlődésre nézve a szükséges jó egyben? S ki botránkoznék meg e régi, zörgő vendégen?

Pedig annak a színező s a világot emberileg koncipiáló logikának, mely Messinától s Calabriától az isteni gondolatokat is fejleszteni kész, azt kellene mondani: nem lehetséges, hogy legyen Isten, ha van halál; nem fér össze a koporsó az oltárral. A kalábriai nagy sír szélén az ember tényleg így gondolkodik, az emberi érzés ily gyermekes autoszugesztíójával így kételkedik s nem veszi észre, hogy ez a látvány, a százezreket kaszáló halál, a széles földön folytonosan arat, hogy akár van földrengés, akár nincs, több százezer sír nyílik s csukódik évenként a világon s hogy ez mind rend, rend, a halál is rend. S ha a halál sötét, abból csak az következik, hogy van azon a világrenden árny is, homály is, de meg, hogy az emberi szem sokszor színvak az isteni fölség

szivárványos pompájával szemben s könnyen könybe lábbad és sír.

Igazítsuk hát ki az emberi gondolatot s az Istennek sorterveinek s gondolatainak első jellegül tűzzük oda, hogy az a Végtelen nem ember; ha atyánk is, nem ember; ha jót is akar, de a szíve nem emberi szív; az ember és szíve az csak vetülete, parányi szikrája világokat alkotó s megroppantó hatalmának. Ez a föl- ismerés világosságom lesz s emellett a rengő földön, a zivataros óceánon, a szakadó hegyeken észreveszem az Isten arculatának vonásait s leolvasom róluk, hogy gondolata, következésképp gondviselése is nem abban áll, hogy ne legyen harc és baj, ne legyen halál és pusztulás, hanem hogy a Fölségest relatív valómon s gyöngeségemen túl kell keresnem s értékeimmel pusztuló világok dacára hozzáfűződnöm. Mert értékeimet, lelkemet s Istennel való összezökkenésemet érzem, ahogy érzem az élet s a világ relatív voltát; tudom, érzem, hogy jóllehet a földhöz tapadok s benne gyökerezem, de azért fölényesen emelkedem ki, öntudatommal, jóból, rosszból, mulandóságból és időből; érzem, hogy a világenergiák szisztémája s hogy akár harmóniában, akár harcban álljanak, akár szőnyeget terítsenek, akár tenger- és földhullámokat gördítsenek elém, én a végtelen értelem és akarat felé sietek lelkemmel s hiszem s vallom, hogy életem, halálom, virágos kerten és temetőn túl érdekelve vagyok; az édes haza csakúgy, mint a rengő láva tehát nekem nem minden. Svéd Krisztinával szólva: non mi bisogna, e non mi bastfa; az egyik ki nem elégít, a másik le nem tör. Így alakítom én a sötét gondolatokat, így leszek a földi bajnak-jajnak, ennek a fekete agyagnak

szerencsés művésze, mert gondolatot s napsugárt gyúrok bele.

A szemlélődésemben istenfélő lettem, de nem muzsik. Úgy látszanék ugyanis, hogy az Isten s a világ mechanikájának erői kislelkűvé tesznek s szkeptikussá kultúra s boldogulás iránt s tolstoji passzivitásba ringatnak bele; de ez az éremnek az egyik oldala; a másik pedig az, hogy ellenkezőleg passzivitásból kiemelnek s a lehetőségig izgatják, sőt erkölcsi szükségességig fokozzák az ember munkáját s harcát. Ha ugyanis Isten fejlődő világot akart s nem adja készen a jót; ha a világ erőinek koncertjébe fektette a boldogulást s harcból akarja kiemelni azt: akkor az ember is, mint része az erők e rendszerének, az Isten gondolatai szerint rá van szorítva, hogy küzdjön s érvényesüljön minden erejéből. Az ember is, a kultúra is, csupa erőkészlet; ez erőkészlet rendeltetése, hogy kifejlődjék, hogy kiadja erejét észben, akaratban, feltalálásban, vívmányokban, intézményekben; rendeltetése, hogy az embert erőssé s győzedelmessé tegye, villámmal, óceánnal, bacilussal s minden életet s erőt pusztító befolyással szemben. Akarja, hogy a villámot megismerjem s lefogjam, – akarja, hogy a tengeren ne tutajon, hanem gőzhajón járjak, – akarja, hogy gyermekemet a diftiritisz meg ne fojtsa, – akarja, hogy erőit fölhasználva, a természettel szemben minél jobban érvényesüljek. Ha értünk a világ lefoglalásához, közelebb férköztünk az isteni akarat érvényesítéséhez; ha célszerűbben építünk hajót és házat, ha ésszerűbben és egészségünknek megfelelőbben élünk, ha szérumokat feltalálunk s a halál penészflóráját jobban pusztítjuk, akkor a gondviselés alkalmasabb szolgálainak

bizonyultunk. Ne mondd: ha Isten akarja, összetör a szélvész, belénk üt a villám, meghal a gyermek; ez török teológia s nem keresztény fölismerés, mely szerint Isten az örök, a folytonos tevékenység, melynek képe a világfejlődés, az a folytonos alakulás és újulás; a keresztény gondolat azt dörgi felénk: teljesítsd előbb te az Isten akaratát: fejtsd ki erőidet; sűrgesd a több belátást, az isteni világosság; siettesd a győzelmet a betegség s halál fölött, ez isteni erő s a társadalomban is ne azt hajtogasd, hogy Isten akarata a szegénység s a nyomor, hanem gondoskodjál keresetről, tisztességes lakásokról, iskolákról; pusztítsd a penészgombát és a bűnt, hogy az emberek kötelességük öntudatára ébredjenek a gondviselésnek természetes követelményeivel szemben, hogy öntudatára ébredjenek annak, hogy küzdeni, alkotni, teremteni, dolgozni, boldogulni, ez az isteni végzés és jóakarata.

Az Isten tehát nem a megnyugvó s hamar nyugalomra szálló remetegondolatokat, nem az elvonuló s a világot kis kupakjukba záró, passzív embereket, hanem a küzdő, bátor, erős típusokat kedveli. A munkás, vállalkozó ember az Isten képe; gondolatainak és terveinek szolgája. Fölmenteni őt a küzdelemtől s fáradalomtól époly kevéssé akarja, amint nem akarja a világ fejlődését megakasztani. A rossztól, a fájdalomtól sem kíméli meg, mert ép a szenvedés fejleszti az ember világát, az kényszeríti rá, hogy megfeszítsük erőnket egy jobb, emberhez méltó világ megteremtésére.

A gondviselés tehát ugyancsak tud szeretni s nevelni embert s be tudja fogni fizikai s erkölcsi erőit a munkába, hisz arra adta s a haladás óriási perspek-

tíváival ingerli, hogy azokat teljes mértékben kifejlessze.

Ezzel azonban a gondviselés gondolata nincs kimerítve, mert hisz ennyiben érvényesül a göröngyben s az istentelenségben is; az ember pedig nemcsak erők szisztémája, melyeket ki kell fejleszteni, hanem új világnak kezdete; benne nyílik a kilátás a világon túlra, az időn túl az örökkévalóságba. A fizikában a nyers erők letörhetik s ott a rövidebbet húzhatja, de fölényes szellemi mivolta szerint okvetlenül kell érvényesülni tudnia s a gondviselésnek reá nézve végre is az üdv rendjének kell lennie, melyben a lélek győz. S valóban e ponton egyesül harmóniában a vak fírisz s a látó psziké; a harmónia pedig abban áll, hogy ha a természet küzdterén az ember, ez a véges s relatív erőrendszer nem is érvényesül mindig, de az Istenhez való viszonyában, lelki világában mindig fölényes lehet s győzhet. Dacára a rengő földnek s tengernek, Isten közel van hozzá, közel annyira, hogy telve van föld s az ég az ő jelenlétével s bár az ember maga csak egy olyan tapogatózó, Isten gondolatait betűző teremtés, de azért személyes viszonyban áll az Úrhoz, bízik benne és szereti őt. Csodákat nem igényel, de hozzá simul s pszichológiájában érintkezik az Úrral s kéri befolyásait, benyúlásait s indításait; kér bizalmat és hűséget, kitartást és erőt; kéri azt is, hogy igazítsa el s vezesse a veszélyek közt s tudja, hogy e kegyelmes vezetés gondolatainkra s elhatározásainkra eszközölt befolyás folytán csodák nélkül is, oltalmat nyújt s áldást hoz. Ez érzületében mondogatja a zsoltár szép szavait: „Ami Istenünk oltalom és erő; azért nem félünk, ha a föld megrendül is s

a hegyek a tenger mélységébe vitetnek. Zúgjanak bár és háborogjanak az ő vizei, rengenek a hegyek az Ő erősségétől... Az erők Ura mivelünk.” (Zsolt. 45. 2.12.) Ez érzületben követi Krisztust gethsemani kerti éjszákán, sőt a kereszten át s az ő zárószava is az lesz: Atyám, kezeidbe ajánlom lelkemet! Aki ily hű s erős, az megoldotta a gondviselés problémáját önmagában; az győzött.

Tehát nem lágý s relatív érzések anyagából gyúrt istenkép, hanem az erők Ura Istene a mi Istenünk, kihez ha hitben s szeretetben ragaszkodunk, nem tör össze sem föld-, sem tengerrengés s a fekete gondolatok varjúsárnyai fölött magasan ragyog a világrend napja.

KAPCSOLATBAN A TERMÉSZETTEL

A biblia mondja, hogy Mózes vizet fakasztott a hegyből; ráütött botjával a sziklára s patakzott belőle a forrás, melyből ivott s felüdült ember és állat. Mikor a hegyek közt bolyongok s járom a napsugártól átmelegített, illatos, havasi réteket, vagy a nap izzó foltjaitól tarkított erdőket, úgy gondolom, hogy a mózesi történetnek a fordítottja esik meg velem s hogy nem én fakasztok vizet a hegyekből, hanem hogy a hegyek fakasztanak forrásokat, friss, üde folyásokat a lelkemből; erőt, kedvet, örömet, életet. Az érzelmek kristályforrásait fakasztják énbennem, elárasztanak vizeikkel s harmatos s friss lesz tőlük a lelkem.

Csodálatosan hathatós, üdítő s lelkesítő benyomások vetődnek lelkünkre a világból s a természet ki nem fogy belőlük, mert Isten szerelte föl e mágikus hatások ébresztésére. Így mindenekelőtt nagygyá s föl-ségessé teremtette a világot s telehintette azt az erő, a dac s a küzdelem motívumaival. Tette ezt azzal a cézzattal, hogy a lelkemhez szóljon s csodálatra s hódolatra készteszen. Mint imponáló hatalom áll elém a világ; hetvenkedni vele nem lehet; szóba csak azzal áll, aki tiszteli, s mint igazi s páratlan világhatalom: először megérezteteti hatalmát s megaláz, de azután fölemel, magához emel! Ugyancsak széppé, bájossá s bővülővé teremtette Isten a világot, azért, hogy lel-

künkbe nyúljon s fűszeres olajaival s balzsamával belénk szívárogon. Erős is, meg lágy is. Néha a karját érzem, azt az erős, hatalmas kart, mely törni s zúzni tud; máskor a kezét nyújtja felém, megfog s tart és óv, vagy nyílt tenyeréből áldást hullat rám; ismét máskor csak ujjainak lágy, hipnotizáló érintését érzem, mikor elsiklik rajtam s hangulatokat kelt bennem, melyekre nincs sem szó, sem kotta, sem szín. Néha a benyomása ujjongás^sá és zsoltáros lelkesüléssé, máskor meg mélézó, édes hangulattá válik; egyszer friss életörömöt, máskor meg bizó, bátor, küzdő kedvet ébreszt bennem; ezt mind az a szép, fölséges természet teszi. Fia vagyok; tudja ő, hogy hogyan kell bánnia velem. Játszik a lelkemen. S úgy-e, ha ilyen géniusz játszik műszeren, hát azon legyen minden húr, és hang, hogy jól szóljon, úgy szóljon, mint ahogy azt a benyomást keltő kéz kívánja.

Azt szeretném, ha lelkem is így szólna. Azért tehát *gondolatom, s gondom ilyenkor az, hogy átadom magamat az engem környező szépségnek s fölségnek*, – átadom magamat a lelkemre boruló varázsnak s élvezem azt az érthetetlen titokzatosságot, melybe beleütközöm lépten-nyomon, mely ismerősnek látszik ugyan, de ha szóba állok s valamit motyogok is vele, csakhamar kifogy a szóbeszéd fonala s mint idegenek állunk szemben egymással. Idegenek a szirtek, a fenyőszálak, idegenek a bokrok s virágok; másrészt meg ebben a nagy idegenségben úgy érzem, hogy belém tolakszik ez a nagy világ s a színek s hangok hullámain mint tenger dagályán jön felém. Azok az égbe meredő kőszálak, azok a bozontos fenyők, akárcsak egyéniségek volnának, szólni akarnak hozzám. A sziklaszorosok

szürke s vörhenyes falai s szaggatott ormai mintha csak gyúrnák lelkeket, mint ahogy őket is törte, zúzta s gyúrta az ár, a glepserek árja s a tavasz, zuhatag, míg így kivájta s lefaragta őket. S azok az ormok mily erőszakosak! Emelnek s ismét emelnek s ha párkányukon meg akarnak pihenni, unszolnak hogy menjek följebb, magasabbra, még magasabbra! Hát természetes, hogy átadom magamat a körülöttem mélázó s velem foglalatostkodó, titokzatos világnak, ennek a nagyságnak s fölségnek, ennek a szépségnek s titokzatosságnak; hadd húzzon s emeljen, hadd formáljon s gazdagítson; hadd meredjen föl lelkem is az égbe; hadd legyek én is erős, lelkes, mély s titokzatos! Hisz e réven lehetek több s külömb. Ezen a nagyságon leszek én is nagy; e sziklákon alakulnak ki a lelkiérvés magaslatai. A természet motívumai a pszikében megismétlődnek s nyomukban szellemi világ alakul, melynek szintén vannak hegyei s mélységei, vannak szirtéi s magasbatörő útjai. A fölség s nagyság motívumaiból lelkemben friss, üde, bátor, nagyra-törő érzések válnak, melyek kiemelnek a lépokből s lapályokból. Ó be jó ez!

A másik gondom azután nem annyira gondolat, mint érzélem s annyira nem gond, hogy inkább öröm s élvezet. Örülök t. i. e kifogyhatatlan, tengernyi erőnek s életnek, mely környékez s fakad s fejlődik s fakadásába bele nem un soha. Örülök neki, hogy úgy tele van formával és szépséggel és üdítő s gyógyító olajjal s balzsammal. Nekem ez mind életesszencia, melyet lehel hegytető s sudaras fenyő, mellyel be van permetezve a hegyek uszálya, a fenyves, a havasi rét. Ezt leheli a kakukfű, a fehér és sárga margaréta, a

harangvirág s szironták, a zsálya és gyűszűvirág. Ezzel az üdeséggel van telítve az átellenes hegyek lila párázata; ezt lélekzem én magam s úgy vagyok vele, mintha ez a nagy természet a maga friss, halhatatlan életét akarná belém lehelni. S szívom is magamba, – mohón vetem magam az élet s erő ez áramába; de nem ösztönösen, hanem inkább áhítattal. Szükségem van az ingerekre, az életizgalmakra, az életinhalációra s örülök neki, hogy oly közel van mindez hozzám, s hogy miattam van.

S e benyomásoktól úgy tetszik, mintha tisztulnék s gyógyulnék; úgy tetszek, mintha e hamisítatlan életeszencia kivetné belőlem mindazt, ami fáradt s kiélt s az ami az akciónak már csak hamva s korma. Hát hisz szükségünk van rá. Ember emberek közt kicsiny s elfogult lesz; beveszi magát apró, mérges gondolatainak kuckójába, ahol pókhálók szállnak a sasszemre is s elveszik a nagy kilátásokat. A közélet lapossága s durvasága lenyomja a legjobbakat is; és akik hősöknek indulnak, azok sokszor bohócokká válnak, hermelin s bíbor dacára. Azután meg az a sok epekedő, mellyel kislelkűség s boszankodás gyötri az életet, Fürdő kell hát nekünk; fürdő, mely kimmossa a bennünk rekedt port, hamut s iszapot. Érintkezésbe kell lépnünk a lelki törpeség letörésére a félremagyarázhatlan nagysággal; utat kell nyitnunk magunkba a természet üdítő, balzsamos beszivárgásainak. Azért hát én a magaslatok, hómezőkön ellejtő leheletének tárom ki lelkemet; a fenyőfákról leszivárgó olaj az én erőm kenete s az áfonyás, mohás hegyoldalak harmata új életre locsol föl engem. A távlatok kékes, lilás fényeitől eloszlik lelkemben az

árnyék; a zümmögő, zúgó erdő, a zsongó rét elcsitít bennem minden panaszt; megállok s hallgatom e zsongást s nemcsak a fülem, hanem a lelkem is megtelik e zenével s amely mértékben telik, abban a mértékben zúg s énekel már bennem is a sok érzés s indulat; elnémul bennem minden diszsharmónia, mert szégyenkezném, ha e sok énekes közt én csapnék föl rikkancsnak egymagam s ha a természet ez isteni harmóniájába belevinném az emberi ütközések s veszekedések siralmas nyekkenéseit.

Tehetném én ezt mind másképp is, – tehetném oktanul s botorul. Beleállhatnék ez isteni világba úgy, hogy nem találnám föl viszonyomat az egészhez s hogy elfogna az örület s elhítném magammal, hogy nem szorulok rá s megélek nélküle. Fölcsaphatnék kritikusknak és szkeptikusnak; s lenézhetném s leszólhatnám mindazt, ami nagyság és fölség van körülöttem. Odaállhatnék a hegyek elé s lekritikázhatnám azokat: „mik vagytok ti sziklatorlaszok? – mondhatnám. – „Hisz csupa ily apró kövecskéből álltok, amilyen lábam alatt csikorog.” Széttéphetném a virágot s a lombot; nagyítóüveggel nézhetném a lepkeszárnyat s mivel ujjaim közt csak nyirkot tartanék s a nagyítóüvegen át csak csúf, szőrös bibircseket látnék, hát kacaghatnék e szépségen. Rá fenhetném épemet minden virágra; belekeverhetném mérges lelke-met a harmatba; beállhatnék keresztes póknak a fiatal fenyvesbe, mely a fenyő gallyaira s a kakukfű s demútká szálaira köti pókhálóját s virág s harmat dacára csak legyeket fogdos. Csakhogy ne mondja soha az ilyen pók-lélek, hogy lát és ért; ne mondja soha, hogy látja a nagyot, a szépet s fölségest. De-

hogy is látja; ő csak bibircseket, foszlányokat, köveket és töviseket lát, de az egészet nem látja. Pedig a szépség az egészben van s ezt az egészet a maga harmóniájában s fölényében csak az fogja meg, ki önmagából kilép, hogy megközelítse azt a szép, érintetlen, fölséges életet, mely vele szemben áll; csak az érti meg, aki önmagából kivetkőzik, aki kiüresedik, hogy elteljék vele. A világ bizonyára szép is, fölséges is s jó is; de ha ezt föl akarom fogni, akkor nem szabad az egyes részletet, nem szabad a dirib-darabot szemlélnem, hanem az egészet kell nézmem s a részletet s a dirib-darabot is úgy, mint részt az egészben. A legszebb Júnóarc sem szép, ha csak egy vékonyka barázdáját nézem s a legfölségesebb Zeusz sem nyeri meg tetszésemet, ha csak egy hajgubancába bonyolódik bele tekintetem. Nem a barázda az arc, nem a hajfürt a fej, nem a kőgörgeteg a Tátra. Nézzük hát az egészet, hogy megláthassuk a szépséget.

S mikor így a körülöttem ünneplő természetben éledék s megijjulok, ugyanakkor elgondolom, hogy a szellemi világnak is vannak magaslatai, hegyei és csúcsai, melyek szintén mint impozáns, fölséges tények nyilatkoznak meg előttem s vonzani s emelni akarnak engem. Ilyenek Isten, Krisztus, a szentek, az eszmények, az erény, a törvény, a lelkiismeret, a történelem nagy emlékei; ezek aztán valósággal az „Isten hegyei.” Van abban a szellemi világban is csillagos, virágos élet, balzsam és fűszer; ott is vannak titokzatos, bűbajos világítások, fények és színek s ez mind azért van, hogy öntudatomba világítson bele s hogy jobba s szebbé legyenek rajta.

Föltétlen kelléke a haladásnak s a lelki fejlődésnek,

hogy e szellemi tények mint az „Isten hegyei,” úgy álljanak előttem s hogy én azokat nézni, bámulni, csodálni s tisztelni tudjam. Nem kételkedem nagyságukban s nem kritizálom le őket magamhoz. Nem én húzom le őket oda, ahol én állok; hanem ők vonzanak engem föl magukhoz. S én hagyom magam vonzani, sőt megyek, indulok, lendülök feléjük. Tudom, hogy a szellemi világban is van fölség és parancsoló nagyság s hogy az nem azért van, hogy én azt félreértsem, vagy eltörpítsem. Ugyancsak tudom, hogy a lelki világban páratlanul igézőbb szépség s harmónia ünnepel, mint a tavaszi erdőben s a májusi réten s hogy az nem azért van, hogy azt kigúnyoljam, vagy elrútítsam. Aki a nagyot s szépet s a tisztát nem tiszteli, az saját lelkének disszonanciáit viszi át a világra s nem talál semmit, ami által s amin ő maga jobbá s nemesebbé válhatnék. Az ilyen ember hernyó a káposztán; él, eszik s minél tovább él, annál több lyuk s ür s foszlány támad körülötte; az ilyen ember olyan mint a meztelen csiga; magának sem épít házat; az üde, virágos pázsiton meg szeny jelzi nyomait. Az ilyen ember kioltja a fényeket s saját lelke sötétségét önti maga köré. Világszemlélete nem igaz, nézetei hamisítványok. Érzéseiben sok az epe és a méreg s azokkal megmérgezi első sorban önmagát s nem képes az élet alacsony, hideg s gonosz benyomásait s a rútság s alávalóság beszűrönközéseit erős életáramokkal ellensúlyozni s a fölségesnek azon antiszeptikus hatásait megízlelni, melyek új életre s új bátorságra támasztanak.

Legyünk meggyőződve, hogy a világ tele van életfejlesztő hatókkal s hatalmakkal. Igaz, hogy a rom-

lásnak s az alávalóságnak is nagy a hatalma, de a hívő s egészséges érzésű ember, lelke ösztönét követve az életet fejlesztő hatalmakhoz húz; bízik győzelmükben, sugallataira hallgat s önmagán tapasztalja meg az erő, a szépség s jószág fölényét halál, rútság s alávalóság fölött.]

HALOTTAK ESTÉJÉN

A halottak napja tulajdonkép este van. Mindszentek estéjén; s amint helyes, hogy a napjuk este van, épúgy illik, hogy őszi legyen; őszi este az ő ünnepnapjuk, tele hervadással és elmúlással, a fonnyadt levelek szagával, tele végtelenbe elnyúló, hosszú árnyékokkal s azokon az árnyékokon mint földről más-világba nyúló, keskeny hidakon jönnek át hozzánk ma este a lelkek; jönnek egyenkint s nem párosan, jönnek beláthatlan hosszú sorokban.

Rendesen ugyan azt gondolják az emberek, hogy mi megyünk feljük s nem tagadom, hogy mi is feljük tartunk, mikor értük imádkozunk, miséztetünk, mikor fölkeressük sírjaikat, fölelevenítjük emlékeiket; de mélyebb érzelem van abban, hogy nemcsak mi tartunk feljük, hanem ők is jönnek hozzánk. Igen, eljönnek. Mikor a Mindszentek estéjén elhal az egyház himnusza, s elül a zsoltos utolsó hulláma, akkor a sor rákerül a túlvilágnak még imbolygó, még tisztuló lelkeire s miután ők még nem ülhetnek ünnepet, hát ellátogatnak azokhoz, kik szintén inkább gyászolják, mint ünneplik őket. A Mindszentek estéje a tisztuló lelkek kimenője s én úgy nézek a párás, ködös, nehézlélegzetű estébe, mintha az a sok lila árny, mellyel az ég be van terítve, csupa lélek volna.

Sokan vannak ezek a túlvilági vendégek, temér-

deken. Ma este temető lesz tőlük, még pedig virágos, gyertyafényes temető, az egész világ. Láttatlanba templomba kísérek, kiülnek sírjaikra, ott rejtőznek koszorúink árnyékában, ott zizegnek a száraz harasztban s miután hazamentünk, megzörgetik a szél szárnyán ablakainkat, s ebből a sok, velünk imádkozó s minket kísérő lélektől a túlvilág hangulata borul rá az Isten- s önfeledett világra.

Ez a hangulat elkeli nekünk. Kell nekünk valami, sőt minél több abból a láthatatlan végtelenségből, melybe a világ siet, kell, hogy megülje lelkünket az érzés, hogy hiszen az tulajdonképen a mi világunk s milliószor többen vannak már ott, mint mi itt s mi is csak egy darabig maradunk itt, azután oda sietünk, hol sokan, mindnyájan és soká, mert vég nélkül leszünk. De különben is hogyan lehetne idegen világ az, ahová gondolataink egyre átcsapnak s ahová érzéseink is eltalálják önkénytelenül is az utat; sőt ahová ösztönszerűen menekszünk mindnyájan, mikor azokat keressük, kiket nagyon szerettünk, de akiket a földön már meg nem találunk. Többet mondok, a mi világunk az a lelki világ, már csak azért is, mert annak a földjén van a lélekothton, annak a világosságában nő meg nagygyá, nyúlik meg óriássá. Itt a földön apró, kiskaliberű lelkek szerepelnek, el van tompítva az érzékük, le van tapasztva a szárnyuk s lélekkel, Istennel szemben akárcsak hülyék volnának; bamba a gondolatuk róla s dadogás a beszédük vele. De a másvilágban s annak a világnak világosságában megnyílik a szemük s fölébred az érzékük s elváltoznak; a léleknek és értékeinek világfölényes öntudatára ébrednek, hogy kínosan töpörödjék össze előttük

minden ami anyag, szám és tér. Ott csak az Isten, a végtelen járja; az ő felsége, az ő nagysága, az ő ereje; ott csak az ő gondolata esik latba s csak az ő értékelése a döntő. S isteni lévén az a világ s a világítás, természetes, hogy nagyvá lesz, fölényessé nő, óriássá nyúlik meg minden, ami beléáll.

Így nőnek óriásokká a lelkek; nagyok lesznek, jól-lehet, még nem dicsőültek; célt még nem értek s gyalogosan járnak a boldogság felé; de ha hamuba is ülnek megpihenni, azért az mind királyi alak. Nagy katasztrófán, a mulandóság letörésén mentek keresztül, de mikor letört körülöttük a világ, akkor ők megmentettek mindent s most is az a tudat tölti el őket, hogy a boldogságot úgy bírják magukban, mint ahogy rejti magában a hó leple alatt pihenő őszi vetés a tavaszi élet energiáját. Ez a világfölnyes öntudat messze felülmúl mindent, ami intuíció, génius, művészet, tudás; ez ugyanis maga a biztos megdicsőülést váró élet.

Halottak napján a lelki nagyság e tudatában, e fölnyes érzésben van részünk s e tudat és érzés közvetítői a mi kedves halottjaink, azok az igazi élők. Ők maguk a mi milliónk, melyben Istenhez közel állunk; ők a mi összeköttetésünk a másvilággal. Közel áll ez hozzám mind, oly közel mint azok, kiket úgy szeretek s kiknek szeretetét s édes bírását a halál nem vette el tőlem. Azért, ha elmerengek s lelki szemeimmel abba a végtelen távlatba nézek, melynek neve másvilág, ez ismeretlen, homályos világban, tudatom ez alsó, mély mennyországában, ők az én, nem mondom csillagaim, de bizonyára fénylő, biztató gyertyalángjaim.

Minden lélek, akit szeretek, egy-egy kis gyertyavilág a végtelenben; legalább is olyan, mint az én gyertyavilágom a temető novemberi estéjében. Mind-egyik biztosít, hogy én odavaló vagyok és biztat, hogy ilyen az élet esti árnyaiban is a hit világosságában s győzzem le a világ törpeségét saját öntudatom fölényével.

S még egy más gondolat szállja meg lelkemet a Halottak estéjén, az, hogy bízzam az életben, mert az legyőzi a halált. Csalódásnak látszik, sírok közt a halált legyőző életről merengeni; de mégis szószerint igaz, hogy az élet legyőzi a halált, – hogy a halált is az élet hordozza s hogy a halál maga a több élet miatt van; vedlik a lélek s új alakot ölt a halálban az élet. Ez a halált legyőző erő lakik bennem, bennem s minden emberben. Mily csodálatos lény is az ember, ő az egyedül az Isten nagy világában, aki a halál tudatával jár s elbírja azt, bizonyára azért, mert erősebb nála. Egy állat sem tudja, hogy meghal; egy élet sem ismeri a halált, csak az ember. Mindenütt az enyészet árnyát látja; ha énekel, úgy énekel, mint aki tudja, hogy csend nyeli el utolsó akkordját; a madár ezt nem tudja, azért nem is lehet annyi érzés az énekében; ha szépségét kibontja az ifjú arca, a a gyermek szeme, e szépségen is átverődik a halál árnyéka; a virág, az állat szépségén ez nincs kipontozva, de azért nincs is annyi lélek abban a szépségben. De hát minek tudja s minek látja az ember az enyészetet s a halált mindenben? Tán, hogy megkeserítse örömét s tompítsa jókedvét? Nem, hanem azért, hogy az az egyetlen, hozzá méltó fűszere legyen minden örömeinek s minden élvezetének, az az érzés,

hogy életének a halál sem árthat s hogy ez az élet, mely itt lendül, szökéi és énekel, ha eltűnik is, ha elnémul is, akkor is tovább folyik, van s kivirágzik ismét. – A győzelmes élet tudatával térdelek halottjaim sírja mellett. Nem félek haláltól, sem temetőtől. Hisz a temetőt is a lélek csinálja; az festi, az alakítja, az telíti hangulattal és . . . étellel! Hisz temető sincs, ahol lélek nincs. Nem a holtak, nem a sírok, hanem a holtak közt járó élők adják a temetőt. Temető nem a sír, hanem az élő ember lelkén tükröző sír s halottja csak annak van, aki él; a halottnak pedig – annak ott a sírban – semmije sincs, halottja sincs. Azért a Halottak estéje is voltaképp az élők estéje, kiknek halottjuk van, mert szerető s emlékező lelkük van s hozzáteszem, a Halottak estéjét csak azok ülik meg igazán, kiknek oly halottjuk van, aki lelkükben, hitükben most is él s a hit lámpásával kezében mutat utat a világ botorkáló vándorainak.

Kövessük hát a holtak nyomait az élet öntudatával, hittel s reménnyel; az élet nyomai azok! S ha igazán a temető is a lélektől van s ha a sírkereszt tőle lesz beszédes s a haraszt zizegése tőle lesz zenévé: akkor ne törjön össze sírnál, koporsónál senki, hanem ébredjen a végtelen élet Istenének s halált legyőző erejének öntudatára. Vigyen lelket, tehát hitet s reményt a temetőbe s szeresse a holtakat, az igaz élőket s imában közlekedjék velük. Szeresse őket és segítse őket! Szeresse sírjaikat is; nézze azokat lélekkel s ültesse be virággal. S ha néha fölsír lelkében a keserű fájdalom diszharmóniája, nézzen olyankor a síron lobogó gyertyalángra s a síron nyíló virágra s

imádkozzék örök életért, örök világosságért s örömért; s meglátja, hogy lelkébe is megnyugvás és béke tér s kifeszlik a hit gyökeréből a sír sötétségét, az élet kegyetlenségét, a fájdalom keservét harmonizáló erős érzés, a remény.

A hitnek gyertyavilágától s a reménynek síron nyíló virágától lesz ünnep a Halottak estéje.

ÍGY ÉLJETEK!

A húsvét a föltámadásnak, tehát a megdicsőült életnek ünnepe, mely öntudatunkra hozza, hogy Krisztus az életet szép, erős halhatatlanságig fokozta, s hogy a megdicsőült lélek erejét a testre is kiárasztotta. Ezzel is a mi példaképünk lett, mert Pál apostol mondja: ha vele együtt szenvedünk, akkor vele meg is dicsőülünk; ha vele élünk, halunk, akkor vele föl is támadunk. De a megdicsőülés már csak virága az erős krisztusi életnek, s az élet gyökere bizonyára dicsőségben virágozik ki, ha eltelik erővel; azért reánk nézve a húsvét s a föltámadás s a megdicsőülés is csak egyet nyomatékozt, azt, hogy tanuljatok meg Krisztus szerint élni.

Éhez a krisztusi élethez ért azonban legkevesebbet az ember. Hervadni, haldokolni tud, – tud öngyilkosnak is lenni, – tud életet vesztegetni, pazarolni és elveszteni, – tudja az élet forrásait kiapasztani; törí, gyöngíti az életet önmagában s gyermekeiben; de hol van az a magas értelmi s erkölcsi kultúra, mely az élni-tudás kultúrája lesz?

Gondolom, hogy az ilyen kultúra csak az Isten kegyelméből, s nem az ember erejéből való!

Ezt pedig azért gondolom, mert a fölényes, krisztusi életet nem adja meg a természet, azt nem alakítja ki tudomány, nem művészet; hanem azt egyes-

egyedül az élet legmélyebb s legfelségesebb kapcsolatainak közvetlen megtapasztalásai az Istennel való összeköttetés s a vele való harmónia adhatja meg. Az életet ugyanis nem tudni, nem is nézni, hanem élni kell. A szép élethez a lelkeségnek oly foka kell, melyet csak Isten adhat. A lélek már itt a földön csodálatosan érvényesül; a telepátia, a hipnózis, a somnambulizmus bámulatba ejtő elhatalmasodásai a léleknek a durva, nyers anyaggal szemben. Krisztus föltámadása szintén arra utal, hogy mennyire képes a lélek átjárni s átszellemíteni a testet s azt kell hinnünk, hogy ez valamikor a Krisztus életét élő lelkeknek közös sorsa lesz.

Azért legfőbb érdekünk egyre azt hangoztatja: tanuljunk élni, élni krisztusilag; vegyük mohó szívvel az élet csiráit, dolgozzunk magunkon az örök élet motívumai szerint, hogy azután testünkre is kiáradjon.

A természet e részben ugyancsak szabad kezét ad, s ránk bízva s sürgeti az élet kialakítását. Minden állatnak megadta az élni tudást, csak az embernek nem. Élni tud a rózsza, a lilium, élni a madár az ágon, a hal a vízben; csak az ember nem tud élni. Ő az egyetlen kontára az életnek; csak ő élhet oktanul, természetellenesen s boldogtanul. De élhet úgy is, hogy a természet határain túl is érvényesülhet, s ez az élettudás az igazi kultúra, melyet csak az a Mester adhat, aki a lelket világ- s halál-főlényessé teheti.

Ezt a műveltséget a tudomány egymagában nem adhatja. Jóllehet problémáival főleg manapság rendkívül ingerli az élet energiáit s a géniusz találmányai néha reménytelé teszik az iránt, hogy a tudomány

megadja az erős élet-tudást. Hiszen lehetetlennek vélt dolgok válnak lehetővé s amire azelőtt gondolni nem mertünk, azt rohamosan váltják valóra. A szárazföldet s a tengert már elfoglaltuk, s most már a levegőóceán birtoklására óhajtozunk; akik eddig sóvár szemmel néztük a madarak cikkázó repülését, ma már versenyre készülünk kelni velük. Igazán még tegnap volt s máris, mintha nagyon régen lett volna, mikor még csak próbálkoztunk a levegő szeszélyeivel s mára kelve kormányozhatóvá tettük a léghajót s motoraink erejével szárnyrakelesztjük repülőgépeinket. Így vagyunk mindenütt, ahol valamit érteni s konstruálni kell; csak egy irányban törpülünk s gyöngülünk, az erős, lelkes, hívő, bízó élet mezején; ott elhagy az erő, a fortély, a leleményesség; önlelkén nem válik be az ember alakító keze!

A művészettel sem mehetünk sokra az élet alakítása s fölényes kiemelése körül. Hisz igaz, hogy a művészet ugyancsak az élet mélyeiből s a géniusz érthetetlen forrásaiból fakad; igaz, hogy nagy műveket teremt, mert nemcsak eszméket, de hangulatokat is öltöztet kőbe, vasba; látjuk, hogy átszellemíti az érzéket s a szépség kultuszát terjeszti; sőt többet mondok: kimélyíti a lelket s tiszta, nemes érzéseket is közölhet: de mindkettőnek, a tudománynak ép úgy, mint a művészetnek az a jellege, hogy ha közöl is gondolatokat az egyik s érzéseket a másik, de az embert tulajdonképeni akcióra, önművelésre, önnemésítésre nem igen indítja. A tudomány eltölti az észet, a művészet az érzést, de inkább bámulókká nevel, kik az ész s a művészet hőroszait ünneplik s műveiket csodálják. Sem tudomány, sem művészet nem

fordítja a figyelmet önl elkünkre azzal a gonddal s vágygal, hogy itt menteni, javítani, üdvözíteni kell; sem tudomány, sem művészet nem állít bele abba a fáradságos, babráló munkába, mely a lelket gyomlálja, javítgatja s türelemmel kezeli; sem tudomány, sem művészet nem adja meg azt a nagyrabecsülést az erkölcsi javak iránt, mely áldozatokat tud hozni nap-és évszámba. Legjobb esetben „Nachempfínderek” leszünk, akik az élet eredetiségére önmagukban rá nem nyitottak s az élet igaz értékeit föl nem találták.

Az élet művészete csak az erkölcsi világnak kiépítése lehet. Nekünk magunknak kell a jóságot önmagunkban átélnünk. Azt nem tudni, azt nem nézni, hanem élni kell; nekünk kell azt átélnünk. Ez nem külsőséges, a lelket csak átmenetileg érintő adat, vagy benyomás; hanem a lélek legbensőbb kincse s az élet tartalma. Ismereteket a tudás közvetít, esztétikai eseményeket s hangulatokat a művészet, de a lelki, konkrét valóságot, az élet belső tartalmát, azt az erkölcs s a hit adja. Ez az a mi világunk, melyet mi építünk, mi alakítunk; világ, mely ami felelőségünkre lett, mely általunk lett s mely alá ezt kell írni: opus meum!

Hol járnak az erős, szép élet e művészei? Ezeket az Isten sugalmazza; a hit ad nekik intuíciókat. Krisztus a modeljük, akitől való az életalakító erő is. Ezt az erős, szép, nemes életet mindnyájunknak kell alakítanunk, nemcsak a hősoszoknak; mindenkinek, ki nem testből s vérből csak, hanem Istenből is születik, kit a Lélek tanít és vezet. Higyjük, hogy bírjuk s bár tudjuk, hogy tudást s művészetet meghalad, higyük, hogy nekünk való, annyira nekünk, hogy élni csak ezt érdemes.

PÜNKÖSDI LÉLEK

Pünkösöd, a Lélek ünnepe! A világ tele van szórva az élet csiráival, melyek fakadnak, a természet telítve van az élet vágyával, mely a szebbet sürgeti s alakítja s e titokzatos, szép életnek s virágzásnak keretében üli meg az ember a lelki élet ünnepét, melynek mint minden ünnepnek, megvan a maga misztériuma s ez a misztérium az, hogy mi is hát az élet?

Minden bokor, minden fűszál titok, minden állat eleven szfinx nekünk s itt vagyunk azután mi magunk, az életnek mindmegannyi szuverén, de érthetetlen tényei; tények, melyek értelmét nem ismerjük s magyarázatát hiába keressük; tudjuk, hogy egyedekké kell válnunk, kik a létet felsőbb formában, az öntudat világában erővé, erénnyé, harmóniává, szépséggé s boldogsággá alakítsák; tudjuk, hogy a világfölelénység a mi hivatásunk, de e fölséges hivatáson kívül titka s kínja is vagyunk önmagunknak s ez a titok és kín megint csak az a nagy probléma: mi is hát az élet?

Ez a kín szállta meg – a Svéd mesemondó szerint – egy nyári szombat délután az erdőt, mikor szárnyas dalosai belefáradtak örömbé s énekbe s nagy csend lett, nagy ünnepélyes pauza a rengetegben. De a csend a gondolat keltője s a problémák szülője s az

erdőn is végigvonaglott az élet problémája, mint kín és sejtlem, melytől szenvedett gyöngyvirág s kankalin, tölgy és csipkerózsa, míg végre egy eszmélődő pinty kitrillázta e néma kint s kicsevegte e néma kétséget s énekének szövege az volt, hogy mi is hát az élet?

Az egész környezet felháborodott e bátor szóra a csend fölriadt s az erdők izgalma beleszökött a sötét bokrok fülemüléjébe s az ösztön közvetlenségével kivágta: „hogy mi az élet?” „hát az élet ének.”

Azonban a bokor alatt fölbodrosodott a hant, mintha láthatatlan kis eke szántotta volna föl, egy vakand kidugta fejét s szabadkozott a fülemüle filozófiája ellen: „dehogy ének az élet – csikorogta, – az élet a mélység s a sötétség hatalmával való küzködés.”

Mialatt a vakand alagútjába tért vissza, gyönyörű pillangó szállt a bokor virágára, megcsókolta a kibontakozó szirmot, s csókja azt látszott mondani: „az élet öröm s élvezet.”

„Bizony, nem egészen van úgy – vélekedett a dolgos méhecske, mely a szomszéd virág porzói közt vájkált – az élet munka és öröm, gyűjtés és fogyasztás.”

„Az örömből kevés van az életben – sóhajtotta lent a hangya, mialatt nálánál háromszor hosszabb szalma szálát ráncigált – az élet inkább munka és fáradalom.”

„Ó, dehogy, dehogy – sivitotta a sas s hatalmas szárnycsattogással nyilait ki a mély égre, – az élet szabadság, fölény és hatalom.”

S ott is, hol a szépség néma s nincs sem éneke az erőnek, sem panaszszava a küzdelemnek, a növények világában is megoszoltak a vélemények. A magas fenyők azt zúgták, hogy az élet törekvés a

magasba s a fűzek azt suttogták, hogy az élet hódolat, hódolat a felsőbb hatalom előtt; a zsurlok pedig a lápban, az erikák a köves talajon azt panaszták, hogy az élet küzködés és elhalás. S a felhők s a vizek sem maradtak ki az élet értékeléséből. A felhők azt sírták le a földre, hogy minden cseppjük könny s ez való a földnek, a siralom völgyének; az iramló folyók pedig azt csobogták, hogy az élet mulandóság s azért legjobb, ha minél előbb a tengerbe, az örökkévalóság tengerébe szakad bele; a tenger maga megint kifogyhatatlan hullámmásával arra emlékeztetett, hogy az élet apály s dagály s küzdelem a szabadságért.

Belekongott pedig az erdőnek, égnek s tengernek e vitájába a pünkösdi harangszó, mely azt zúgta, hogy az mind, amit madár, erdő, virág, folyam s tenger mond, az mind csak kép, – az mind csak alvó élet; az igazi élet az öntudatos szellemi élet, mely az igaz emberben, mint világfölny, mint erő és harmónia, mint béke és öröm jelentkezik s ennek az életnek titka és ereje a Szentlélek; ezt a szent, hű, erős, tiszta bátor lelket meg kell tapasztalni; ez a megtapasztalt, egységben, harmóniában, üdvben s boldogságban, békében s örömben kiszótt Lélek az igazi élet.

Érthetetlen, nagy titkot mondok ezzel azoknak, kik a Lélekből nem élnek, – ellenben édes, közvetlen valóságot jelzek azoknak, kik a Lelket átélik; itt a megértés is s a magyarázat is maga az élet. Ha azonban szóval magyaráznom kellene e fölséges és szuverén nagy tényt, akkor azt mondanám, hogy az élet súlypontja s tartalma nem a gondolat, nem az ismeret, mely csak tükrözése a tárgyaknak a lelken s oly

hideg is s oly személytelen is s oly idegenszerű is, mint az érctükrön a virág képe. Az értelem a lélek sajátos erőinek egyike; fakadás a lélek fáján; valami abból a sokból, amit az élet magába zár; de a gondolatot az étellel nem azonosíthatjuk. A gondolat ugyanaz maradhat s mi ugyancsak elváltozunk s mások lettünk. Hogyan állok én most azokkal a gondolatokkal szemben, melyeket 40 év előtt gondoltam s most újra gondolok!

Ugyancsak az élet nem a meggyőződés! Van sokféle tiszteletreméltó meggyőződés; érvényesül bennük a szubjektív értékelés, vibrál bennük az érzés, mely azt, amit meggyőződésének mond, sok más gondolat közül kiválasztja s magáénak s szellemi birtokának vallja. De ez a meggyőződés holt s terméketlen lehet, míg a mélység erőjévé, az egyéniséget alakító, emelő, átjáró erővé nem válik. A meggyőződést át kell élni; akkor lesz élet belőle!

S a mélység ez erejét, az egyéniséget alakító s átjáró erőt nevezem én léleknek s azt mondom: az élet nyitja s titka az a fölséges, nagy ténylegesség, amit léleknek hívunk. Ezt a lelki emberbe a Szentlélek adja.

Ez a lélek s az általa hordozott élet közvetlen adat; önmagát adja. Lenni akar; erős, teljes létet sürget s ezt magának akarja lefoglalni. Nem a külvilág, nem a környezet miatt akar lenni, hanem – mondjuk ki, bár szokatlanul hangzik s ugyancsak ritkaság – önmagának akar lenni. Élni akar, nem hogy valakit valamiről meggyőzzön, hanem aki lát és észlel, azelőtt tanúságot tesz a lélekről.

Miután a lélek a neki megfelelő életben önmagát adja, azért megnyilatkozása is spontán, fakadásszerű;

a belsőből indul ki s kifejti azt, ami benne van szépségből s erőből. Nem kényszerül el, nem csikorog, sőt ösztönszerűen tesz, s erőszakot követne el önmaga ellen, ha másképp tenne. Kell neki tennie. Ez értelemben mondotta szent Pál: „Ha az evangéliumot hirdetem, nem dicsőség énnekem; mert nekem ezt kell tennem.” Hajt a mélység ereje, fakad a lelkemből; életem! így fakadt a szó a másik két apostolból is, akik mondják: „Nem lehet, hogy amiket láttunk s hallottunk, ne beszéljük.” Kell beszélnem, kell tennem, azaz hogy lelkem fakadása a szó, a tett; lelkem fakadása az élet.

Mi tehát az élet, a lelki élet? A Szentlélek fakadása; oly közvetlen, oly szép, oly formás és olajos, mint a fényes májusi hajtás a fán. Tehát nem tudás, akár teológiai tudás legyen is az, – nemcsak meggyőződés, akármilyen szép s nemes alapon épüljön is föl az, hanem az igaz fölismerésnek és a jó szeretetének öntudatunkkal való azonosítása, hogy az egészen s teljesen a mienk legyen s azt az élet formáiban mindig, mint legbelsőbb s legmelegebb valónkat be-
mutassuk.

Ezért jött le a Szentlélek; lejött, hogy bennünk lakjék, hogy lelkünk legyen s magának úgy lefoglaljon, hogy ne is tehessünk másképp, hanem tegyünk úgy, mint ahogy tesznek, beszélnek, szeretnek s szenvednek, kik lélekből teszik mindezt. Lejött s lelkünk lett, hogy öntudatunkban a szép, tiszta, nemes élet formái fakadjanak, formák, melyek nem utáztatok, nem lenyomatok, nem öntvények, hanem fakadások.

A pünkösdi lelket így kell tekintenünk. Ez az a nagy életetadó s alakító erő, mely a magasból, azaz

hogy a lét legmélyéből fakad s belénk árad, kitölt s lefoglal; kiemel a sötétségből s a kételyből s a gondolatok vérszegény abstrakciói helyett tejet ad és vért; megéretteti velünk erejét s megszeretteti szépségét. Aki ezt átélte, egybenőtt a lélekkel; aki ezt átélte, az nem hagyja magát sem elkedvetleníteni, sem lehangolni, – azt nehézségek, küzdelmek, eltérő nézetek az isteni élet útjairól el nem terelik, – azt nem irányítja sem szerencse, sem kudarcc; az előre megy a maga útján s a célt is már valamiképp magában hordozza, hiszen a cél végre is a legtisztább, a legteljesebb, a legmelegebb élet.

Ebből a Lélekből fakadt az a kereszténység is, melyet Paulsen berlini filozófus kevéssel halála előtt emlegetett, „ein frohes, mutiges Christentum.” A pünkösdi Lélek bátor is, vigaszos is; fölmentjei apostolok és vértanúk, de mindenekelőtt emberek, kik lélekből élnek.

MODERN PÜNKÖSD

A pünkösöd a lélekkiáradásnak ünnepe, melyen úgy imádkozunk, hogy: küld ki lelkedet s minden megújul s megújítod a föld színét. Egy új világnak alapja Krisztus, de a világ még nem kész s nem is épül egy nap alatt, ha pünkösdi erők dolgoznak is rajta; ez új világnak gyökere Krisztus, de a gyökér nem nő ki világot beárnyékoló fává, ha pünkösdi napsugár szövö is rostjait; hanem az alakuláshoz s elváltozáshoz egyesekben épűgy mint a társadalomban sok-sok idő kell s ami a fő, a fejlesztéshez s az alakításhoz ugyanaz a művészi géniusz, amely a megfogalmazáshoz kellett. Minden műnek a folytatására kongeniális lélek kell, azért küldte Krisztus az Ő Lelkét, ki Tőle származik; azért lehelte ránk az Ő Lelkének leheletét, mely oly erős mint a vihar s oly lágy mint a szellő s épen azért alkalmas arra, hogy a köznapi életbe a hűség inspirációit s a küzdelmekbe a vértanúság áldozatkészségét lehelje.

Ez a Lélek most is dolgozik a világban; egy helyen csak virító parázs, másutt új eszmék s ragyogó gondolatok fényszórója; itt csak régi gyalogutakon vezet, ott meg világfordulatokat s új irányokat támaszt vágyak s törekvések számára; egyesekben a szívnek változatlan, ősi kívánságait növeli s gondozza, másokban új igényeket támaszt s új művekbe fekteti erőiket;

mindnyájunkban pedig, kik hiszünk benne s kik szeretjük s tiszteljük őt, törhetetlen bizalmat ébreszt küldetése s föladatai iránt, kiváltképen azt a bizalmat, hogy az erkölcsi világ, tehát az egész emberiség, mivel Krisztus Urunk a lelkét küldte nekünk, nem csak föl van szerelve a fölocsúdás s a gyógyulás erőivel, hanem folytonos fejlődés s alakulás útján jobb s boldogítóbb állapotok felé tart. Ez az én pünkösdi hitem, *hiszek a Szentlélekben, a fejlesztő, javító, új s jobb világ kialakításán dolgozó Lélekben.*

Van azonban ennek a pünkösdi hitnek is sok Tamása, amint van s volt a húsvéti hitnek is s valamint azok a hitetlen Tamások a föltámadt Krisztust megtapogatni akarták, úgy ezek a pünkösdi Tamások is a pünkösdi lelkesülést folyton látni, az apostoli világhódítás viharát hallani akarják; szeretnék szemlélni a világelváltozást és statisztikailag megtapasztalni a javulást s ahelyett, hogy ezt látnák s tapasztalnák, rámutatnak az egyház térvesztéseire, a természetfölötti hit soradására, a naturalista fölfogás terjedésére, az erkölcsök lazulására, az erény s jellem ritkulására s kétkedve kiáltják: hol van hát az a pünkösdi Lélek s hol van a műve, a jobb világ s az erkölcsi haladás?! Elismerem, hogy nehéz dolog az erkölcsi haladás és süllyedés mérlegét összeállítani s szinte lehetetlen eldönteni a kérdést, vajjon egyik korszak jobb-e, mint a másik; mert hiányok s előnyök lehetnek az egyikben is s a másokban is s a különböző hiányok s előnyök erkölcsi értékelése megint csak egyéni nézőpontok szerint történik. Vannak azonban az erkölcsi kritériumoknak objektív fokozataik is, melyek szerint nemcsak egyéni értékelésekhez, hanem tárgyilagos

ítéletekhez is juthatunk s e *kritériumok közt a legmegbízhatóbb a szeretet. Egyéni s társadalmi erkölcs ott van emelkedőben, ahol az egyéni s a társadalmi szeretet, mondjuk a Caritas s a szociális érzés, van növekvőben.* S ha e kritériumot tartom szem előtt, akkor látnom kell a régi pütkösi tűznek szikraesőjét, mely a modern társadalom földjére hull s találkoznom kell a krisztusi energiáknak fakadásával lépten-nyomon; bár ugyanakkor fájlalom az erkölcsiség sebeit s azt a szégyent, melyet szertelenség és élvezetvágy hoz a civilizációra s azt a poklot, melyet önzés s kegyetlenség teremt családok, gyermekek s szegények számára.

S azt a pütkösi szikraesőt én abban látom, hogy tagadhatatlanul fokozódik bennünk az érdeklődés a gyámoltalan, a szenvedő néposztály iránt s ugyancsak egyre nyomasztóbban nehezedik ránk a felelősség terhe, hogy ennek a nyomorúságnak valamiképen mégis csak mi vagyunk az okai s azt túrni nem szabad s azon segíteni kell. Fokozódik bennünk a hit, a jobb világba vetett hit, amennyiben hiszünk a lehetőségben, hogy a söpredéket is, a züllötteket s alávalókat is menteni lehet s azokat is emelni kell s hogy ehhez a társadalomnak úgy van köze, mint az édes anyának köze van a gyermekéhez, könnyeikhez s szégyenükhöz s hogy ehhez mindnyájunknak is közünk van, mert addig, míg körülöttünk milliók boldogtalanok s átkozzák sorsukat, addig egy ember sem lehet igazán boldog s megelégedett, csak önfeledés árán, tehát emberhez nem illő és nem méltó módon. Fokozódik bennünk a társadalmi közösségnek, a tulajdonképeni életközösségnek érzete, ugyancsak átjár a kötelesség tudata, hogy ha valamit, hát az életet

törni, fogyasztani, kizsarolni és prédává tenni nem szabad; nem szabad millió és millió embert, testvéreinket Krisztusban, eszközzé degradálni s ha kell valamire áldozni, ha kell valamiért pénzt adni, hát első sorban arra a föladatra s arra a munkára kell abból minél többet felajánlanunk, mely az emberből, aki eddig csak szám és eszköz, állat és portéka volt, embert akar nevelni!

Megszáll továbbá a lelkek szeretete s kényszerűséggé növekszik bennünk a meggyőződés, hogy a züllötteket és iszákosokat, a munkakerülőket s naplopókat meg kell javítanunk. Egyre szélesebb társadalmi köröket hódít meg az a vágy, hogy az eddigi eljárással szakítva, úgy bánjunk a bűnösökkel, hogy a büntettek büntetésében is inkább a gonoszoknak megjavítása s a bűn veszélyeinek elhárítása álljon előtérben.

Ki kell emelnem azt az észrevevést is, hogy egyre jobban irtóznak a pizsoktól és alacsony ságtói, a rongyoktól és lebujojtól, a testi és lelki tisztátalanságtól, melyben ezer meg ezer év óta a szegénység lakik s amely milió a barlanglakók idejétől csak abban változott, hogy több a rongy 'és rosszabb a levegő most, mint azelőtt volt s hogy kevesebb jut a napfényből, az erdő lehetéből a modern szegénynek, mióta a mamutlegelőkön a milliomosok palotái állnak. De ez a levegőhiány minket is fullaszt s ez a sötétség minket is bánt s azért reméljük, hogy eljön az idő, mikor nemcsak többet ajánlanak majd föl a szegények lakásaira, mint a dreadnought-ok és más életpusztító s szenvedésszaporító szörnyetegeknek építésére.

Ezekben a nemes szociális érzésekben a világjavulás

kiindulásait látom; látom bennök a krisztusi szónak társadalmi kiválását: szeress; szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!

De van a jobb világalakulásnak s ezzel a pünkösdi Lélek térfoglalásának más, mélyebb és igazibb kritériuma is, mellyel a modern világban hál' Istennek találkozunk. Ez az erkölcsi jelleg ugyan még nem verődött ki öntudatos erkölcsiséggé, tehát uralkodó köztudattá a modern ember lelkén, de látni való, hogy folyton jelentkezik bennünk, hogy iparkodik átalakítani a közérzést s ezt a jobb s erkölcsibb lelkeséget én abban látom, hogy a közönségnek egyre jobban jut öntudatára, hogy minden javulásnak, legyen az egyéni vagy társadalmi, legyen az nemzetiségi vagy emberiségi, alapja s gyökere az *egyes embernek lélekben való újjászületése*. Újjászületett emberek kellene, kik a bűnt gyűlölik s a jót szeretik! Jó társadalom csak jó emberek által lesz s államok s nemzetek is akkor születnek újjá, ha a lelkek megújulnak. Tehát a harc az egyes lélekért folyik; az egyes lélek megújulásán kell dolgoznia egyháznak, családnak s iskolának. Az egyes lélek értékében kell látnunk a világ értelmét, így a szociális munka is végelemzésben lelket keres, lelket szeret s lelket ment és sürgeti az írás szavát, hogy „aki nem születik újjá vízből és Szentlélekből, az nem megy be a mennyek országába” s tapasztalásból hozzát teszi, hogy földi ország sem boldogul csak újjászületett emberekkel.

Istenem, hát van-e valami, amiben inkább ért egyet Evangelium s világejlődés?! S ha a „világ” is ezt sürgeti, hát nem nyilatkozik-e meg benne az Isten szelleme, nem hatja-e át érzését a pünkösdi Lélek?!

Amily közel fekszenek e gondolatok, oly kevésbé népszerűek még ez idő szerint s hogy velük szemben méltányosabbak legyünk, szükséges kellő szempontra helyezkednünk, amelyről a világfejlődést nézzük s szert kell tennünk egyszersmind cselekvő, bátor lelkületre, mellyel a fejlődés munkájába beleálljunk.

Nézetem szerint a legfontosabb, hogy mi az egész világfejlődést Isten nagy gondolatának nézzük. A „Deus virtutum”, az erők Istene teremtette a világot, ez a világ tehát a „mundus virtutum”, az erők rendszere. Ez erőket ki kell fejleszteni, e kifejlesztésbe kell iparkodásainkat s törekvéseinket befektetni; azt kell hinnünk, hogy ez a törekvő, erős élet az „erők Istenére” vall, akinek szándékát s akarataát érvényesíti. De ha az erőkifejtés az ő akarata, akkor egyszersmind az én kötelességem is s így e fölfogásban a munka, az iparkodás, a világfejlesztésben való résztvevés morális kötelességekké válnak. Ez a fölfogás annál inkább válik meggyőződésemmé, minél inkább látom s tapasztalom, hogy csak ez úton lehet segíteni sok mindenféle bajon s nyomorúságon, ez úton lehet győzni betegségen s szegénységen; ez úton lehet közkinccsé tenni föltalálásokat s vívmányokat, amiáltal végelemezésben emberibb életet élhet az ember. Az erők hasznosításában tehát az Isten gondolatainak s irgalmas szándékainak érvényesítését látjuk. Eddig is van már sok mindenféle jónk és javunk s ezt mind munkánk révén adta nekünk Isten; amit ezentúl szerezhetünk, ahhoz is csak az erők kifejlesztése által juthatunk. Még messze vagyunk az erők hasznosításától; messze attól, hogy jól éljünk, s a jóval vissza ne éljünk; de másrészt bizonyos, hogy csak munka, csak fejlődés s

haladás révén emelkedhetünk följebb, föl a fizikai s erkölcsi erők harmonikus kihasználásának színvonalára. Ezen a színvonalon Istenhez is könnyebben találunk el; mert jóllehet szentekké s lélekben kiválókká minden kultúrában lehetünk, de szent igaz, hogy a rendezett viszonyok közt élő, a munkától agyon nem sanyargatott, a gondoktól szét nem tépett ember könnyebben találja föl önmagát s alkalmasabb lesz arra, hogy jobb, nemesebb ember váljék belőle. E fölfogásban az ipari, technikai munka, az iparkodás s vállalkozás nem Istentől való elfordulást, hanem Isten-szolgálatot jelent s új, morális értékelést nyer.

E szempontra kell helyezkednünk első sorban nekünk, kik azt imádkozzuk, hogy „telve a föld a Te dicsőségeddel”. Furcsa dolog volna, ha azok, kik az irgalom Istenében bíznak s kik azt hiszik, hogy Isten „mindent szeretetből teremtett”, bizalmatlansággal néznék a haladást és fejlődést s a társadalmi alakulásokat s a gazdasági reformokat s ha azt gondolnák, hogy a világosság gyermekeihez úgy illik, hogy az elmaradottság sötétségében botorkáljanak. Az ilyen felfogás és érzület határozottan erkölcstelen volna s ezt, hogy másra ki ne térjek, a fejlemények bizonyítanák. Mert ugyan, mi volna az ilyen fölfogásnak s annak következtében az ilyen állásfoglalásnak a következménye? Hát az, hogy a tudományt s a haladást: az összes vívmányokat a hitelenség foglalná le, vele szemben pedig állna a hívő-nembánomság, a hívő-apatia és közönyösség, mely mikor Istent akar szolgálni, azt egyoldalúan teszi s nem ismeri föl az Isten akaratának s az Isten szolgálatának ugyancsak fontos és tág terét, a munkát és haladást s nem avatja azt föl

erkölcsi kötelességgé. A baj még növekednék, ha e cigány világnézet s a munkát s haladást elhanyagoló fölfogás révén kialakulna a közönségben az az érzés, hogy a világravaló, bátor, erős lelkek az erkölcsös világtagadó s világmegvető irányzatnak nézzék, mint amely mindenütt kuckóba vonul s azt tartanák, hogy az erkölcsnek nem igen van haszna a világban, vagy ha van is, akkor is nem az övé, hanem az erőé s iparkodásé az első hely.

Nem, nem; ez teljesen elhibázott álláspont; teljesen elernyedtt s beteges lelkület s épp azért nem fakadt a pünkösdi, világot átjáró s fejlesztő Lélekből. Ez a Lélek az erő s bátorság lelke. A Szentlélek hét ajándéka közt ott szerepel a „fortitudo”, az „erősség”. A „virtus” etimológiája mutatja, hogy a „vir” gyökerén fakadt; erő hordozza az erényt. A mi erényünk is erő s nem a passzivitás, melyet haladással s kultúrával szemben Tolstoj olvas ki a Szentírásból; ellenkezőleg, a mi erényünk az a vállalkozó, hódító, érvényesülő szellem, melyet Szent Pál levelei hangoztatnak s melyet az első vértanúnak, Szent Istvánnak bátor, mert égbe néző, de a földre lelket szépségben sugárzó egyénisége állít programmképen a világba. Nekünk a morális nem úgy fest, mint egy édeskés vén dáma, aki kevélynek tartja az új idők embezeit csak azért, mert vállalkozók s aki bűnnek tartja a világfoglalást, mert maga már nem hódít. Ugyancsak nekünk a morális nem korlát csak és kötőfék, nem letörés csak és önmehtagadás; van ezekből is benne jócskán; de van benne más is s ebből több van benne, s ez a bátorság, iparkodás, vállalkozás, kitartás, életszeret, munkakedv, érvényesülés és lelkesülés!

Ezzel a felfogással összeköttetésben hárul ránk az a feladat is, hogy a társadalmi világ alakulásában is lássuk meg a Szentlélek művét, hogy e műnek folytatásában is ismerjük föl erkölcsi kötelességeinket s hogy teljesítsük azokat szellemmel s lélekkel. S valóban, a társadalmi alakulásokban kell látnunk Isten művét igazán; hiszen ezekben nyer alakot a tulajképeni emberi élet. S ahogy nyer alakot, úgy folyton változtatja is azt s az erők kifejlesztésével fizikában, technikában, gazdaságban s a haladás térfoglalásával építésben, művészetben, kulturális intézményekben lépést tartanak a társadalmi átalakulások is; új csoportosulások állnak elő; új, társadalmi rétegek emelkednek föl; új szervezkedések új jogmegosztásokat sürgetnek s így alakul ki körülöttünk egy új világ, azaz, hogy ezt az új világot az új igényekhez alkalmazkodva, nekünk kell megteremtünk. Minden ilyen fordulat merő chaosz; de valamint a világalakulás ősi chaosza fölött Isten lelke lebegett: úgy lebeg a Szentlélek minden új világalakulás chaosza fölött s megnyilatkozik *erős, erkölcsi érzékben* az új világ követelményei és szükségletei iránt s ugyancsak *erős kötelességérzetben* az új világ embert felemelő föladatával szemben, nemkülönben *erős felelősségérzetben*, nehogy az Isten művét, a társadalmi fejlődést elrontsuk.

Íme, a Szentlélek, mint világalakító lélek fölvilágosít minket az iránt, hogy mik az új világ igényei s érzéket ad s kedvet ad, hogy dolgozzunk a világfejlődésen s rámutat az új kötelességek sorozatára, melyek a népjogok kiterjesztésére, a népoktatás általánosítására, a munka szervezésére, a katonai szolgálat csökkentésére, a biztosításokra s a sajtóra s más ilye-

nekre vonatkoznak. Ezt az alakuló világot nem szabad elhagynunk, hanem jó irányba kell terelnünk. Nem szabad beérnünk azzal, amit a múltban tettünk. Azon örülhetünk, azzal büszkélkedhetünk, de be nem érhetjük vele. Sőt, épp a múltban kitöltött szerepünkől merítsünk bizalmat a jövő feladatok megoldására. Morális kötelességeket teljesítettünk munkánk által a múltban; ne váljunk hát immoralissokká, vagy amoralissokká vesztéglésünkkel a jelenben.

Legyen hitünk s bizalmunk a Szentlélek iránt s ugyanakkor legyen szemünk s érzékünk a Szentlélek térfoglalása iránt. Az idők s az irányzatok változnak, de a Lélek egy; a föladatak s a kellékek is mások s új idők fordulatanál az új szükségletek új felfogást s egyben-másban érzelmi elváltozást is követelnek. Válasszuk meg mindig azokat a szempontokat, melyek összekapcsolják az új irányzatokat a régi, nagy elvekkel, hogy megértve az új idők szükségleteit, közreműködhessünk az új világok alakítására kiinduló Szentlélekkel. A Szentléleknek mindig kongeniális apostolok kellene s kongeniálisok csak akkor leszünk ha Őt is, meg a világot is értjük; ha a mai világ sötéttségét s fájdalmait átszenvedve, azokat az ő világosságával földeríteni s az ő kenetével gyógyítani tudjuk.

AZ IGAZI KARÁCSONY

A karácsony hangulata úgy előmlött a világon, mint a nagyúri parknak májusesti illata, melyből kijut kastélynak, de kijut a faluszéli kunyhónak is s erezi azt nemcsak a főúr, hanem az országút vándora is. Ez a hangulat ugyancsak édes s emberséges; van benne annyi szeretet és megnyugvás, annyi biztató remény és szent öröm, hogy nemcsak a hívő, hanem a hitetlen is megérzi varázsát. Ez a hangulat mint általános jóindulat járja be a világot; örülünk azon, hogy szeretetünket másokkal megéreztetjük, s hogy viszont másoktól jóindulatot veszünk s hogy élvezhetjük azt, hogy szeretnek minket. A szeretet e szent estéje mindenfelé nagy kirakodó vásárt rendez; szimbólumául gyertyafényes fenyőt állít föl s alatta fölraktározza ajándékait, melyekre nem az van ráírva, hogy mibe kerülnek, hanem az, hogy értékük isteni; s nem lámpákkal s mécsesekkel, hanem karácsonyfák illatos gyertyavilágával világítja be lelkünkbe azt, hogy a létnek tartalma s az életnek értéke s minden küzdelemnek s törekvésnek győzelmi koszorúja végre is a szeretet; karácsonykor ez ünnepel s azért van ünnep az egész világon, mert a világnak elsősorban is ez kell!

S ezt eddig mindenki elfogadná s örülne neki, hogy a világ egy estén feledni tud önzést s érdekharcot s hogy szeretni akar!

De a hangulatoknál meg nem állhatunk, hanem forrásaikhoz kell föltekintenünk. Ezek az ünneplő hangulatok ugyanis világot mozgató érzésekből s ezek az érzések nagy világtörténeti áramokból valók s azokat az áramokat végre is *valaki, egy valaki* indította meg. A karácsony estének nagy öröme egy nagy tényből, egy kitöltött s teljesített világtörténeti vágyból való, mely millió szívek dobbanásától emelkedett ég felé, melyből évezredek mozgató s izgató várakozás lett; vártak valakit, aki elhagyatottságunkban meglátogasson s szegénységünkben gazdagítson; vártak valakit, aki szeretetre teremtett lelkünknek szerelmese s szerelmében megváltója legyen s megváltson bűnből s halálból. *S ez a valaki megjött!* Leszakadt a földre az egész mennyország, az „Isten országa” Krisztus lelkében, s úgy fölkaavarta az emberiség óceánját, hogy azóta is egyre hullámszik s hullámainak zúgásából s a vízfodrok loccsanásából egyre kihangzik, hogy eljött; – csakhogy megjött, – most már meg nem fagyunk. Lelépett a földre az a valaki, oly lágyan s nesztelenül, mint az éjfélutáni harmat, de üdeségétől megrezzentek a szívek; érezték, hogy Isten érintette meg őket s ezerkilencszáz év óta vibrálnak tőle.

Tehát hangulatokon s írásokon át nekünk is az érzéseket fakasztó nagy tényhez, Krisztushoz kell lépünk s öntudatára kell ébrednünk annak, hogy az emberiség karácsonyi reményének és örömeinek, megnyugvásának és szeretetének gyökere a karácsonyi hit, mely a kis Jézusban nem a szegény asszony gyermekét, hanem az Isten fiát látja, – örül neki s imádja.

A karácsonyi érzések tehát, mindez a jó indulat és öröm és szeretet isteni gyökeréből fakadnak; mindez a diadal önzés s vadság fölött a hitből való, abból a meggyőződésből, hogy az ige testté lön s mi köztünk lakozék. Azért tudunk szeretni, mert az Isten szeretetre tanított s akarja, hogy szeressünk; azért van ajándékozási nagy kedvünk, mert az Isten nagy ajándékát vettük; azért gyullad ki bennünk önzés fölött az eszményiség, mert testvériségében megneemesítette vérünket s azért vagyunk képesek áldozni s lemondani, mert szerelmével megbűvölt minket: tehát nem humanizmus a mi ideálunk, – nem filantrópia a mi motívumunk, nem esztétika a mi iskolánk, hanem a megtestesült s az által velünk testvéresült Isten, – a lelkünkbe oltott isteni.

Ezt a lelkünkbe oltott s a világra kiömlött isteni jellegét az életnek nem szabad elhomályosítani; hanem azt mindenben látni kell: életen s világon, emberiségen s történelmen, küzdelmen s halálon egyaránt. Ez isteni jelleg fölismeréséhez érzék kell s ez az érzék a hit. Aki a hitet tiltja, az már nem színeket s szépséget s idealizmust olt ki, hanem lelkeket olt ki s értékeket értéktelenít el, melyek nélkül élni nem érdemes. De nemcsak nem érdemes, de nélkülük élni egyáltalában nem lehet; már csak azért sem, mert ezek nélkül más értékeink is, jogaink s eszményeink is mind-mind elkopnak. Látjuk, hogy hogyan silányul el a legfölségesebb eszme s a legragyogóbb eszmény is. Konvenció s üres frázis lesz belőlük, ha az isteni gyökérről letépődnek. Mindent lekritizálnak, eltorzítanak, alakjából s tartalmából kivetköztetnek, mihelyt isteni értékén kételkedni kez-

denek. A reformáció e szomorú folyamatát látjuk az élet egész vonalán. Kopik, pusztul az eszmény; számtalan „igazság” semmivé válik; törik, mint a rossz vászon, mint a hamisított selyem, rongy lesz belőle. Megalkusznak s elalkusznak százados értékeket s az emberek elvesztik az érzéket az eszmények iránt s ami szent és fölséges: az krampusszá változik el szemükben. Nem segít majd ezen humanizmus s filantrópia sem, nem segít iskola s kultúra; mert hiába, embernek való értékeket csak az erkölcsi világrend, tehát a hit adhat. Ez az értékek millióje s világa; csak aki ezeket látja, annak a szemében van értelme s tartalma a létnek; csak az találja meg magát.

Ily látó lélekkel nézünk mi bele a karácsonyi éjbe s ettől a belső fénytől lesz világos nekünk a világ s látomásos a barlang sötétsége. Angyalarcokkal van kárpítózva csupasz fala, angyalmosollyal behintve jászol és alomszalma; imádás és elragadtatás, öröm és izgalom telíti itt a levegőt. A szellemi világ összes energiái gyűltek össze a barlangban, a király diadal-szekere köré; itt cikkáznak a cherub-gondolatok, itt villannak ki szeráf-lángok; itt ajánlkoznak föl hódításra az „erősségek” s „hatalmasságok”; itt emelik a jászolt vállaikra az arkangyalok, szárnyaik iramló kerekék tüzes küllőivé válnak s viszik az emberiség útjaira.

Ez a látomás erőt ad s bizalmat; mindenekelőtt pedig irányt jelöl, irányt hiten át minden nagy, nemes értékeink biztosítására. Errefelé virágzás van s fejlődés, – ettől elhervadás van és elhullás. A hit világosságában isteni szépségbe öltözik minden s az

emberből is Krisztusarc válik; a hitetlenségben pedig eltorzul minden, devalválódik minden s az eszmények is krampuszokká változnak. Fölösleges visszatérnie a művésznak az iskolásgyermek hákum-bákum-rajzaihoz; nekünk is fölösleges fölcserélnünk az ideált a kram-pusszal; fölösleges eszményeink gyöngyeit a mi keresztény kultúránk fáján élődiként tengődő fagyöngyért becserélnünk.

Így lesz édes, erős s lelkes karácsonyunk, mert hiszünk.

A MI KARÁCSONYUNK

Bethlehemben az első s egyetlen karácsonynak hamar vége lett; mert nemcsak hogy eltűnt éjfél után az égi fényesség s elhalt az angyali ének, hanem a bethlehemiek ahogy be nem fogadták az üdvözítő gyermeket, úgy hamar el is felejtették a pásztorok hírmondását s nemcsak a vidékre, hanem a lelkekre is ráborult az esős télnek s a köznapi gondolatlanságnak szürke fátyola. S bár azóta a bethlehemi szent éj felejthetetlen lett s ott él a nemzedék lelkében, mint a hitnek legszebb s legédesebb víziója, de azért folyton hangzik a régi szeretet evangéliumában a régi szemrehányás, hogy övéi be nem fogadták, mintha csak minket is fenyegetne a veszély, hogy karácsonyfa, gyertyaláng s glória dacára résztveszünk azok szívtelességében, kik az Üdvözítőt be nem fogadják. Meg lehet ugyanis gyűjtani a karácsonyfa illatos gyertyáit, el lehet andalogni a glóriás angyalokon s a gyermek 1900 év múlva is lehet oly édes, hogy kiédesitse egy estére a keserű s kegyetlen világot; de befogadni őt, az más, az több, az annyi mint belőle élni.

A karácsonyi gyermek ugyanis azzal a nagy igényvel lépett elénk, hogy ő életet hozott a világnak s akarja, hogy a világ belőle éljen. Nem hozott tudományt, nem adott definíciókat, nem állított föl elvont elméleteket, nem alkotott tudós szisztémákat; hanem

elmondta parabolákban, hogy mi az istenországa s hogy merre kell azt keresni; elmondta, hogy bennünk van s hogy az nem egyéb mint megigazulás, tiszta szív, béke és öröm; elmondta, hogy az embernek élnie kell Istenből s lélekből s hogy erre az erőt ő hozta s ő adja meg mindenkinek, aki átadja magát neki; elmondta, hogy az istenországa nem szó, nem tan, hogy azt ugyan valahogy ismerni is kell, de úgy vagyunk vele, mint az étellel; nem érti azt senki, aki nem éli; elmondta, hogy amint a bűn is nem tudás, hanem Istentől való elfordulás, vakság és békétlenség, úgy a büntől való szabadulás is nem tudás, hanem a Megváltó iránt való odaadás, Isten s a lélek ölelkezése, – közös, nagy tett, melyet Isten s lélek együtt végez s melyet a lélek átél és átérez. Hozott tehát az Üdvözítő gondolatot is, de voltaképp nem a gondolat, hanem a gondolattal jelzett valóság az ő ajándéka. Hozott erőt s életet, indításokat s impulzusokat, Istenből s lélekből együtt fakadó erőket; ezeket beleállította a világba s kegyelmének hívta.

Ezt az életet adja most is azoknak, kik őt befogadják s az ilyenek e szent estén azt az isteni, szabadító erőt élik át, mely leveszi a terhet lelkükről s megtöri a bűn s a kárhozat hatalmát szívükben. Rásegíti őket, hogy necsak higgyenek a békében, de tapasztalják is meg, hogy Isten jött le a földre s bevonult az ő szívükbe is s eloszlatta nagy gondjaikat s megbocsátotta bűneiket. Bűneim az én gondom; lelkem üdve az én személyes, nagy ügyem s ugyancsak az odaadás a hitem s a bizalom, a fölszabadulás s megnyugvás is az én ügyem s az én tapasztalatom. Erről nem az a találó s igazán kifejező szó, hogy

olvastam, hallottam róla, hogy emlékszem rá s így vagy úgy fogom föl; hanem erről csak egy találó szó lehet: ez az, hogy én ezt megtapasztaltam s átéltem magam. Összeköttetésem, érzelmi egységem, életközösségem van Üdvözítő Istenemmel; az én hitem nem okoskodás, hanem odaadás s mikor gyónom s áldozom: Benne nyugszom meg s Vele egyesülök. Átélem az evangéliumot; a régi evangélium ugyanis úgy hangzik: „Nagy örömet hirdetek nektek, mert ma született nektek az Üdvözítő”; az én evangéliumom pedig az, hogy én ezt nem hogy hallom, hanem átélem, hogy ahogyan régen született, úgy születik ma bennem is s általa lesz ma szabadságom, bűnbocsánatom, fényességem és vigaszom; általa lesz erőm és örömöm, lesz glóriás s énekes karácsonyom.

Ez a megtapasztalás mindig élet, tehát mindig új s úgy illik bele a világba, a fejlődő, fokozódó kultúrába, mint ahogy az élet, a teljesebb, a gazdagabb, a melegebb élet illik abba bele; nem múlja divatját soha, nem lesz fölöslegesség soha. Ezt nem szorítja le a tudás, hisz a legnemesebb s a legszükségesebb tudás is róla, a teljes életről való s hogy tehetné fölöslegessé a tudás az életet, mikor tulajdonképen föladata az, hogy szolgálja az életet. Teheti-e fölöslegessé botanika a tavasz fakadását a szívnek megújulását s etika a lélekbíró kikezdéseit s az erő kiindulásait? Még kevésbé pótolhatja az üdv belső megtapasztalását a tagadás s a kétely, mikor ezek nem hogy nem emelik le, hanem növelik a lélek gondját s terhét s nem nyitnak neki utat s módot a megkönnyebülésre. Különben a tagadás és kétely is két intellektualista éhenkórász, az elvont fogalmak téli útjain; céltalanul

csavarognak, disputálnak, definiálnak, de nyugtot nem találnak; a lélek nagy tényéhez, önmagunk odaadásához nem értenek; tudnak sötéten nézni, egyoldalúan látni de élni nem tudnak; a lélekben megnyilatkozó isteni életig el nem érnek.

A modern léleknek ezt a rossz s szerencsétlen beigazodását siratom én s pszichológiai merényletnek mondom önmagunk ellen, hogy csak látni, nézni, tudni, emlékezni, reflektálni, fogalmakat összeadni és kivonni, nagyobb fogalmi fiókokba kisebb fiókokat s skatulyákat elhelyezni s elrendezni akarunk s elfelejtjük, hogy a lélek a tettek ősi erőtényezője s hogy annak igényei vannak a nagy, lelki tettekre, az önodaadásra, önelezésásra, az érzések s indulatok mélységének kitöltésére Istennel való egyesülésben, tisztulásban, megnyugvásban s hogy a lélek e mélységeinek dagálya a tulajdonképeni meleg, erős, telt élet, hogy ez ezerszer inkább élet, mint tudni, konstatálni, reflektálni, emlékezni, statisztikákban fogalmakat és számokat elraktározni. S amilyen pszichológiai merénylet ez a túlzó intellektuálista irányzat s képtelenségre s öngyilkosságra vezet, ép oly pszichológiai botrány is, ha ezt tudománynak s igazságnak mondják. Furcsa igazság, melytől az ember elfelejt lenni, furcsa tudomány, melytől elfelejt élni; erőt, boldogságot, békét s örömet kellene átélnie s ahelyett ő hideg tükrözésekkel s elvont fogalmakkal bibelődik.

Ide vezetett a túlzó intellektualizmus s kivetközte-tett minket a természetes érzésből annyira, hogy föl szabadítónkat ünnepeltük benne, akinek útját köveztük s diadalkapukat állítottunk neki. Köveztük útjait nem kövekkel, hanem megkövült szívekkel, megmere-

vült lelkekkel s diadalkapukat állítottunk neki saját erősségünk, méltóságunk égbemeredő szirtjeinek romjaiból. A hegyeket lehordtuk, a szirteket összetörtük; lapos már minden, de a diadal is csak ásítózás és unalom.

Ebből az unalomból egyhamar még nincs menekvés; a tudás igézete, mely a lelkeket elkápráztatta s az életet, az istenit, az erőt, a megnyugvást és békét s magát az eszményt megtapasztaló éledet háttérbe szorította, még erős s az emberek még nem ébredtek öntudatára annak, hogy a sok tudománytól saját természetüket félreismerték. Hisz tudnak, tudnak sokat, hát mit akarjanak még? Tudnak filozófiákat és szisztémákat, tudnak sok tagadást és állítást; járják a gondolatok múmiáinak fényes múzeumait, átnézetük van az értelmi divatokon, úgy nézik a fejeket, mint a női kalapokat; csak . . . életük nincs; nincs, ami a létbe biztosságot s egyensúlyt s ezáltal tartalmat s erőt öntene; nincs, amitől bizalom ébredne s erősödne az élet szeretete.

A bethlehemi gyermek tehát eljött, hogy életünk legyen s annak van igazi karácsonya, aki Istenből újjászületik s krisztusi életet él lélekben s igazságban.

A KENYÉRILLATÚ CSÓKRÓL

Egy nagy szeretet édes csókjáról s annak lelkületéről akarok most írni, arról a csókról, melyet őszkor nyom az édesapa, az édesanya az iskolába távozó kis legények s leányok piros orcáira – s lelkéről akarok írni, mert van benne mély értelem és sok vágyódás. Igen, van e csókban szeretet, szenvedély, indulat, reménység annyi, hogy szinte nem illik bele az őszi időbe s úgy látszik, hogy annak a csóknak inkább tavaszkor kellene elcsattannia, mikor kikeletről, szebb életről, erőről s boldogságról álmodik ember és természet, nem pedig mikor hervad az élet.

S mégis nagyon jókor adják, mikor őszkor adják a szülők gyermekeiknek ezt a búcsúcsókot, mert nekem legalább úgy látszik, hogy e búcsúcsókon nem tavaszi rózsák, nem mezei virágok illata érzik meg, hanem kenyérillat; úgy tetszik nekem, mintha a szünidőt váró s az iskolába intő búcsúzásakor a szülőt s gyermeket a megszegett friss kenyér párázata venné körül s ha szimbólumot keresnék neki, a csóknak is, meg pszichológiájának is, kifejezésre akarnám hozni azt az értelmet, mely a szülőben zavarosan, a gyermekben pedig sehogysem ébred öntudatra, hát nem választanék magyarázó hasonlatául sem csillagot, sem virágot, hanem azt hinném, hogy e csók szimbóluma a kenyér s pszikéje a kenyérillat.

S mikor ezt állítom s ily prózainak látszó képet választok, nem akarom ezzel becsmérelni a szülői szeretetet s még kevésbé lefokozni eszményiségét; ugyan csak ezáltal nem azonosítom az ifjúság buzdulását s lelkesülését a létért való küzdelem lapos érdekeivel: sőt ellenkezőleg, nekem ez a megszegett kenyér s ez a friss kenyérpárázat nagy kötelességet, tehát nagy eszméket juttat emlékezetembe s oly irányzatot jelent, mely csak azért látszik prózainak, mert mindennapi, de különben fölséges, mint a napsugár s nélkülözhetetlen, mint a lehelet.

Jelenti ugyanis e csók kenyérillata azt az aggódó szeretetet, mely a gyermek jövő sorsára gondol: neki pályát nyitni, őt diplomához juttatni törekszik, szóval, mely kenyeret akar biztosítani. A kenyérral azután természetesen be nem éri, hanem képzeletében a kenyérillat ibolyaszín távlattá szélesül, melyben a reménység hímzi „bájos ecsettel” a fiú s a leány boldogságát, festi színesen, tüzesen a karrier, a hatalom, a szerencse álmoképeit. S természetesen ez is kenyér, csakhogy sok kenyér s hozzá vajas-, mézeskenyér, de mégis csak kenyér!

S ezért a jövő, csak megálmodott kenyérért, gyermekének kenyeréért, törí meg a szülő a maga kenyerét s gyakran nem is törí, hanem egészen odaadja a magáét, megvonja magától, megvonja szájától azt a keserves kenyeret s gyermekének adja. Anyagi erejének végső megfeszítésével, vagy ha nem is így, de mindig nagy áldozatokkal azon van, hogy iskoláztassa lányát, taníttassa fiát. A falusi és kisvárosi intelligenciának szülői szeretetén, a kisbirtokosok, gazdatisztek, jegyzők, tanítók szülői gondjain s áldozatain

bizony mindig kenyérillat, sokszor, tán legtöbbször, keserves kenyértörés illata érzik meg s csak azon az áron képesek ők fiaikat, leányaikat városokba iskolába adni.

Már most kimondom, hogy nemcsak nem ellenkezem azzal, hogy ez a búcsúcsók kenyérillatú legyen, nemcsak nem szólom le a kenyérillatú törekvéseket: hanem inkább azt hibáztatom, hogy ez a kenyér után néző gond s ez a kenyérbiztosító törekvés nem elég reális. Örülnék a kenyérillatnak, ha igazán az volna; kívánnám, hogy töltse ki a szülő lelkét; de sajnos, azt kell látnom, hogy a szülői csókban a kenyérillat sokszor csak ábránd és álom, – hogy a törekvés a gyermek kenyérének biztosítására öncsalódás s nagy tévedés s következőleg, hogy az én képletes beszédemben is e csók szimbólumát meg kell erre változtatnom s nem frissen szegett kenyérdarabról, hanem hiú álmok ábrándos éjében úszó holdvilágról, a csalóka holdnak karéjáról kellene beszélnem.

Látom ugyanis, hogy ez a jóindulatú, szülői szeretet gyakran mily esztelen, mikor nem tekinti sem gyermekeinek tehetségét, sem a maga anyagi viszonyait s a hosszantartó iskolázás töméntelen költségeit, hanem nagyzóan helytelen pályaválasztás elé tereli gyermekét. Látom, mily kegyetlen, mikor éhezésnek, züllésnek teszi ki fiát s hősöprésből élő technikust, népkonyhára vágyódó orvostanhallgatót, „ágyra járó” jogászt küld a fővárosba. Bizony nem kenyér ez, hanem éhenkórászság s azon a búcsúcsókon, mely ily esélyek felé küldi azt, akit szeret, ugyancsak nem érezhetik meg a kenyér illata!

Legyen a pályaválasztás, legyen a kenyérkereset

iránya 'reális; oly reális, mint a karaj kenyér s ne dobja ki senki a gyermekét képtelen s nyomorúságos vergődések útvesztőire. Az éhes diákot, a lakás nélküli joghallgatót kenyérillat nem környékezi. Tudom, hogy van, aki így is célt ér, de hányan vesznek, hányan zülленek el! A múltban tán többen boldogultak, de most egyre kevesebben érnek célt és szent igaz, hogy egynek szerencséjét kilencvenkilenc nyomorúsága környékezi.

Szeretném, ha az a szülői csók kenyérillatú lenne abban az értelemben is, hogy bele tudja csókolni az ifjú nemzedékbe a kenyérkeresetre ráképesítő munkának szeretetét s a kötelesség komoly fölfogását. Ne legyen a gyermek sorsa nélkülözés, de ne is legyen kényelem; adjunk neki annyit, amennyi az egyszerű, igénytelen léthez, a munkabíráshoz kell; csengjen fülében az a fegyvelmező s nevelő szó, hogy „nincsen”, minél gyakrabban s érvényesítsük Nansen szavát a nevelésben: „Én magam gyöngé ember vagyok, de ami erő s kitartás van bennem, azt szigorú nevelésnek köszönöm. Nem akarom épen mondani, hogy a neveléshez bot és büntetés kell; de azt hangsúlyozom, hogy oda is az kell, ami az egész életbe, t. i. nagy komolyság. A gyermekeket önmegtágadásra s arra kell nevelni, hogy segítsenek magukon. Varrják föl ők maguk a nadrággombot s cipőt-csizmát mindenki maga tisztítson. Azelőtt átlag magunknak kellett kis, apró-cseprő igényeinket kielégítenünk s az jó, mert erőt, jellemet, egyéniséget nevel.” Ez is kenyérillat.

Az okos pályaválasztás s a reális munka e kenyérillatával kapcsolatba kell hozni a többit, azt, amit a szülő szintén akar, sőt amit inkább kell akarnia, mint

a kenyeret s ez a többi a gyermek boldogsága. A szülői csók voltaképen ezt áhítozza. Nem érné be vele, hogy gyermekének kenyere legyen, ha boldog vagy legalább is boldogulni tudó ember nem válnék belőle. S ez a boldogság nem vagyon, nem is diploma vagy állás, hanem az embernek a lelkiállapota; nem pénz, nem rang, hanem lélek: hívő, tiszta, nemes, jóindulatú, kitartó, törekvő, türelmes, harmonikus lelkület. Ez az ideális fölfogás első benyomásra elvonatkozni látszik kenyértől s a kenyérkeresettől s úgy tetszik, mintha földfeletti magaslatokra emelné az embert s feledtetne vele világot s létért való harcot; pedig dehogyan emel ki, dehogyan feledtet, sőt éppen ott lenn, ott a világ harcterén, hol minden csak azt zúgja, azt suttogja, hogy „kenyeret, kenyeret”, „tedd, hogy a kövek is kenyerekké legyenek”, – ott, hol az ember mindent feledne s áldozna föl a kenyérért, – ott hozza öntudatra, hogy a kenyérhez is elsősorban lélek kell, – hogy az ember kenyérből meg nem él s hogy a kenyér is csak akkor ad életet, ha lélek van hozzá, mert „nemcsak kenyérből él az ember, hanem minden igéből, mely az Isten szájából jön.” Tehát Isten lelke nélkül éltető kenyér nincs; Isten szelleme nélkül kenyérillat sincs!

Ezt a kenyérillatot varázsoljuk bele a nevelésbe; ezt az üde, friss, de kemény lelket verjük bele ifjúságunkba! Neveljük úgy, hogy dolgozni, fáradni, küzdeni megtanuljon, hogy a puhaságot s a szentimentalizmust megvesse s önmegtágadásaiban rászokjék az élet keménységére, Istenfélelem, önmeggyőzés, munkásság, igénytelenség, ez legyen szelleme; lelkesüljön a fölségesért, tisztelje az eszményt, törekedjék a jobb után. Ebből való az erkölcsi erő s a jellem; ebből az

eszményiségnek a gyakorlatisággal való az a párosítása, mely a kőből is kenyeret terem; nélküle pedig a kenyér is kővé, az élet is ízetlen, unalmas napszámmá válik.

Íme, a szülői búcsúcsók, mélyértelmű imádság: Kenyeret adj, Uram, a mi kenyerünket, azt a titokzatos, mindennapi kenyerünket add meg nekünk s fiainknak!

UTAK AZ ISTENHEZ

Érdeklődve vetem fel a kérdést, hogy mily viszonyban áll theológiánk a modern világ szellemi áramlataival szemben, – milyenek chance-ai s érvényesülésének kilátásai s ugyancsak tudni akarom, hogy az elváltozott tudományos állásfoglalás szerint, mire irányul ez idő szerint a dogmatikában s talán még inkább az apológiában a theologiai munka, hogy a főállót megvédje s a szükséges újat kialakítsa.

Midőn e kérdést fölvetem, figyelmem önkénytelenül is arra a temetésre irányul, mellyel a tudományos világ az evolucionista filozófiának hírneves művelőjét, Herbert Spencert, kísérte az általa ignorált, metafizikai világba. E sír megakasztja lépteimet, mert nem egyszerű sírkő az, mely körül a temető szomorú árnyai s bánatos fuvalmai lengnek, hanem szikla, mely körül nagy szellemi áramok sodra kavarg; e sír nem is barázda vagy árok, melyen gondolatlanul át lehetne lépni, hanem örvény, mely előtt a leglendületesebb spiritualista irányzatnak is érdemes megállni. A theologiai is megáll tehát e sírnál, s szemébe néz a halott még meg nem halt filozófiai szisztémájának szemébe. Nem is lehet meg a nélkül, mert e gondolatok tükröztetik a világ legmodernebb fölfogását s hullámaikat elgördítik a tudásnak minden öblébe; mosnak partot, százados nézetek

szikláit nyaldossák; mossák a theologia templomának lépcsőit, sőt – bátran mondhatom – alapfalait s úgy mossák, hogy alaposan el akarják mosni ez alapokat s nem rajtuk múlik, ha az alapok erősebbek, mint a modern gondolatvilág árama.

Minden filozófiában sok igaz elem van; vannak ragyogó, káprázatos gondolatok, melyek új irányokat törnek a művelődésnek s bár pusztítanak helyekkel, de termékenyítenek is; föllépésük mindenkor nagy hasznára vált a gondolatnak. Ha pogány is, vagy dekadens az a filozófia, lesznek benne elemek melyek a haladás erjesztőjének csiráit rejtik magukban s ha a keresztény gondolkozásnak a nagy pogányok, Aristoteles és Plató, több hasznot hoztak, mint kárt okoztak s más filozófiák pedig megint több kárt okoznak, mint használnak, abszolúte rossz s kizárólagos káros hatása talán egy filozófiának sem lesz, mert gondolataival megtermékenyíti a törekvő, de józan szellemeket is, kik túlzásait letörik s az igaz és hasznos magot tovább fejlesztik.

Az evolucionista, vagy mondjuk, naturalista és pozitívista filozofálás is sok tekintetben termékenyítőleg hat a keresztény filozófiára és teológiára, hisz egy nagy gondolatra, az evolúcióra irányítja a figyelmet s a „levest”, az alakulást, a „fieri”-t állítja szembe a levővel, a kialakult statikus valósággal. A levés, a „fieri”, bizonyára egyik hatalmas ténye s gazdag folyamata a természetnek; a baj s a hiba csak az lesz, hogy a „fieri”-től a „factum-esse”-t, a levéstől a létet, a folyamattól a kikezdési nagy valóságot, melyen a további levés nem magyaráz meg semmit, ignorálják, így a dinamikából zsarnok hatalom lesz, mely a stati-

kát kezdet óta megveti; az evolúció fanatikus járványává válik a gondolkozásnak, mely semmi mást nem lát, nem hall s kíméletlen toladokássá élesíti ki szereplését. Ily szellemi nyerseségre, ily kíméletlen érvényesülésre erősen hajlik az angolszász faj. A legnyersebb s legegyszoldalúbb gondolatokat Angliából kapjuk.

A theológiát rendkívül közélről érinti Spencer filozófiája, nemcsak annyiban, hogy a fejlődési momentumot a vallásnak történetében jobban méltatni készíti a theológusokat is, – hisz az igen jó s ezért hálásak lehetünk akár Spencernek is, – hanem különösen érdekel minket az evolucionista filozófia, amennyiben a hitnek alapjaira, az Istennek fölismerhetőségére s a kinyilatkoztatott vallás hitaktusának fölépítésére vonatkozik. Tétélei tényleg olyanok, hogy azokkal Istent a természetben fölismerni, okláncolatok révén hozzájutni nem lehet.

Minden vallásban viszonyba lép az ember Istennel; de lehet vallás, mely inkább csak sejtelmeken épül, vagyis inkább bennünk úszik s érzéseket kultivál. A kinyilatkoztatott vallás ezzel be nem éri, sőt logikai szükségességgel föltételezi, hogy az Istent meg lehet ismerni és gondolatait átvenni. Mit jelentene különben a kinyilatkoztatás? Lesz-e beszéd, ha nincs beszélő? s lesz-e isteni ige, ha az Istent megismerni nem lehet? A mi hitünk alapjai elsősorban ismeretelméleti problémákkal állnak összeköttetésben. Hogy az ész ismerőképesség, ez épp oly alapja a hitnek, mint az, hogy isten van s hogy létét a természetből meg lehet ismerni.

A modern filozófiában, Kant óta, azt látjuk, hogy e tétélek egyikével-másikával ujjat húznak s ha külön-

ben elég méltányosak a vallási problémával szemben, de föltevésaink megalapozására tért nem engednek s röviden mondhatom, hogy a logikából a pszichológiába, az ismeretből az érzésbe szorítanak minket. Van-e Isten vagy nincs, – fölismerhető-e a természetből vagy nem . . . e kérdésekre Kant is s a pozitivisták is röstelkedve dörzsölik kezeiket, s barátságosan kitessékelnek minket. „Nem szolgálhatunk felelettel – mondják, – mi, a logikának, a száraz ismeret kategóriáinak kezelői; kegyeskedjenek a pszichológiához, az érzések, ösztönök, erkölcsi s művészeti ideálok letéteményeséhez fordulni; ott bizonyára elintézhetik e kényes kérdéseket.” A pozitivisták még nagyobb joggal beszélnek így mint Kant, miután sokkal radikálisabbak s alaposan csináltak rendet a „tisztá észnek” lomtáiraiban. Ok kiadták az útlevelet minden apriorisztikus kategóriának és elvnek s föl-szedték a hidat az x-ekhez, az oksági elvet kivetköz-tették apriorisztikus érvényességéből, s az észet vég-legesen a tapasztalati történésnek regisztráló készülékévé laposították. Abban azonban megegyeznek, Kant is, az evolucionisták is, hogy az Isten-ismeret-nek a logikában nincs helye.

Retiráljunk-e hát most a hit alapjaival a pszichológiába? Mondjuk-e, hogy az Istent a természetnek szemléletéből megismerni nem lehet s hogy a logikai oklángolat nem vezet a világból az Istenhez? Tanácsos-e elhagynunk a logikai ismeretnek pozícióját s saját belső, lelki világunkba térnünk, hogy ott az ösztönök s vágyak szavára hallgassunk s lelkünk ki-elégítését természetünk útmutatása szerint annál a föl nem ismerhető, de mégis csalhatlanul megsejtett

Istennél keressük? legyen-e bizalmunk az érzésben, miután túladtunk az értésen?

Világos dolog, hogy mi nem húzódnánk vissza s a természetes, logikai összeköttetésnek pozícióját föl nem adhatjuk. Mi Spencerrel s az egész evolucionizmussal szemben is azt tartjuk, hogy igen is lehet az Istent logikai oklángolat révén megismerni; de azt nem tagadhatjuk, hogy a modern filozófia sok teológussal megkedveltette a pszichológiai alapok iránt való előszeretetet. Szeretnek odatérni s az Istennel a pszichológia követelményeinek révén érintkezni. Ezt a befolyásoltatását a teológiának az evolucionizmus részéről nem tagadhatjuk; nincs is rá semmi okunk, mert végre is igen fontos összeköttetéseket létesít az erkölcsi s művészi világ közt egyrészt s Isten közt másrészt s késztet arra, hogy jobban méltányoljuk a létnek s életnek e csodálatos világát.

E dolgozatomban ezt a két fontos momentumot akarom tárgyalni; ki akarok térni annak kimutatására, hogy az Istent a természetből föl lehet ismerni, s aztán ismertetni akarom azokat az irányokat, melyek a pszichológia felé gravitálnak a teológiai kérdések feszegetésében is. Ez utóbbi pont igen alkalmas megvilágítást nyer a modern életnek számtalan tünetéből s igen élvezetes átnézetre segít a szellemi világnak mai állapota fölött.

Az elsőre nézve határozottan kijelentem, hogy az evolúció, mikor elvágja okoskodásunknak a természetből Istenhez kigyózó útját, tisztára dogmatizál; kénye-kedve Sprint, szenzista ösztönei szerint fölállítja tételeit s kijelenti, hogy ezen túl nem áll szóba senkivel. „Padrone”, mondhatjuk erre az olasz szókimondó-

sággal, mert végre is mindenki mondhat, amit akar, ha tetszéséből s nem érveiből meríti elhatározásait; de ez esetben nagyobb súlyt nem fogunk tulajdonítani kijelentéseinek. Nem is tulajdoníthatunk. Mert mi szorít rá, hogy okoskodásunkban a természetten túl soha sem terjeszkedjünk s meghúzzuk magunkat az érzéki észrehevés deszkafalai közé?

Az ok erre az érthetlenség, a képzetek hiánya, az érzéklés reális alapjának s talajának megszakadása. Hová menjünk s minek menjünk tovább abba a ködös világba? Mindenki látja ugyan, hogy az érzékivel s a tapasztalattal a világnak nincs vége s velük a lét nincs megfajtvé; de ne feszegessük tovább a lét kérdéseit. Ha itt megpihenünk, talaj van a lábunk alatt, s az „érthetetlen” nem kísért köztünk, hogy fantazmagóriákra s hegelianus világ-konstrukciókra csábítson. Enélkül meglehettek s tudósok is lehettek s épp az a tudomány lesz majd a részetek, melyből közvetlenül legtöbb a hasznatok, értem a természettudományt. A természettudomány ennek a reális eljárásnak legjobb példája; fölvesz egy valamiképen érthető, amennyiben tudniillik érzékelhető darab valóságot s azon túl nem megy. Föltételezi, hogy ez a valóság valamiképp érthető s ez érthető adatokból magyarázza ki a fejlődés folyamatát, úgy-ahogy, addig-ameddig, s azontúl nem ingerkedik a lét kérdéseivel. E föltevésék képezik elveit; elfogadja az okság elvét is, de ezt csak abban az értelemben, hogy érzékelhető történés egymásutánját fejezi ki vele.

Mi e dogmákkal be nem érjük, már csak azért sem, mert másokat is csinálhatunk. Így az evolucionisták csinálnak tételeket és föltételeket, csinálhatunk

mi is. Ők azt állítják, hogy a tapasztalati világ alkotja az észnek kizárólagos otthonát; mi azt állítjuk, hogy az a másik, nem tapasztalati világ is a mi hazánk. Ok azt állítják, hogy csakis az érzék szolgáltatja az értelem adatait, még pedig abban az értelemben, hogy az külön semmit sem vesz észre, nem percipiáló erő önmagában; mi azt állítjuk, hogy az észreveszi azt, amit az érzék nem vesz észre, hogy kiemel valóságos elveket, melyeken az érzéklő szem nem akad meg. Ok azt állítják, hogy a metafizika, mint a logikai ismeretnek tere, nem létezik reánk nézve, – hogy arról objektív ítéleteket formálni nem lehet; mi azt állítjuk, hogy a metafizikai ismeretek objektív értékkel bírnak, s hogy azokban az észnek perceptív ereje épp úgy érvényesül, mint ahogy érvényesül az érzéklésekből eredő fogalmak kialakításában.

Szerintük tehát *lehet* is, meg *kell* is, a metafizikába lépnünk, mert az érzéklés kizárólagos deszkafalai közt végleg nem vesztegelhetünk. Az ellenkező állítás annyira józan, hogy bornírt; annyira egyoldalú, hogy téves.

Lehet is, meg kell is lépnünk először azért, mert amilyen kedves otthon az észnek a tapasztalati világ, épp oly kéklő óceánja s csillagos, ragyogó égboltja a metafizika. A fizika a föld, a metafizika az óceán.

Ez az óceán vesz körül; metafizikai valóságok hullámoznak körülöttünk. Metafizika nekem sok tekintetben ez az érzéki világ is; metafizika nekem ezek a durva valóságok, melyeknek csak tapogatásait érzem, de arcukat nem látom; tapogatnak engem; ingerlik szemeim, füleim, bőrömnnek idegeit, de mihelyt érintettek, az érzéklésnek hímes varrottását húzzák rögtön

magukra. Nem ismerem e pajzán teremtéseket. Hát még mily metafizika ez az élet maga, ez az édes én, a maga csodálatos, nagy tényével, az öntudattal!

Öntudatom nem mint a létnek, ennek a darab énlétnek öntudata jelentkezik előttem, hanem mint érzékléseimnek s értéseimnek s cselekvéseimnek észrevéése. Mindig e szövédéken s e fátyolon keresztül, – ez a fátyol sűrű, vastag rácsnak is beillik, – mindig e fátyolon keresztül érintkezik velem. Be nem mutatja magát önmagának: közvetlenül nem is ismeri magát. Mélység fölött áll, mint az egész valóság; a lét mysteriumainak mélységeiből mered bele öntudatomnak keskeny régiójába mint egy-egy csúcsa az óceánba elmerült világnak a hullámokkal ingerkedő napsugarba. Hogy a világ gazdag, – hogy telve van csirákkal, – hogy át van szöve az élet potenciáival, azt önmagán tapasztalja; szervezete csupa szerv, – bőre, izmai, idegei csupa élet. Úgy tekinthet önmagára, mint ahogy látná s szemlélné magát a Hoch-Schwab a Bresciani-zsilipek fölött, ha öntudatra ébredne. E zsilipek fölött a hegy lába csupa bugyogó, szökellő, tajtékzó forrás, – máshol meg már nem is forr, hanem csak úgy omlik a vízár belőle. A lélek is, a szellem is egy ilyen hegy; csupa bugyogó forrás; az élet patakzik belőlük. Produktív és kimeríthetlen aktív és fáradhatatlan. Öntudatunkban a lebrezgésből színek, a levegő hullámaiból hangok lesznek; recehártyánkon, idegeinkben s agyunkban a tömecsek bomlásai mint színes képek, mint dallamos hangok, mint változatos izek jelentkeznek. Csak úgy bugyog minden idegcsomóból az élet. E fakadó életforrásoknak titokzatos rétege, s e csodálatos, szövédékes életnek a kulcsa a szellem, a

lélek. Mit mondjak mást? mondjam talán, hogy az „én”? lehet, s tölem szabad! De tovább, előre nem mehetek; metafizikai sötétségben állok; de e sötétséget látom s tudom azt is, hogy a rám nézve érzékelhető valóságok tulajdonképpen ott folytatódnak, vagy legalább, hogy ott van ősökük. Tudom azt is, hogy én is odavaló vagyok, – hogy onnan jöttem, – tudom, hogy mindaz, ami érzékeim előtt elrejtőzik, az én óceánom s az én égboltom; s ha azokat megmérni nem is vagyok képes, de vonatkozásaim vannak velük.

Képzeteim, szemléleteim, természetesen nem lehetnek azokról a metafizikai dolgokról, de fogalmaim igen. Istent, lelket, állagot el nem képzelhetek, s ha csinállok is róluk képzeteket, az érzéklésből merítem s kölcsönzőm hozzá az adatokat; de mikor nem képzeteket, hanem ítéleteket alkotok, akkor tényleg az érzéki mögé kerülök. Az érzékin túl fekvő valóságot képzetekbe öltöztetni nem lehet, de fogalmakat, még pedig tartalmas fogalmakat, igen is alkothatni róluk. Ezekről nem lehet azt mondani, amit Kant mond az ő apriorisztikus eszméiről: „Die Idee ist ohne die Anschauung blind, – die Anschauung ohne die Idee leer.”

Ha az eszme az ész kategóriája, mondjuk, üres fiókja, melyet a szemlélet tölt ki tartalommal, akkor természetes, hogy az eszme vak a szemlélet nélkül s megfordítva, mit ér a szemlélet, ha eszmét nem ad, – ha az eszmét belőle kiemelni nem lehet s csak az észnek apriorisztikus ösztönei szolgáltatóják azt. De nálunk nincs meg ez a különválása a szemléletnek s az eszmei tartalomnak. A mi eszméinket a szemléletből vesszük,

ami az érzékelhető világ értelmi fölfogását illeti, csak-hogy az elveket is pl. az okság elvét, s az általános fogalmakat, tehát a tulajdonképeni eszméket s még inkább az érzéki világból s életünk tényeiből való következtetéseket, nem az érzék, nem a képzet, tehát nem a szemlélet, hanem az értelem sajátos ereje eszközli.

Ebbe a nagy metafizikai valóságba ütközik az ember s ez összeütközést el nem kerülheti. Spencer szerint: „A dolgok lényege s a végokok megismerhetlenek, de ez csak a logikáról áll (van más ismeret is mint logikus?), mert lélektanilag az ember, habár szabatosan körül nem írható fogalmakkal, mégis csak a megismerhetlen mögé törekszik jutni. Midőn értelmünk csak a végest mutatja be megismerhetőnek, határozottan fölteszi a végtelent. A megismerhetőn túl fekvő lényeg, az abszolút, habár gondolni, s fogalmakba öltöztetni nem tudjuk is, mégis öntudatunknak tárgya.” Ez az idézet mutatja legjobban a Spenceri fölfogást a theológiának alapföltevéseiről: van végtelen, sőt fölteszük, hogy van, – továbbá a megismerhetően túl fekvő lényeg, az abszolút valóság, a mi öntudatunknak tárgya, de azt elgondolni képesek nem vagyunk. Erre kettőt kell felelnünk: nem vagyunk képesek elgondolni, vagyis, nincs szemléletünk (Anschauung) róla, az szent igaz; nem vagyunk képesek elgondolni vagyis ítélni s az ítélet folytán fogalmakat alkotni róla, azt tagadjuk. Második megjegyzésünk pedig az, hogy az abszolút valóságot, ha el is gondoljuk valamiképen, de azt teljesen kimerítenünk, a mi eszméinkkel s ítéleteinkkel nem sikerül. – Azt szívesen megengedjük;

de azt is tudjuk, hogy nem minden ismeretnek kell kimerítő ismeretnek lennie s lehet valamiről igazat mondani, ha nem is mondunk el róla mindent.

Tehát a naturalisták, vagyis azok, kik csak képzetekkel akarnak dolgozni s az eszmét szemlélet nélkül vaknak és tartalmatlannak ítélik, csak úgy nem kerülhetik el a metafizikát, mint mi. Nekik is ez elemekkel és tényekkel van dolguk. Midőn a végest látják, fölismerik a végtelent, habár ezt nem látják.

Azonkívül az adatok, melyekkel a világot megmagyarázni akarják, határozottan metafizikai eredetűek; homlokukon hordozzák anyajegyüket. Hogy is lehet adni világmagyarázatot, metafizikai föltevések nélkül. A naturalisták is fölveszik, hogy az élet egy nagy, csodálatos tény s a hasznosság a természetnek fejlesztő tényezője. Föltételezik, hogy ismerünk s hogy a leb érintésére a szemben színérzet s a fülben hangérzet támad. Hogyan történik ez? A naturalisták azt mondják, hogy ez hasznos volt a tömecsek elhelyezkedésére nézve s azért keletkezett. így keletkezett az ész, az ismeret, így az izom – s az idegrendszer. Tehát szembeállít az étellel s a hasznossággal; az élet talány s a hasznosság, az t. i. hogy ez meg az hasznos lesz, az természetes, hisz anélkül nem lenne, de hogy a hasznosság megmagyarázza, mert egymagában megteremti azt, ami nincs s hány érzék volna például lehetséges, melynek nagyon jó hasznát vennők, de amelyet a hasznosság nem teremthetett meg nekünk. Azért-e, hogy nem voltak hasznosak azok az érzékek? s ezeket, melyeknek örvendünk, igazán csak azért teremtette meg a hasznosság, mert hasznosak

voltak? S azután, mennyi tökéletlenség van a meglevő érzékekben és szervekben! s miért nem tűntette el ezeket a hasznosság?

De ez okoskodásaimmal már beletévedtem érveléseimnek második szakaszába, melyben ki akarom mutatni, hogy metafizikai szempontra kell állnunk s metafizikai adatokkal kell dolgoznunk, mihelyt az ismeretnek fejtegetésére s az ismeret nagy tényének némi magyarázatára vállalkozunk.

Ismeret? Mi ez? Nagy tény! Fölvesszük, hogy van; mélyen meg vagyunk győződve, hogy van ismerő képességünk, – de hogy mi ez, azt nem értjük. Ki bírja azt magyarázni, hogy mi az értés, mi az érzéklés, s hogy honnan van? Ki vállalkozik annak megfejtésére, hogy mi az érzéklő s értelmes élet? honnan törvényei? Érzéklés és gondolkozás tisztára metafizikai világ. Maga ez a nagy valóság, maga ez a közvetlen két ténye a mi öntudatunknak tizenhárom próbás metafizika.

Az „ismeret” maga közelebről érthetetlen. Ez az alakító, perceptív erő az érzéklésben; ez az az összefűző, absztraháló, okozatról okokra el-elkúszó, titokzatos erő. Ösztönünk mondja, hogy bízunk benne, s tapasztalatunk tanúskodik róla, hogy szükségünk van rá. Az élet szükségletei arról is tanúskodnak, hogy az ismeret a szükségletek kielégítésében eligazít minket s hogy helyes viszonyba helyez a külső, nagy világgal szemben, s ebben a viszonyban a naturalisták az „igazság”-nak alapalakját akarják fölismerni. A szükségletek gyakorolják szerintük érzékléseink s ítéleteink tárgya fölött a kontrollt, azok mondják ki, hogy van-e igaz tartalmuk, vagy pedig téves és hamis az. Az igazság kezdetleges alakja és kritériuma tehát

ez lett volna: elpusztultok, ha nem tesztek, ha nem esztek, ha nem jártok úgy amint lebrezgéseim s hanghullámmain s ízbenyomásaim tologatnak titeket. A követ a föld vonzza, a forgácsot az ár ragadja; azt a vonzást, s azt a lejtést nem hívják ismeretnek, de a lebrezgések s hanghullámok ütéseit ismeretnek hívják. Ha valami más tartalmat kerestek mint az ütést s a nyomkodást, sajnállak titeket; ne keressetek; az ismeret semmi más, mint a lebrezgések nyomkodásaira való reactio; no de hisz az elhajlított fa s a kihúzott ruggyanta is reagál a fizikai hatásokra, hát az is ismeret lesz?

Tagadhatatlan, ez egy rémítően józan bemutatkozása az ismeretnek. Kivetkőzik felfogásunknak s ránk nevelt gondolkozásunknak formalizmusából s odakiált nekünk: én mechanikus mozgás, én titokzatos élet-reakció vagyok. De a bemutatkozásnak második részével agyon van ütve az első, s a misztikus homály, mely belőle árad, ráborul annak a mi jó ismerős mechanikánknak állítólagos világosságára s elnyeli azt. Ilyen magyarázatok egy garast sem érnek, mert végre is az étellel magyarázzuk az ismeretet; az élet pedig ugyancsak nagy titok s mélységeiből kifutja az érzéklésnek s gondolkozásnak és még sok másnak magyarázata. Én csak egyet említek itt: míg a fizikában járunk ez ismeret szövéténekével, addig nagyban biztatnak, hogy csak bízunk benne s ha nem vesszük reálisnak hírmondását, biztosra vehetjük, hogy elpusztulunk. Boldogulásunk képezi tehát ez ismeret realizmusának pecsétjét. Helyes, én ezt el akarom hinni. De ha így áll a dolog, honnan ebben a reális hasznosság által kinevelt gondolkozásban a spekulatív hajlam, honnan

a metafizikába való gravitálás? Továbbá, ha bízhatom ismeretemben, mikor a reális világban vezet, miért oldják le róla a reális értéklés pecsétjét, mihelyt a metafizikába csap át? Miért mondják róla, hogy téved, mikor ösztöneit követi s hogy nem reális, mikor ugyanaz az értheti en, de titkos hatalom inspirálja? Hiszen a fizikai világ fölismerésében is érthetetlen folyamat az ismeret. Ott is tisztára metafizikai. Ott is az előkelő idegenre, a szellemre, a lélekre, vagy életre kell hivatkoznunk. Ennek az életerőnek van az a fölséges alakító ereje, melyet érzéklésnek, gondolkozásnak, értésnek, észrebevésnek hívunk, de hogy az a fölséges alakító ereje, melyet érzéklésnek, gondolkozásnak, értésnek, észrebevésnek hívunk, de hogy az micsoda, azt nem tudjuk elképzelni; arról csak ítéletet, s azok nyomában fogalmakat formálunk.

Már feljebb említettem, hogy az ismeretet holmi hasznosságból kimagyarázni, éppenséggel lehetetlen; pepeselő, babráló gyerekek benyomását teszik ránk ezek a bölcsek s végre is nem sütnek ki egyebet mint azt, hogy környezetünk s organizmusunk közt viszony van, mely a megismerést lehetővé teszi azért, mert a megismerés hasznos. Az ilyen magyarázat semmi egyebet nem nyújt, mint azt, hogy konstatálja a tényt; a környezet s az organizmus közt viszony áll fenn, s a megismerés hasznos; mindez azonban nem hozza közelebb fölfogásunkhoz a tényállást; magyarázatlanul hagyja az organizmust is s a környezetet is, s előtérbe állítja a hasznosságot. De magát ezt a hasznosságot is föltételezi, mert hiszen azt egyáltalában nem tudom, hogy a hasznosság mily mérvben érvényesült a megismerésnek kialakításában. Hátha más alakulás

jobb lett volna, pl. a nem-ismeret. Hát alkalmazkodás tekintetében rosszabb dolga van-e a kőnek, az iszapnak, mint a mikrokokosznak? S a hálnak jobb alkalmazkodása van-e mint a Medúzáknak s a lét alsó fokain álló állatoknak? A megismerés semmivel sem hasznosabb az ismerő állatra nézve mint a nem-ismeret az egyszerű sejtekből álló vízfonalakra. A jobb s vele a tökéletesbülő alakokat a Darwinizmus sem képes magyarázni a hasznosságból vagy a létért való küzdelemből s ezen akad meg az evolucionizmus egyáltalában. A hasznosság nem magyarázat, mert az valamiképen mindenütt föllelhető: hogy pedig a hasznosságnak épp a tényleges alakja a legnagyobb hasznosság, s nagyobb s jobb nem lehetne, azt simpliciter föltételezik. – Azután az, ami tény, az nem ölel föl minden lehetőt és semmikép sem állíthatni, hogy a legjobbat állítja a létbe. E hasznosságnak alakfejlesztő s teremtő erejétől plane el kell vonatkoznunk, mert hiszen az a föltevés, hogy a környezet benyomásai alakíthatnak s átalakíthatnak idegeket, szerveket, vakmerő dogmatika. Hogy az életet mennyire és hogyan lehet alakítani, azt nem tudjuk; az életet s az életf öntartást nem ismerjük; legalsóbb szervünk munkája is meghaladja értelmi képességünket: hogy lehet akkor ily állításokkal, hogy az anyagot életté gyúrhatja a környezet, hogy az életet átalakíthatja, – hogy az átalakulás hasznos, stb. – hogy lehet ily állításokkal világot magyarázni?

Ha tehát magát az ismeretet fontolóra vesszük, – hogy bonckés alá fogjuk, azt nem mondhatom, – okoskodásunk végeredménye az a megállapodás, hogy az ész csodálatos, titokzatos, alakító erő, mely a lét

mélységeiből fakad. Erő, mely képes valamire, mely tehát valamit eszközölni bír; ilyen lévén, világos, hogy a *magából visz bele az ismeretbe*, mely mintegy a külvilágnak s az ész erejének összehatásából előálló eredmény. Alakít képzeteket időről, térről, semmiről; ezeket úgy csinálja, hogy alakításában a külvilágra támaszkodik; de ezek sem apriorisztikus formák. Behatol a dolgok összeköttetésébe s elveket lát benne érvényesülni, ilyen elv a ratio sufficiens s az okság elve, a principium causalitatis. Ezek sem apriorisztikus kategóriák, hanem az észrevevésből kialakított, mert azokban befoglalt elvek. Ha azt mondják, hogy ezek nem foglaltatnak a valóságban, mert a valóság csak egymásutánt s nem metafizikai elvet szolgáltat, arra azt kell felelnünk, hogy az érzéknek a valóság csak egymásutánt, de az észnek, e mélyebbre ható perceptív erőnek számára az egymásutánban befoglaltatik az elv maga. Az érzék nem látja a dolgokban az örökkévalóságához s a végtelenhez való vonatkozásokat sem, az látja magát a korlátolt s meghatározott tárgyat s mégis minden, ami van, a végtelennel összeköttetésben van.

Ismételten tehát: az ész egy hatalmas, perceptív erő, mely a különben érthetetlen valóságnak, ennek a himes, érzéki világnak egy-egy darabjával összeköttetésbe léphet s azt a maga módja szerint fölfoghatja. Van benne erő, s ezzel ismerhet, mint ahogy a szemben van erő s ezzel láthat; de sem az erőt, sem a módját nem értjük; törvényeit nem mi alkotjuk.

Érveinknek harmadik csoportját annak bizonyítására, hogy lehet is s kell is a természetén túl, a tapasztalatokban megnyilatkozó okláncolatokból a meta-

fizikába lépünk, az ismeretnek tartalmára vonatkozó reflexiónk szolgáltatója.

A naturalisták – mint már mondtam – megbíznak az ismeret adataiban, míg azok az érzéki világ keretei közt maradnak; azokon túl – azt mondják – hitelt s bizalmat nem érdemelnek.

De miért nem érdemelnek? Honnan ez önkényes határmegjelölés oly tehetségnek érvényesülésében, mely semmivel sem világosabb s érthetőbb, mikor a fizikai, mint mikor a metafizikai adatokra vonatkozik? Nekem úgy látszik, hogy a materialisták az ismeret megbízhatóságát tisztára a materiális lét szükségletei szerint mérik. így pl. meleg-e a tűz? meleg bizony; bizál meg érzéklésedben, mert különben tönkremész; vagy pedig: áll-e előttem a kőfal s megbízhatom-e érzéklésedben? meg bizony, mert különben nekimegyek a falnak s kárt teszek magamban. íme, az egész bölcsesség: az érzéki s az érzékekre vonatkozó értelmi ismeret igazságának kontrolja a materiális szükség. Az ismeret tartalmának kritériuma, hogy igaz-e az ismeret vagy nem, végre is a külvilágba való alkalmas behelyezkedés. Az ismeretnek tehát semmi más célja, mint *a jólét. Megnyugodni, megpihenni, egyensúlyba jönni*, ez az ismeret célja. Ez az egész életnek mint minden más szisztémának a filozófiája. Az élet mindenütt elhelyezkedést keres s elhelyezkedést kíván teremteni. A tudás nem tudni akar tulajdonkép. Nálunk a tudás már egy formalitás, melyet kivetkőztettünk eredeti valóságából, s azért zavar s meg nem értjük. A tudás semmi más, mint a tökéletesebb alakú élőnek a a környezettel való elhelyezkedési folyamata; épp úgy a tudásnak különféle irányai s azok alapján léte-

sített intézmények, pl. a jog, a vallás, a művészet. Ezek formák, kategóriák; az ember nem tudja, hogy mit gondoljon róluk, nem lát beléjük; de ez csak azért van, mert elszakítottuk őket a valóság alapjáról s most a fejekben kóvályognak mint önálló hatalmak. Tudás, jog, erkölcs, vallás realiter semmi más, mint mozgási folyamatok, melyek valamiféle egyensúlyra tettek szert bennünk! A tudás alkalmazkodás; ne keress nem tudom miféle tartalmat benne; nem a tartalom, hanem a mozgási egyensúly az ő megfejtése. Az erkölcs is alkalmazkodás; nem mintha volna önmagában valami jó és rossz; minden jó és rossz semmi egyéb mint egyensúly és nem egyensúly. Esz és erkölcs gyakorlatot, szokást, megállapodást akar teremteni; akarja, hogy jó dolga legyen az alaknak, s mást nem kíván elérni. Tehát tudni, lelkiismeretesnek, jónak, erényesnek lenni, az érthető nyelven szólva nem egyéb, mint mozgási folyamat, illetőleg e folyamatok egyensúlyi állapota.

Mi tehát az ismeret tartalma? egy fátyolozott mozgási vagy nyugvási állapot. S mi az eszme, a gondolat, az érzéki kép? az már az életnek az a sajátosága, hogy az az elfátyolozott mozgási vagy nyugvási állapot ily alakban, t. i. mint érzéki kép vagy eszme, lép öntudatunkba! Mi tehát az igazság? az nem létezik mint abszolút és önmagában álló érték; az igazság egy sikerült alkalmazkodás; s mi a tévely? egy nem sikerült elhelyezkedés, mely ép azért meg nem áll. De mindkettőnek teljesen relatív és efemer a létük. Eszerint egy pohár víz, mely egyensúlyban áll, igazság; s ha a pohár eltörik s a víz ömlik, az a tévely. De végre is van valami, ami nem viszony, ha-

nem lényeg, mint ahogy a víz víz, akár egész a pohár, akár törött. Mi lesz tehát az? S mit lehet arról állítani? S lehetséges-e, hogy annak ne legyenek sajátosságai, miután nem viszonyok, hiszen a viszonyelőtti stádiumban tekintjük azokat? Minderről az evolucionizmus semmit sem tud; ami ott abban a stádiumban áll, az neki az érthetetlen; csak a viszony érthető. S jobban mondva: egyáltalában nem kell érthetetlenről vagy érthetőről beszélni, hiszen az értés s az ismeret nem értés s nem ismeret, hanem elhelyezkedés.

Nekünk az ismeret nem elhelyezkedés s következőleg tartalma van, mely nem egyensúly vagy mozgás, hanem lény tani lét. Nálunk lények s lények vannak s habár azokat önmagukban nem látjuk, de bizonyos való s igaz, értelmi eszmék s elvek szerint fölfogjuk s ilyen fogalom a substantia, az állag a létben s az erő s az okság a tevékenységben.

A mi ismeretünk lépten-nyomon oly tartalommal bővelkedik, mely az érzéki világ ismeretét meghaladja. Ha ily tartalma nem volna, akkor nem tulajdoníthatnánk más embereknek örömet s fájdalmat; mert örömük s fájdalmaik fölfogására hiányzanak szerveink. Mikor egy szűnyog megcsíp engem, ezt a fájdalmat érzem; de mikor mást csíp meg, annak az illetőnek fájdalmát nem érzem, csak bizonyos külső folyamatokat veszek észre. De ez észrevett, külső folyamatok mögött van még valami, amit észre nem veszek, de a mit mégis fölveszek s okszerűen fölismerek. Vagy vegyünk egy más példát: a cukor édes a nyelvemnek, – fehér a szememnek, – kemény az ujjamnak. Valami tehát, ami édes, az fehér és ke-

meny is, – s valami, ami fehér, az édes és kemény is, – s valami, ami kemény, az édes és fehér is. Ami annyit tesz, hogy a fehérség, édesség, keménység, ami észrevehető, összetartatik valami által, ami észre nem vehető; ez az észre nem vehető valami, a metafizikába tartozik, s mégis az én értésemnek tárgya.

Továbbá az ősatomokat föl kell vennük, ezek önmagukban álló valóságok; éppen úgy ránykényszeríti magát a szükségszerűségnek, a lényegesnek, az örökkévalónak, a végtelennek fogalma, melyet pedig a tapasztalati világ érzékelhető alakban nem nyújt; de e tapasztalati világon túl értelmünk elfogadni kényszerül. Ezek képezik ismeretünk metafizikai tartalmának minimumát, melyen túl nem adhatunk! Ezen senki sem adhat túl, mert valamin, ami van s ami még viszonyba nem lépett, senki át nem léphet, különben átléphetne önmagának árnyékán is. A metafizikai tartalom tehát benne van ismeretünk elemeiben! S valamint metafizikai elemei vannak ismeretünknek, úgy vannak metafizikai gravitációi is. Ezt az alakító, perceptív erőt nem lehet a kultapasztalatokban megnyilatkozó oklángolatokba lefogni. Elvei átröpítik őt az érzéki palánkokon. Elvekkal dolgozik, melyek a tapasztalatokon túl mennek s így ott is alakít és percipiál, ahol a tapasztalat adatokkal már nem szolgál s ha van joga alakítani a tapasztalat keretén belül, ismétlem, miért ne legyen joga érteni, fölfogni a tapasztalaton túl, hisz övé az erő, s hogy mire képes, azt magában hordja s magából meríti!

Ennyit az evolucionizmusnak nagy tagadásáról, hogy a tapasztalaton túlmennünk nem lehet s nem

szabad. Látni való, hogy ez állítás bámulatosan és ijesztően bornírt. A metafizikába lépünk kényszerít az, hogy

a) *metafizikai alapokon nyugszik a lét, a világ, az élet;*

b) *az érzéklés s az értelmi megismerés titokzatos ténye;*

c) *s az ismeret tartalma.* S éppen azért a hitnek föl-
tevései is rendíthetlenül megállják helyüket: lehet az az Istent a világból a logikus oklángolat révén meg-
ismerni; lehet a hidat a világból az Istenbe bele-
akasztani. Nem változtat azon sem Kant, sem Spen-
cer; az idealizmus épp oly kevésbé, mint evolucio-
nizmus!

Most áttérek az evolucionizmusnak szinte észreve-
hetlen, mondjuk, imponderabiliákszerű kihatására. –
Tényleg azt vesszük észre, hogy evolucionizmus befo-
lyásolja a gondolkozást s következőleg a theologiai
gondolkozást is, s a theológiában is nagyobb érdek-
lődést biztosít annak az iránynak számára, mely a hit
alapjait a pszichológiában, az érzésben, az erkölcsi s
művészi ösztönökben, az ideális szükségletekben ke-
resi. Már Kant óta veszünk ilyesmit észre; sok theo-
logus előszeretettel foglalkozik azzal a belső világgal
s abból akar több-kevesebb közvetlenséggel az Isten
ismeretére jutni. Ezt kétféleképpen lehet megtenni:
vagy úgy, hogy az erkölcsi világot az ismeret világá-
val, az érzést az értéssel szembeállítják s azt mond-
ják: ne a logikus következtetés és megismerés útján
iparkodjunk az Istenhez érni, hanem szívünk, érzéseink
révén közelítsük meg őt, lévén ő ethikai viágunk-
nak követelménye s ez tisztára Kantianizmus és Spen-
cerizmus volna, amit Spencer úgy fejezett ki, hogy „a
végok megismerhetetlen, de ez csak logikailag áll,

mert lélektanilag az ember a megismerhető mögé törekszik jutni” s el is jut; vagy pedig úgy lehet fölfogni az ethikai világból való kiindulást, hogy ismerni akarunk ez esetben is s nemcsak érezni, de itt és most a logikai kiindulás alapjául nem a külvilágot, hanem a mi egyéni, belső világunkat vesszük föl. Ismeret volna itt, ismeret ott, – logikai okláncolat itt, logikai okláncolat ott, – de az alap, melybe az okláncolat innenső szemét beleakasztjuk, ez az utóbbi esetben a pszichológiai világ, az előbbi esetben pedig a külvilág! Ez ugyancsak nem volna Kantianizmus; de mégis valami kihatása a Kantianizmusnak és Spencerizmusnak, amennyiben előtérbe van állítva a *psychologia*.

Lehetséges, hogy vannak korok, melyeknek nincs oly érzékük az ontologikus Isten-érv iránt, mint a pszichológiából s az ethikából vett érvelések iránt; miért ne lenne ez lehetséges? gondolom, hogy a mi korunk is ilyen. Tehát nem a *causa efficiens*, az ősök, hanem a *causa finalis*, a vágy a boldogságba s a *causa exemplaris*, az ethikai tökéletesség eszménye fogja vonzani inkább a kedélyeket. Valóban ki tagadhatná, hogy e fölséges irányzatok iránt nagyobb a hajlandóság, mint a logikus árnyak és sémák iránt? S mikor így a meleg életbe térünk s onnan keressük az utat az Úrhoz, rokonszenve üdvözölnek mindazok, kik még most is valamiképen egy praktikus tradicionalizmushoz vonzódnak. Ez jó, ez termékeny irányzat – biztatnak majd minket – melyet követtek, midőn az ethikába, a meleg emberi életbe iparkodtak. »Gondoljátok meg, hogy mi mindnyájan annak a meleg életnek közvetítéséből ismertük meg az Istent; nem ku-

tatásból jöttünk rá ismeretére, nem a természetben találtuk őt föl, hanem anyától, mestertől, szóval eleven, emberi szívből vettük képét. Az istenismeret mindenki számára a hit, a meleg szív közvetítette; azután jött csak a kutató, következtető ész s jóindulattal iparkodott meglátni azt, amire mások utaltak, mondván: nini, nézd, az Isten! Megláttuk az Istent a természetben, miután már bírtuk szívünkben.

E fölfogás ellen kár volna hadakozni. Nem tagadja közülünk senki, hogy lehet az Istent megismerni a természetből, de talán azt sem kell anathematizálni, aki azt mondja, hogy a természet nem indít első sorban Istenismeretre. A természet szövedéke olyan mintha nehéz, vastag függöny volna, mely a metafizikát elborítja s eltakarja. Ez a szövedék millió szálból van fonva s a szálak mechanikus törvény- és szükségszerűséggel kuszálódnak egymásba s a mechanikus történéstől sok ember éppenséggel nem lát semmi mást. Ha belépek az erdőbe s szemem elé tárul az a bűvös fiziológiai munka, mely ott folyik, ez a csodálatos élet fátyol a szememnek; a mélytekinetű s jóindulatú léleknek aranyhíddal szolgálhat az Istenhez; de hány lélek botlott beléje, úgy, hogy tovább nem haladt előre. A szép világ botránykövük lett, mely elterelte Istentől a lelkeket; s épp a szép világ szeretetétől torzult el még maga az ősi tradíció is, megzavarodott tőle az ideáлизmus s a földre hemperedett.

Íme a kultúrák esélyei régen és most ezt az óvást juttatják füleinkbe: vigyázzatok, hogy a világba bele ne szeressetek s hogy a világtól Istent el ne felejtsetek. Már a hamitizmusban esett meg az emberrel az

a nagy tévedés, hogy a hatalmat s a szépséget s a természetben megnyilatkozott bölcsességet nem egy földöntúli szellemre vitte át, hanem azonosította az okot az okozattal. A tisztább áriái s irániai áramokba is átsap a hamita gondolat, hogy a földi jót és szépet istenítik. Indiában is elborítja a tisztább őshagyományt a buja természet, a képzelet a maga túltengésében elfojtja a gondolatot s álmokba s mítoszokba temeti.

Gondoljunk Ágostonra, aki a teremtményekben kereste boldogságát s nagy szelleméhez méltó harcok s vajúdások árán jutott el Istenhez. Az ősokot kereste s ősök helyett bonyodalmat talált ő és sok más. Szem és érzék kell hozzá, mely az igazat fölismerni segítsen; valami szerencsés aszkétaságra s önmérséklétre van szükségünk, mely a kísértéseknek legyőzésére képesítsen. S végül is Ariadne kell hozzá, aki a bonyodalomból kivezessen. Ez az Ariadne a kegyelem, mely belejátszik már a természetes Istenismeretbe is és segít a hit aktusára.

Lehet tehát az Istent a természetből fölismerni, de azt gondolom, hogy az Istenismeret nem egyszerű logikai művelet, mint ahogy azt Gratry elénk adja, hanem bonyodalmas sokféle benyomásnak, melyben ismeret s érzés egybefoly, eredménye. Inkább pszichológia, mint analitikus fejtegetés. S azért, mert ilyen, van benne az a sokféleség s kapcsolódik hozzá a tévely tarkasága. „Die Existenz verschiedener Weltanschauungen – mondja egy német író – zeigt ja zur Genüge, dass es sich in diesen Dingen nicht lediglich um den Intellect und das reinlogische Denken handelt.” Mindenesetre, már csak azért sem,

mert az akaratnak s a kedélynek nagy befolyása van e megismerésben.

Ha tehát így áll a dolog, forduljunk akkor inkább mindjárt bensőnkbe, az értelmi s erkölcsi világ titokzatosságába; az egyénnek vágyakkal, hajlandóságokkal, inspirációkkal telített világába; mélyedjünk el a szív szükségleteibe s mondjuk: én, az egyén, vagyok a vallásos világ; innen tehát, lelki világomból s szívemből indulok ki az Isten megismerésére.

Ha valaki kicsinyelné e szubjektív világot s az objektív világra hivatkoznék, azt figyelmeztetnünk kellene, hogy nincs objektívebb valóság mint az öntudat s a lelkivilág. Hiszen ez az első s legfőbb valóság. A külvilágot is csak ez alapról ismerem meg, csak mint lelkemen való tükrözést veszem észre. Avval a külső világgal érzékeim s értelmem révén közlekedem; én és ismeretem a tulajdonképeni valóság. Lét, élet, világ, ismeret, mind egyformán a metafizikának mélységeiből merednek felém; de ezeknek központja én magam vagyok; az „én” az a hegemoniás elem! Ebből a belső világból emelkedik ki s fölcsap az égre, akár csak tűzoszlop volna, a belátás, hogy *az életnek cél kell s hogy ez a cél az Isten*, – kigyulad fölismerése *az erkölcsi világrendnek*, mely a törvényben kötelez a jóra s a jóért jutalmaz s a rosszért büntet; a belátás sugaraiból s az érzés ösztöneiből szövődik az erős meggyőződés, hogy *halhatatlanok vagyunk* s halhatatlanság nélkül nincs értelme az életnek. Belátás, fölismerés, meggyőződés... tehát ismeret; igen a belső világból kiindulva jutunk el az Istenismeretre.

De talán nemcsak ismeret és belátás, hanem *ösztön*,

szükséglet, kíváncsi, érzék is szerepel itt? Hogy ne; ez is; mindez; s ez utóbbi elemek alkotják a logikai fölismeréssel szemben hangoztatott pszichológiát; azt a belső ethikai, eszményi, törekvő, vágyódó világot, mely elsötétül, elhervad, elfonnyad, ha nincs végcélja, eszménye s öröme; már pedig annak megtörténni nem szabad: tehát! Hogy el ne pusztuljunk, vannak fizikai s fiziológiai posztulátumaink és senki sem támaszt kifogást ellenük s éppen úgy vannak ethikai világunknak, erkölcsi öntudatunknak posztulátumai s azoknak is legalább oly igazaknak s valóknak kell lenniök, mint az anyagi lét föltételeinek. A természet kiált utánuk s nélkülük nem lehet meg. Úgy kiált utánuk, mint ahogy a növényzet napvilág s az élet levegő után. Ez a kiáltás tévely s tévhit nem lehet. S valóban, van-e józan ember, ki e szükségleteket nem méltányolná s aki nem érezné át, hogy a szem látni akar, mert igazítja mozgásainkat s az ész is tehát látni, tudni akar, mert vezérli életünket. Látni, igen, látni akarja, hogy hová és merre megyünk s tudni, igen, tudni akarja, hogy minek és hogyan tegyünk. Erről le nem mondhatunk. Ez képezi nagy aspirációját a kultúrának. Óriási munka folyik ez érdekekért. Mint az őserdő energiái a napsugárban: úgy ébrednek az emberiség lelki világában egymásután öntudatra az ösztönök s majd az egyik, majd a másik irányba terelik a figyelmet, de az életcél problémájától az érdeklődést el nem terelhetik. Sőt ép a modern kultúrvilág bizonyítja ezt legjobban, mert ép azért, mert érzi, hogy hite a végcél iránt felhőbe borult, tiszteli meg érdeklődésével és bámulatával azokat a prófétákat, kik úgy látszik hivatással

bírnak, neki e részben fölvilágosítással szolgálni. Mily érdekes alakok jelennek meg a színen: a keleti égen föltűnik Tolstoj Leo csillaga, nyugaton Besant Anie, Lady Booth próbálnak szerencsét; theosophia, spiritizmus, gnózis tartja fölvonulását; nálunk Schmitt Jenő hirdeti a „szellem-vallást”.

A realizmus, ha természettudományos mámorra és elfogultsággá vastagodott, e szellemi irányban tán lelki járványt szimatol s a tudásra appellál; tudás által akarja fölnyitni szemeinket. Ó igen, tudomány s tudás kell nekünk, azt szomjazzuk; én is a tudás híve vagyok; szeretném magamba szívni e rejtelmes létnek s e bámulatos erőknek titkait, mint ahogy szemembe folynak a dolgoknak hímes, varrottas takarói; szeretnék e takaró mögé kerülni s leleplezni azt az előkelő idegent, ki mindenfelől néz rám, de mindig zárt sisakkal áll elém. Szeretném. Azért sem haragszom rátok, ti laboratóriumokban kotyvasztó alchimisták, ti forrasztócsővel dolgozó szegkovácsok, ti elfogult fizikusok, chemikusok, hogy szinte dühhel rontotok neki a természetnek s el akarjátok rabolni titkait! Értlek titeket; titeket kínoz a látás ösztöne. Ti a mechanika erőszakával siettek a dolgok végeire s vért és verejtéket hintetek küzdelmes útjaitokra. „E vérnek rózsailata van”, mondjátok Viteliussal s azt reméletek, hogy az ismeret csillagai s az élvezet rózsái gyuládnak majd ki az elhintett vércseppekből. Csalódtok; azon az úton célhoz nem értek! Maga a filozófia részint agnoszticizmusba, részint skepticizmusba vezet, részint dionysiusi bacchans lesz; annak az előbbinek csigavére, ennek a bacchansnak tüzes vére van; az megfagy, ez elég. Mit akartok, hogy

leüljek Herbert Spencer sírjára s nézzek az érthetetlenbe? ez a vízió prófétákat nem hív a létbe, ez a vízió nem boldogít. Vagy Nietzschével tartsak s egy ragyogó nyelvezet zenéje mellett eltáncoljak örvények fölött s gondolataim napját tűzzem ki önhatalmúlag a lét sötét egére? de ez a nap csak egy elgyötört agyvelő villamos foszforenciája; kialszik nagyhamar.

Agnozis és szkepszis nem kell nekünk. Mindkettő vak; nekünk látnunk kell. Nekem a tudomány nem imponál, mely szétszed, öl és diszgregál; én futok s irtózom filozófiától, mely szemeimre sötétséget borít. S ezzel nem is dicsekedhetem; így tesz széles e világon az élet; téltől és éjtől fél; az éj vak s a tél hideg! Neki napsugár kell; az meleg és fényes. Az én életem is a világosságnak s a fénynek szülöttje; csoda-e, ha vaksággal s érzéketlen semmiséggel be nem éri. Tehát látni, látni akar s e *látás első sugara az élet céljának ismerete!*

Ezt a problémát dolgozzák föl a világirodalomnak remekei, mindenekelőtt Dante és Goethe, az a Divina Comoediában, ez Faustjában!

Minden ember – énekli Dante – erdőben találja magát, midőn a vallásos, filozófiai, szociális, politikai nézetek bozótján át életének utat akar vágni. Megesik ez többé-kevésbé mindenkivel, átlag az életkor harmincas éveiben. A szenvedély, a mámor is el-elkábítja lelkét; befolyások érvényesülnek rajta, melyek biztatják, majd meg rémítik s aggasztják. Számtalanok nekivágnak Fausttal az életöröm Circei hegyfokának, számtalanok elvesznek kételyben s tehetetlenségben vagy megvonják magukat a szerény beérés és lemondás pusztai borókája alatt, melynek árnyékában még

próféták is csak úgy imádkoznak: Uram, minek élek? elég e kínból ennyi! De aki pusztulással be nem éri s akinek érzéke van az életnek harmóniája iránt, az tudja, hogy a labirintheból van kiút s hogy az erdők s bozótok, lápok és Circei hegyfokok fölött hegycsúcsok ünnepelnek s azok körül sasok s sólymok úsznak s fölöttük a napsugár húrjain játszik néma, de elragadó melódiákat, a mindent harmóniába hozó bölcsesség. Az ilyenek életüknek legfontosabb napján elszánják magukat s a nézetek bozótjából egy ragyogó világnézet hegyeire törekszenek. Húséges Mentort találnak a bölcsességben, őrangyalt egy-egy szerető édes anyának vagy egy eszményi Beatricenak hitében. Ez a Mentor kivezeti őket az agnoszticizmus, pesszimizmus, szkepticizmus, tovább a hittagadás, állatiasság, hűtlenség, rablás, csalás, önzés poklán át, a hegyekre, hol a lélek tisztul s az erény diadalt ül.

A nyomorúság ez utóbbi szomorú világával most nem törődöm, engem az észnek pokla érdekel. Pokol a lélekre a sötétség, a kétely, az agnózis! E pokoltól fussatok. Virgiliusz, a megtestesült ész, óva figyelmezteti Dantét, hogy a kételkedőket kerülje; Vjem nem kerül ki semmi jó a célt meg nem mutató filozófiákból; megkövül az ember, elveszti jókedvét, életörömét:

Volgiti indietro, e tien lo viso chiuso;
 Ché se'l Gorgon si mostra, e tu il vedessi,
 Nulla sarebbe del tornar mai suso.
 Così disse'l Maestro; ed egli stessi
 Mi volse, e non si tenne aile mie mani
 Che con le sue ancor non mi chiudessi.

Cant. IX. 55.

Kitűnően jegyzi meg erre Hilty: „Man muss sich wirklich in der Tat mit den philosophischen Lehren, die bloss den Zweifel an aller Wahrheit erzeugen, gar nicht weiter einlassen, als es aus Gründen der allgemeinen Bildung nötig ist. Viele haben schon in diesen inhaltsleeren Abgründen des Denkens, selbst in Kant's „Kritik der reinen Vernunft“, oder heute etwa in Nietzsche's „Zaratustra“, den besten Teil ihres Selbst, den Glauben an eine Wahrheit, und den Entschluss, für dieselbe zu leben, eingebüsst und fortab ein schattengleiches, blosses Gelehrten-Dasein gelebt.” (Briefe. Dante. 270.) Az agnózis, a pesszimizmus, a skepszis megrendíti a hitet az iránt, hogy van igazság s hogy azért élni kell és élni érdemes; leveszi a napot az égről, a célt kiemeli az életből s harmónia helyett meghasonlást teremt.

Nemcsak eszünk, hanem létünk s az élet ösztöne protestál ez ellen. S ez nem volna jó argumentum az Isten föltalálására?!

A cél fölismerésének hiánya a romlásnak s a dekadence-nak simptomaja s ahol az beüt, ott semmi más tudás nem pótolja e hiányt s nem tartja fön a romlást. A cél fölismerése nélkül is lehet sokat tudni, de minden tudás elégtelen s minden gondolat fölösleges; bátran azt lehetne kérdezni, hogy mire jó? Fejünk gondolat-raktár; gondolataink cikkek; de az egész nem Mauthner magkereskedésére, mint inkább egy koporsó-raktárra emlékeztet. A gondolatok nem magvak, hanem koporsó-szegek. Amit tanulunk, az mind eszünkben akad meg s az életre ki nem hat. Azért ez a tudás örömtelen; nem reszket meg tőle a szív. Fejünk s világnézetünk olyan mint a fjordok világa

összel vagy mint a flamandi, vagy a brabanti síkság novemberben; vizek, pocsolyák, tócsák, homokbuckák, csatornák, szélmalmok.

A tudomány speciálistaságot űz sportul. Szétaprózza az életet, a munkát, a tehetségeket; egyoldalúvá szegletesíti az embereket; eldeszkázza a hivatásokat.

Mi hivatalnokok, bírák, katonák, ügyvédek, tanárok, művészek, papok lettünk; de megszűntünk értelmesen s melegen érdeklődő, az életet mint egészet fölkaroló emberek lenni. Így történik, hogy tudomány és soktudás dacára nincs éltetekben erő, lendület és nagy stílus. „Ihr kommt zu keinem lebensfrohen Leben“, mert tudástok nem ér le a szívetekig; mert az agy rezgéseitől nem reszket meg kedélyetek s így tudástok kép és árny lesz, de életet, meleget s örömet nem ad.

De van a kultúrának a tudásnál színpompásabb, szebb és gazdagabb világa, melyet kipusztíthatlan s halhatatlan géniuszok inspirálnak; világ, melynek vonalaiban, ritmusaiban, színeiben alakot ölt a szépség; világ, melyben eszményeink s természetünk legjobb s legédesebb ösztönei kivirágoznak s ez a művészet. Eszményiség és művészet, lélek és test. A művészetben lelkünk szövi ki önmagát; a legjobbat emeli ki magából, lényének csendesen pihenő harmóniáit fölkelte, hogy színekben s hangokban közölje tiszta, igaz, mély érzelmeit. *Igazságot a tudás, eszményeket s érzelmeiket a művészet szolgál.* Csodás alkotási vágygyal s kifogyhatlan ösztönnel dolgozik rajtuk.

De neki eszmények, neki egy végtelen látóhatár kell. Az élet sűrű, alacsony régióiban harangjai nem szólanak; s ez eszményeket, ezt a végtelen látóhatárt

a mechanikus gépszerűségében s az élet agnosztikus örvényeiben föl nem leli.

S hogy föl nem lelte, attól sorvad!

A zenéről nem szólok; annak nincsenek gondolatai, hanem csak érzelmei; s mikor ezt mondom, a leg-hivatottabb tekintélyre, Rikárd Wagnerre, támaszkodom. De szólok a művészet többi ágáról s állítom, hogy a modern művészet az eszmények betegje. Nincs igazán mély s az életet átható s boldogító eszménye!

Eszmények, melyektől világosság és meleg lesz a világon. Eszmények, melyektől rezgésbe kerül ész, szív s kedély. E helyett vannak sötét problémái, melyektől megkövül.

Ti a ködnek, a felhőknek vagytok gyermekei; a ti szellemi világotok chaosz. Kóvályog, gomolyog, elnyúlik, kacskaringós csavarodásokban nyugtalankodik és nyugtalanít; a szép vonásokat elnyújtja; a szép arcokat Hypokratesi méretekkel és élettelenséggel elvékonyítja; a fejekből lárvákat, az emberekből kérdőjeleket csinál; az élet kialakulásai helyett szemeink előtt állnak a „szomorúság vázái.” Ez a Tolstoji szó sokszor eszembe jön, ha azt a sejtelmes, érthetetlen, megfoghatatlan, szimbolizáló művészetet nézem. No ezen a képtelenség kinyomata kísért s az az érzés szól felénk belőle, hogy itt a gondolat nem győzte le az anyagot, a szépség nem lett úr a zavar fölött.

Vessünk egy tekintetet a legmodernebb irodalomba. Hiányzik belőle a fluidum, mely a költőnek lelkes, milyen érző s a világot harmonice fölfogó lelkéből árad, s melynek rezgéseitől ész, szív, kedély átszellemül. Higyjétek el poétáitok, gladiátorok, akik problémákkal küzködnek, de azokat megoldani nem tudják

s ez a tehetetlenség, mint sötétség s mint borzongós, fagyos érzés van kiárasztva műveikre. Itt nem a szív, hanem az ész dolgozik; itt nincs lendület, hanem fáradtságos dialogizálás és okoskodás.

Vegyük föl in-concreto a példákat. Mi különbség van Aeschylus és Homer, Shakespeare és Vörösmarty, Arany János poézise s Verlaine, Beaudelaire, Zola, Ibsen, Maeterlinck művei közt? Egy szóval fogom jellemezni, az ami egy ezüstharang szava s kalapácsütések közt van. A harangszó egy végtelen kék égbolt alatt hullámszik s úgy üti meg füleinket, hogy zene lesz belőle, úgy szól, mintha dalt hallanánk; a harangozót, a fáradt munkást, a kötelet nem látjuk, nem is gondolunk rá; ki is gondolna kenderáztatókra, ki a zöldes mérges vízre, ki a pozdorjás kender-törőkre, mikor karácsony éjjelén megszólal a harang s lelkünket eltölti rezgése olvadozó érzés, elfogódás alakjában? Azután pedig hallom a fáradozó szeg-kovácsok kalapácsütéseit; nem az égbolt, hanem a szurtos műhely boltozódik üllőik fölött s az emberek dolgoznak s izzadnak; no de van is látszatja: a harangszó helyett zaj, csörgés, csattogás. Nézzetek bele e borzongós Ibsenek, e nyávogó Maeterlinckek, a mérges, dühös Zolák lelkébe, műhelyt fogtok látni, hol fáradtságosan dolgoznak, érveket csattogtatnak. Kérdezzétek meg őket, hogy ugyan szeretik-e alakjaikat? Szeretnek-e, mikor írnak? Átszellemül-e kezeik közt az élet? Dehogy, ők okoskodnak, kritizálnak, analizálnak. Kezükben a toll bonckéssé lesz s ők boncolnak lelkeket. Ok lesben állnak s érteni akarnak; ők pszichológiai detektívek; fülelnek, vigyáznak, hogy hol és hogyan moccan meg a szereplőkben a szív, a

gondolat, az érzés. Ők mindig nagy konfliktusokban s pszichológiai küzdelmekben utaznak, de mi kerül ki e küzdelmekből? Mint ahogy szokás bacillusokat keresni a laboratóriumokban, úgy keresik most a társadalmi élet bacillusait az irodalomban. Dolgoznak új ideálokon, új becsületen, új nőiességen, nos és mi pattan ki mindebből? az új nőiesség eszménye, Monna Vanna a köpenyegben! Biztosítom az olvasót, hogy a köpenyeg itt igazán egészen mellékes s a probléma tulajdonkép az, hogy hogyan kellene azt is magáról levetni!

Nincs igazi, nagy eszményiség; a modern írók keresik, megakarják alkotni az ideált s azért okoskodnak és gondolkoznak és kritizálnak; *kritikusok lettek s poéták lenni megszűntek.*

Ilyen Ibsen, a nyárspolgári életnek költője, a polgári dramatikusan, aki belefúrja magát a közönséges életnek pszichológiájába, s megrostálja és kritizálja a társadalmat. Helyes; de hát a társadalmi kritika-e a költő föladata? Az-e a föladata, hogy az életet híven leköpiázza, amint foltoz és főz – és gondokkal küzd, hogy mit eszünk és mit iszunk és hitelezőktől fél – és vonzódik valakihez és gyűlöl mást, – de mindezt oly korlátolt realizmussal, hogy az ilyen foltozó s aggodalmas és kínlódó lélek fölött nincs égbolt, életében nem nyílnak mélyebb s tágabb perspektívák, a költő maga sem áll magasabb szemponton, hanem ott bent és lent sűrög-forog, vergődik; fezőval az emberéletet nem melegíti, nem deríti föl, nem változtatja el szívében úgy, hogy felsőbb motívumokat érezzünk ki belőle! Nincs eszményi motívum; ez érdekből házasodik, az hivatalt protegáltat ki magának s mindez híven

van ecsetelve. Ezen a csomón rágódik azután a kritikus s azzal vége művészetének! De hát költészet ez? S hogy legyen költészet „non numine inflata”? „Shakespeare lebt in seinen Gestalten; – mondja egy német író – Ibsen beweist durch seine Figuren; dort spricht das Herz, hier der Verstand. Dort baut eine intuitive, grossartige Architektur, die der Phantasie des Dichters eingeboren ist; hier ist sorgsame, bewusste Logik an der Arbeit.” (Bedenken wider Ibsen. Hochland II. f.)

Vegyük a német dráma-irodalom nagynevű művelőjét, Gerard Hauptmann-t. Nincs benne a világot szélesen fölölélő tekintet, hiányzik a gondolat intuíciós mélysége. Ha történelmi tárgyakat dolgoz is föl, azokban is nélkülözzük az erőteljes alakítást, mert nincs meg a tehetség a dolgokat történelmi perspektívákba beállítani. Ha társadalmi problémákat fejteget, itt-ott van sikere; de legtöbbször hiányzik a nagy dedukciós erő; nagy szempontok helyett elszigetelt tárgyak és személyek állnak előtérben s foglalkoztatják a költőt. Ő a valóságban azon a bizonyos világdarabon áll, ahhoz a földfoszlányhoz kapaszkodik, mint a vízbeesett és faágra fölkapaszkodott cserebogár, ott bíbelődik apróságokkal, de ép azért rá nem ér világnézetre szert tenni. Az ösztönök homályos világában tapogatózik; kedve telik konstatálni!

Mily közel fekszik ily körülmények közt a művészet kisiklásának veszedelme az impresszionizmusba, a szenizmusba, az érzékiségbe. Aki a lelket nem látja, az a testet nézi; de nem azt a lélektől átszellemült, a belső életet külre vetítő testet, hanem azt az érzékiségbe, ösztönbe, élvezetbe kiömlött s azáltal igazi

szépségéből kikelt testet. Ó, ebből a testből hiányzik a lélek s ezzel az az alakító, kedves, finom, érzékeny, szerető elem, mely művészetet teremt. Mert a lélek a lélek teremti a műremeket is. Mi más a műremek, mint egy darabja az eleven léleknek, egy darab objektívalt szubjektum, egy darab egyéniség. A műdarab mint vetített s átértett gondolat, mint az érző kedély sugárzása akar hatni s ahol a művészlélek e láthatatlan rezgése nem hat le lelkünkbe, ott nincs igazi művészet. Azért nem szabad a formára, a színekre s a technikára kizárólagos súlyt fektetni; a súly abban fekdjék, hogy el tudunk merülni egy szép egyéniség inspirációi szerint a dologba s azután lehetőleg kifejezést adunk neki színben, kőben, betűben, drámában. A művészet e szellemtelenségének, mely a testbe merül el, tulajdonítja Tolstoj, hogy ezáltal elromlik a társadalmi életnek legfontosabb viszonya, a nemi viszony. Mindnyájan tudjuk, hogy az emberek pusztán a nemi vágy túlcsapongása következtében mily rettenetes erkölcsi és testi szenvedéseknek és hiábavaló erőfogyasztásnak vannak kitéve. A trójai háború óta, melynek nemi szenvedély volt az oka, a szenvedélytől eredő öngyilkosságokig és bűnökig, melyekkel újságaink mindennap tele vannak, minden bizonyítja, hogy e szenvedély az emberek boldogtalanságának főkútfeje. És mégis mit látunk? Azt, hogy úgy az utánzó, mint a teremtő művészet arra van szentelve, hogy kevés kivétellel a nemi szerelem alakjait írja le. Csak arra a tömérdek fényűző regényre, azokra a festményekre és szobrokra utalok, melyekben a nő meztelenül jelenik meg, utalok azokra az ocsmány képekre, melyeket mint hirdetésekét ragasztanak a falakra arra a rengeteg

operára, operettre, dalra, románra, melyektől el vagyunk árasztva. Valóban ennek a művészetnek az a határozott célja van, hogy mentől jobban szítsa s terjessze az elfajulást. (Tolstoj. Mi a művészet. 187.)

A művészet szellemtelenségének kell tulajdonítanunk az ízlésnek elromlását, hogy a szenvedélyességnek észbontó benyomásaitól nem értik a jótékonyság, az önfeláldozás, a szűziesség költészetét s annak a tiszta s élvezetes szeretetnek, a lelkek őszinte s önzetlen egymáshoz vonzódásának boldogságát. A vége pedig ez elsatnyulásnak, hogy kevés bennünk a lélek, a meleg, az öröm, „wir leben in herzensmatten Zeiten.” Sorsunk az örömtelenség, várandóságunk az unalom!

Íme, hogy igaz, hogy a kultúrának szép és színpompás világa nem lehet meg örök, elévülhetetlen erkölcsi eszmények nélkül. Aki azt ezektől megfosztja, az gyilkosa.

S épen úgy nem lehet meg az erkölcsi élet, az az élet, melyet öntudatunkban élünk, melyet a jó és rossz közt, a nemes és nemtelen közt eligazítunk, s felelőségünkre idomítunk: lélek, szabadság, halhatatlanság, igazság, Isten nélkül. Nem lehet meg, mert ezek nélkül nincs bennünk az a megnyugvó, önmagunkat s másokat boldogítani tudó szeretet; nincs meg bennünk az a jóság, mely önzetlen, s mely önmagát felelő másban s föl tudja áldozni életét is, mert hisz a nagy szeretetből annál ragyogóbban gyullad ki ugyanez az epedő, szenvedő, de mindig szerető élet.

Lelkeket, igaz erényt csak ez a transcendentalizmusba gravitáló szeretetet tud formálni és nevelni; másnak e művészetben nincs szerencsés keze. Az erkölcsi világnak mintázója, ihletője, színezője, terem-

tője a halhatatlanságot szomjazó szeretet s ez a szeretet *lélekbe szerelmes*. A szép lélekért ... ez motívuma!

Itt nem időzöm soká; ezt kifejtettem már bőven máshol. Rámutattam, hogy a legszebb lelkek mintegy varázslélelettől éledtek föl ott, hol a halhatatlanság volt az erkölcsi világ motívuma, a kereszténységben! S oly közel fekszik ennek átértése, mert ha már a művészetnek is végtelen látóhatár s mélységes égbolt kell, hogy szerencsésen kifejtse alkotó erejét, mennyivel inkább kell ez az erkölcsnek, mely lelket formál s életet alakít. Ehhez is végtelen látóhatár kell s lendület, melyet csak az örök eszmények, s az örök élet tudata adhat a léleknek.

A lélek szeretete s az erkölcsi világ eszményeinek tisztelete oly annyira elhatalmasodhatik, hogy lesznek korok, mikor a testet egyáltalában nem tekintik s még a művészet is elhanyagoltatik az erkölcsinek tiszteletétől. Igen, ez megesik egy időre, de csak egy időre, azután kezét fog az erkölcs s a művészet, hogy váltva nemesítsék a nemzedékek életét. S akkor is, amikor elhanyagolják, voltaképen fölmagasztaltatásának alapjain dolgoznak, mert nem lehet igazi, nagy lendületű művészet mélységes erkölcsi motívumok nélkül. Azért elhamarkodva ítélt az őskereszténységről Teofil Gautier, mikor azt írja: „Ő régi világ, mindazt megvetik, amit te tiszteltél. Bálványaidat porba döntötték; sovány, rongyokba takart anachoreták, vérrel mocskított vértanúk, kiknek vállait a cirkuszok tigrisei tépték szét, állnak szép isteneid s istennőid oltárraira. Krisztus a világra halotti lepedőt borított. A szépség szégyenkezik s szemfödővel takarózik.”

Nem úgy van. A szépség a Monna Vanna köpönyegébe burkolózik, mert szégyenkezik; szégyenkezik az őt degradáló művésztől. Az erkölcsinek szeretete, még ha világot megvető szenvedéllyé fejlett is, a szépséget nem kompromitálta; nem szentségtelenítette azt meg, még akkor sem, mikor ignorálta. Hagyjuk ezt; itt a verseny régen eldőlt. A világtörténelem bizonyítja, hogy Krisztus lesöpörte az Olympust isteneivel és szép istennőivel, mert az mind csak test és vér volt s föléptette az embert; megittasította művészetét is a lélek szépségének szeretetétől s azontúl úgy kell lennie, hogy csak azt tartsuk szépnek, amiben lélek is van; aki másképp tesz, az a kultúra hanyatlásán dolgozik.

Aki az erkölcsi eszményeknek s az erkölcsi világrendnek alapjait el nem fogadja, az egy nyomorúságos, bűnben rothadó világot lát maga körül, mely örülté tesz annak hangoztatásával, hogy hát minek is élünk mi? hát érdemes élni? Mi legyen a „Sinn und Zweck der Welt und des Lebens”, ha az, ami tiszta, szent és hősiesség, tisztára hóbort és végzetes tévedés? De azt belátom, hogy a hit boldogít, míg a bűn az pokol. Őt világ kimondhatatlan nyomorúságán és ürességén és céltalanságán kell átvezetni a kételkedő lelket, hogy fölismerje, hogy ott megnyugvás, megállapodás s emberhez méltó lét nincs!

Ez az eszményi, erkölcsi irányzat koszorúz meg végre is minden filozófiát és minden tudást; harmóniába hoz örömet és szenvedést. Elmondhatjuk Robert Mayerrel, a jeles fizikussal: „Eine richtige Philosophie darf und kann nichts anderes sein als eine Pro-paedeutik für die christliche Religion.” Élnünk kell;

megrothadnunk nem szabad; tehát? Tehát bízunk kell az erkölcsi eszmények igazságában s isteni erejében.

Íme az erkölcsi eszmények diadala. Az emberi lélek mélyéből törnek ki s elvezetnek az Istenhez. Nevezzék bár a praktikus ész postulátumainak vagy empirikus teleológiának, nekem mindegy; lelkem ösztönei, egész valómnak szenvedélyei fűznek hozzájuk s nagyobb valóság ők nekem s Kantnak is mint a csillagos ég, melyet révedező szemmel bámulok az éjben. Ez az én csillagos egem az én eszményeim; ragyognak, vezetnek, vonzanak s érzem, hogy boldogságomhoz vezetnek.

Mindezek után méltán mondhatok ítéletet a theologusoknak arról a vonzalmáról és hajlandóságáról, mely a pszichológiára akarja az Istent kereső világ figyelmét fordítani. Nagyon jól teszi. Az Istent ott okvetlenül föl lehet találni, mert ha föl lehet találni a természetben, csillagokban, fákban, állatokban: mennyivel inkább kell őt föltalálnunk a természetnek öntudatos s mélységes bensőségében, az emberben. Itt is van lét és metafizika, – itt is fakadnak rügyek s illatoznak virágok, – itt is mélyed egy mélységes égnek tengere s benne úsznak ragyogó csillagok, művészi, erkölcsi eszmények; itt is föllelhetők törvények, melyeket nem mi hoztunk, de amelyeknek hódolni dicsőség s boldogság.

Ne kicsinyeljük tehát soha a szubjektív világot a maga bámulatos mélységeivel s csodáival; ne állítsuk, hogy a külső világ objektívebb mint a belső, ne, soha. Hiszen ez az első és fő-valóság: az ego. Csak-hogy viszont ne tagadjuk, hogy a külső világból is

föl lehet ismerni az Istent. Tehát ne Kant széthasító, hanem Ágoston összefoglaló szempontjára helyezkedjünk, akkor a külső világ is s az emberi lélek világa is elvezet az Úrhoz.

ASSISI SZENT FERENC

Tágas völgy nyílik meg Perugia alatt, mely több régi várost hord lejtőin s a természet pompájához a múltnak dicsőségét fűzi. – Fönn a dombokon és hegyeken rakta le az emberi erő és szorgalom emlékeit, önéletét lehelte a kövekbe, melyek várfalak, templomok, monostorokká illesztve, mutat s jelent egyesítenek. Szébbnél-szebb emlékek fűződnek ez őshelyekhez, melyek mint elmúlt idők hátramaradt gyermekei meredeznek felénk. Lenn a völgyben pedig virágosabb szőnyeget terített az anyatermészet, a régi idők e dicskoszorúzta helyein s tisztább fényrel önti el megviselt falaikat. De egy nagy fohász is vonul végig e virágzó tereken, mely a természet dús-gazdagságába a múltnak nagy és áldott szellemeit visszakívánná s ha őket vissza nem veheti, legalább ünnepli. Mi is ünnepelni sietünk e tájra s ha Perugiától délfelé haladunk a balról váltakozó lejtők s dombok magasbikán elértük Assisit, régi nevén: Asceti. De nem, Assisinek ne nevezd, keveset mondasz, már Dante vádolná az irigy beszédet:

Peró chi d'esso loco faparole,
Non dica Asceti, che direbbe corto,
Ma Oriente, se proprio dir vuole

Del Parad. cant. XI.

Ki e helyről szólni akar, ne nevezze Ascetinek v. i. fölmenetnek, nevezze napkeletnek, mert Assisi szült a világnak új napot. Innen indult meg a hitnek szelleme új foglалásokra, teljes kinyomatot nyerve szent Ferenc lelkében, átalakítá a földnek színét, mintegy varázserővel vonulva végig a világon, megszólamlott a tudomány és művészet ékesszóló nyelvein és kő és festék, hang és szó tanúságot tett és diadalemléket emelt hallhatatlan erejének. Álljunk meg Assisi alatt: fönn a dombon az egymás fölött emelkedő kettős templom, mintegy nagy dicsőítő hymnus századokon keresztül hatva hirdeti a megdicsőült sz. Ferenc nevét: lenn a völgyben van az angyalok királynéjának kiseded kápolnája, hol sz. Ferenc lelkében a nagy gondolat támadt, szíve nagy áldozatra lelkesült. Ezen kis kápolna 700-800 éves falai közt akarunk visszahelyezkedni azon kor világába, melyben a szent élt, mely fényt vet a legelvetemültebb népszarolóra ép úgy, mint Krisztus szegényére.

Ha nagy tettek nem is tételeznek föl mindig nagy emlékeket, melyek a múlt varázsával behatva a lélekre, képesítsék nagyratörő gondolatra és tetre, úgy sokkal helyesebben mondhatjuk, hogy nagy tettek föltételeznek nagy jelent. Oly kor, mely nem henyélve, hanem fáradva nagy, mely tevékenységébe bevonja minél többek erejét, mely föl villanyozza a közérdeklődést, képes leginkább kifejtteni az erőket, melyek a nagy lelkekben szunnyadoznak. A kornak lelkesedése azután fokozódik, tettereje kimagaslik s a dagadó áron még magasbra törnek. Olaszországban sem hiányoztak azon jelenségek, melyek a népet nagy fiak nevelésére képesítsék. Azon kor nem volt tétlen

és henye, hanem nagyon is átvonult rajta az ébredés előérzete, mely a népnek öntudatába idézte erejét és hivatását. Olaszország ez időtájban nem a csendes nyugalom hazája, – lehetett az néhol, de legnagyobb-része lázas tevékenységben él. Nagy a különbség ezen annyira eldarabolt, elkülönzött kis államok közt. Pisa már korán küldi hajóit győzedelmes harcokba s bajnokai vére árán emeli márványdomját; Velence is nemsokára eljegyezi magának a tengert s mint a tenger királynéja emelkedik mind fényesebben a habokból; a lombard városok is forgalmas és munkás életet mutatnak falaik közt s csak alkalom kell, hogy erej őket éreztessék. S így le Toscana és Romagna egy részén. A függetlenség hatalmas polgárságot nevelt e városokban, kik a mint szívükön viselik a család jólétét, ép oly szorgosan gondozzák a város és határának, mert ez volt sokszor egy-egy kis állam, sorsát. Mozgalmas időkben mozgalmas szerep jutott a legutolsónak is. Pedig akkor a békét nem igen ismerték. Harc és vetélkedés volt az egyes városok közt, a hatalmaskodás és jogtiprás megszakítá a nemzeti összetartást, de egyszersmind ébresztett és fölhasznál minden erőt, mely fiaiban szunnyadott. Olaszország azonban egyesülni is tudott, másodszer mérközött meg már a pápa vezetése alatt a német elnyomással, s III. Sándor pápa győztesen vívott rötszakállú Frigyesel. A győzelem csak hajnal volt, melynek hasadtával fölébredett minden erő és a munkához fogott, hogy építsen a vallásos és politikai eszmék valóságán. Olaszországnak azonkívül dacára az egyenlenség és jogtalanságnak, melyek a bűnök hosszú láncolatát vonták maguk után, volt mindig lángoló s önéletével

összefort hitélete, mely Ezzelinót is képes volt magába szállásra bírni, volt hevülő buzgalma, mely a városok dicsőségét és fényét a templomok és dómok szentelt emlékeiben örökítette, volt vallásos nemzeti önérzete, mely ha Rómához nem volt hű, Rómára büszke volt. Ily izgalmas időben, 1182-ben, született Assisiben Pietro Bernardone fia, kit anyja váratlanul egy istállóban hozott világra, és a fölirat mélyértelműleg hangzik e kápolnává változott helyiség fölött:

Hoc oratorium fuit bovis et asini stabulum.

Ubi natus est Francisais mundi speculum.

De amit véletlennek szeretünk mondani, abban a szent egyszerűség mélyebb okot fődöz fel. Elmondhatni, mit a csodás Fioretti di S. Francesco első cikkében olvassunk: „elsőben tudnunk kell azt, hogy a jó sz. Ferenc úr, életének minden tetteiben akképen cselekedett, mint a mi áldott Üdvözítőnk.” S miért ne szabadna látni a hívő szemnek e születésben is a hasonlatosság egyik kedves vonását: ott az Alvernián volt Ferenc kálváriája és itt van Bethleheme, hogy mindenben minél közelebb álljon ahhoz, ki őt különös küldöttjének kiszemelte. Ezen első lépés adja nekem az irányt, melyben e csodálatos jelenségnek elragadó vonásait néhány gondolattal megvilágítsam. Mire figyelmeztet az első lépés? Azon nézőpontra állít, mely egyedül képes megfejteni sz. Ferencet, föllépését s azon erőt, mely e férfiú lelkéből alkotva előlépett: ez a nézőpont a hit. A hit világában kell tekintenünk e rendkívüli férfiút, mert a hit ereje állítá a világba Ferencet. Mi nagyot tett szent Ferenc? megújítá a vallásos életet, fölébreszté a val-

lások életet, fölébreszté az alvó költészetet, sírja fölött ringott egy fölszabadult művészet bölcsője. Ő oldá meg a szellemet lehelő szónoklat nyelvét s ő felelt a szocializmus vajúdásaira; szóval a posztóárus fia megindítá az egész világot s mindezt tudomány nélkül, iskola nélkül, de nem a hitnek és erejének mindent fölülmúló ajándéka nélkül. Az egyetemek állítottak nagytudományú férfiakat, a hit pedig nagy férfiakat, mihelyt lelkükben érvényesíté hatalmát s fölvilágolt az a fény, mely az Isten titkaiba beavat. Tudjuk, elismerték azt sokan, kik keveset hittek, hogy a korszakok, melyekben a hit erős, fényesek, szívemelők és termékenyek, míg a hitben fásult vagy épen hitetlen korok kietlen nagy úrt nyújtanak az utóvilág tekintetének s szavaik bizonyosságát már magában sz. Ferenc személyében találjuk, kire a hit elsöben is újjáteremtve hatott.

Az ifjú nevelése korán sz. György templomának papjaira bízott, kiktől az ismeret alapjait elsajátítá; de Assisiben nem volt valami felsőbb tudományos iskola, melyben az ifjú, miután a latinban némi jártasságot szerzett, kiképezhetne volna magát, így maradt tehát és iskolája a nyilvános élet lett, az az eszmekör, az a lelkes érdeklődés, a szellemi éberség, mely akkor Olaszországon végigvonult. És ezen iskola nem talált benne hideg, érzéketlen tanítványára: ő énekelte a dalokat, melyek csatákról beszéltek s a tüzes ifjúnak nagyratörő lelkét hevíték; ő hírt és dicsőséget kívánt szerezni s kutatta módját, melyen elérhetné. A lovagmondák nem regélnek kalandorokról, kik lelkét nem foglalkoztatták volna. – Ferenc csakhamar Assisi fiatalságának hőse, mely őt mulatóságai és kalandjai királyának választja: „Liberator et

hilarior, datus jocis et cantibus, civitatem Assisii die noctuque circumiens . . . a sociis suis eligitur in Dominum, ut secundum voluntatem suam faceret expensus. . . cumque refecti de domo exiissent, sociique simul eum praecederent, euntes per civitatem cantando, ipse portans in manu baculum, quasi Dominus parum retroibat post illos! Vita trib. soc. Assisiben már ő volt a bámulat tárgya, de a város köre szűk lett neki. Egy titkos kéz nemcsak ébren, hanem álmában is ösztönzé Ferencet cselekvésre: fényes palota tűnt föl az álmában is virrasztó lélek tekintete előtt, a termék csillámló fegyverekkel vannak beagatva és pajzsok és sisakok képezik ékességét. – Elég volt ez álom, már nem tartá lehetetlennek, hogy idővel hatalmas fejedelem váljék belőle és dicsőségét a lándzsa hegyével akarta kivívni: csakhamar briennei Walther csapatához kíván szegülni, ki Tancred Sicilia királyának leánya mellett száll a császár ellen síkra. – De e szándékát ki nem vihette, miután útközben megbetegedett. Az Isten szava Assisibe hívta vissza s ott ígért néki más fényes föladatot, melylyel csakhamar megbízza.

Ily lelkes és korántsem elvonult vagy életunt ifjút választott ki magának a kegyelem főséges céljaira. Eddig mindenki érti a nagyratörő Ferencet, most közbejő azon titkos erő, melyet csak a hitnek szeme ismer. Ellentétben az ábrándos ifjú vágyaival, ellentmondva minden hiú és szeszélyes tervének, megelőzve még legtitikosabb sejtelmét is, a kegyelem maga lép a térre, hogy műveihez egymaga neveljen alkalmas eszközt. Ferencz nem meríthetett tudományából holmi új világraszóló rendszereket, nem a kutató lángész

volt szövétneke, hanem a fény, mely tűz is, mely láng-
özönt nyitott, hol az emberi bölcsesség csak hideg
szikrákat csalhat. Ezen fény volt a hit, mely mind
világosabban lépett Ferenc lelke elé és megkezdte
oglalását. Mióta Assisibe visszatért, engedve a
titkos szózatnak, azóta önkényt Istenhez fordul, kérve
az Urat, adná tudtára, hol keresse az álmában látott
fényes palotát s a ragyogó fegyvereket; mialatt pe-
dig ezt kérte, kicsiny s hitvánnyá törpült körülötte
minden. Sokszor elvonult eszmélődvé földatáról
s míg lelke egy nagy hivatás érzetébe mélyedt, ad-
dig a belső kegyelmek egész láncolata követte, mely
lassan, de folyton behatott reá, mint a természet a
barázdán nyugvó magra, mely hosszú tél és kietlen
vihar után teli kalászsza érik. Hiába tér vissza a zajos
körökbe, nem tűrhette, futott a magányba, elrejtőzött
egy barlangba és imádkozott félelem s borzadás közt.
Órahosszat töltött leborulva, csakhogy megtudja
mit tegyen. A mint egykor forró imába merült,
úgy rémlett előtte, mintha a kálvárián látná a keresz-
tet és a reáfeszítet Megváltót; lelke e látványnál
mintegy megsemmisült, Krisztus szenvedése pedig oly
mélyen vésődött keblébe és csontjai velejébe, hogy
reá sem gondolhatott, anélkül, hogy a legmélyebb
fájdalomba ne merült volna. Ilyenkor a mezőn tévely-
gett, szabad folyást engedve könnyeinek és zokogásá-
nak és ha kérdezték mi bántja: „ó, úgymond, én sir-
tom Jézus szenvedését, kiért nem szégyenkezném
panaszkodva bejárni a világot.” A kegyelem átvál-
toztatta az embert, bevilágított lelkébe a hitnek ma-
gasztos titka, a kereszt és balgasága s amint megrendíté
egész valóját, úgy vonzotta magához ellenállhatatlanul.

Amit ezentúl tesz, csodálatos, de egyszersmind indokolt, mert természetfölötti erőben alkot és működik.

Most dicsőség és hír után, remegő ábrándos vágya a hit világánál más tért lát megnyílni maga előtt s egy nagy áldozat árán, mely mindenébe került mit mások előtt bírt, felölti magára a szegény és megvetett Istenember képét. Ki ne olvasná mély megilletődéssel azon fönséges imát, melyet lángoló szeretet sugalt a szegénység lelkének választott mátkája után: „Ó Úr Jézus mutasd meg nekem a te forrón szeretett szegénységed ösvényeit.” A szegénység mindent tapos, tehát mindenek királynéja. Hanem én kegyes Uram Jézus Krisztus könyörülj rajtam és a Szegénységen (Domina paupertas); mert kínoz engem szerelme és nélküle nem nyughatom. Uram te tudod ki szívembe szerelmét öntötted. Hanem ő maga is szomorúan ül, mindenkitől elutasítva; özvegy lett a népek úrnője, hitvány és megvetett, jóllehet minden erények királynéja. Lásd Úr Jézus, hiszen a szegénység olyannyira az erények királynéja, hogy elhagyva az angyalok székhelyeit leszálltai a földre, hogy azt örök szeretettel magadnak eljegyezhesd és a tökéletesség gyermekeit benne és belőle és általa nemzhesd. Oh ki ne szeretné Uram a szegénységet mindenek fölött! E kiváltsággal tüntess ki, e kincscsel gazdagíts, hogy öveimmel semmit sem bírhassek a földön.” Opuscula B. P. Francis. Assis. Ekkép a szegénységet jelzé a tökéletesség eszményének és minden erkölcsi szépség kifejezésének. Szerette az emberi alakban jelképezni s majd az ég leányának, majd gondolatai asszonyának, majd mátkája és nejeinek

monda. Amit a középkor dalnokai földi szerelem tüzetől hevülve szépet és nagyot mondtak, azt ő mind szíve választottjára a nagyon „szeretett Szegénység úrnőre (Domina paupertas) ruházta. E szolgálatban lép föl Assis, sz. Ferenc, mely a világbölcse előtt dőreség, a kritikus előtt rajongás, a hitben pedig a kereszt hatalmának csodás, öröktermékeny nyilvánulása. Mint ilyen csak a hit világában érthető s ha nagy tettek nem akarnak véletlent elégséges alapul, úgy a fensőbb hatalomnak vívják ki igényeit, mely hatalom: a hit természetfölötti ismerete és szerete Mihelyt sz. Ferenc nagyratörő és mélyenérző lelkének hevével a szent szegénységet magának eljegyezte,- élete a kitartó munkálkodás és természetfölötti költészet vegyülete. Egész megjelenése titkos értelmű, de egyszersmind gyakorlati, főséges, de vonzó is. Nem ismerjük a szentet, ha csak beesett arcát és ijesztő csuháját látjuk, ha szegénynél is szegényebb hajlékába lépünk, hol talán csak szívtelen, elnyűtt lakót vélünk találni, hisz a szegénység zsibbaszt s a szűkes üreges hajlék lenyomja a lelket is. Nézz elsöben a szellemre, mely nagysága érzetében és nem nyomora nyomása alatt nyitott magának ily utat, mely szegény, mert kincs nem méltó hozzá, megvetett, mert tisztelet nem elég neki. Másképp énekli meg Dante sz. Ferenc és a sz. Szegénység áldásthozó, varázserejű életét:

La lor concordia, e í lor Heti sembianti
Amore a maraviglia, e 'I dolce sguardo,
Facevan esser cagion' de' pensier santi;

s a szent gondolat termékeny is volt, napról-napra növelte Ferenc szegény családját. Most e nagylelkű,

mert mindent megvető férfiak körében látta teljesedve álmát, számtalan fegyveres s kiapadhatatlan bőség környezé, nem hagyott ő fel a gondolattal, hogy ez az Isten választott csapata „asztalkörének lovagai”, kikkel megindítá a hadjáratot a legszentebb ügy védelmére. Ferenc keresztényesíté a világot. Tőle és rendjéből eredett az egyházi szónoklat folyama, mely magával ragadott mindent. E szónoklatnak lelke a világ előtt nyilvánvaló buzgalom volt, mert a szó nemcsak hang, de tény is volt, mert nem emberi bölcsesség vagy tudomány adta ajkaikra, hanem isteni sugallat. Ferenc csakis az örök igazságok szemléletében élt, a hősi erények szokásává váltak, vándorolt; másnak kenyerét koldulva, beszélt magát felejtve. Midőn a hírneves Bolognába ér, kiürül minden ház s az egyetem egy fensőbb tudománynak engedi át óráit. A nagy piacot templommá szentelte a nép kegyelete, mely a szentet körülvette, s midőn szólt lelke elragadtatásában, olvadozott minden szív s kivált salakjuk. Rendre vonultak társai városok s falukba s fogalmunk sem lehet azon hatásról, melyet ez együgyű emberek tettek a civódás, az ellenségeskedés, a pártszakadás és véres bosszú korában. Paduában sz. Antal beszédjére a megindulás hangos panaszt és könnyzáport keltett a tömegben, a dölyfös patrícius levetette ruháit, máshol a nők hozzák ékszereiket s tüzre vetik a fényűzés rongyait. Kijózanodott egy kissé a világ a szó és tett összeműködő szónoklatánál. De midőn a szegénység rideg valósága ily intézményben megszenteltetett, sz. Ferenc hathatósabb és megsemmisítő prédikációt adott korának és minden jövő nemzedéknek. Sz. Ferenc idejében elnyomták a

szegényt a kar hatalmával, most a szegénység nyomja el a rendet és jólétet és hatalmat. Mindkettő baj és nyomorúság. Ferenc mindkettőre a keresztény socialis politika paragrafusait ütötte föl és sürgette. Szent Ferenc nem azáltal kívánta a világot boldogítani, hogy a szegénységet száműzze a világ hátáról, sokkal mélyebben tekintett ő a gondviselés terveibe, semhogy a világ eszményét általános jólét és gazdagságban lássa. Minden keresztény szocialistának jól kell szem előtt tartani célját, mely nem a szegénység kiküszöbölése, hanem azon egyensúly létrehozása, mely a rendet, Isten akarata szerint, mindnyájunk üdvére föntartsa. A kereszténység messze attól, hogy a szegénységet ki akarná küszöbölni, önkéntes szegénységre ösztönöz, nem akarja a szegénység nélkülözéseit elvenni, hanem csak a zúgolódó elégedetlenség szellemét és azon rendezetlen állapotokat megszünteti, melyekből a szegénységbe a zúgolódás rossz szelleme átszármazik. A szegénységnek és nyomornak a keresztény világrendben magas célja és rendeltetése van, csak a hitetlen világnézet tartja azt merő tagadásnak, jóllehet az emberiség túlnyomó részének sorsa. A keresztény eszme, mely a szegény a gazdagság fölé emelte, leghatározottabb kinyomatát találta sz. Ferencben, kinek rendje nemcsak szegénységeket fogad magába, hanem gazdagokat is, kik a szegénység föntségétől elragadva, szegényekké lettek. Mihelyt ily eredménnyel találkozunk, azonnal mélyen meghajlunk a létesítő hatalom előtt, mely kimutatta, hogy a szegénységet nemcsak tűrni, de keresni is lehet: tűrni lehet, mert sz. Ferenc bizonyítja, hogy békét tisztelget és boldogságot hoz; sőt keresni is lehet annak,

kinek szíve érti a sarat gyöngygyel fölváltani. Nincs akkor elkeseredés a gazdagok ellen, ha a szegénységben boldogság honolhat, mert a mi a szegénynek kezébe a gyilkot nyomja, az a gazdag vélt boldogsága, melyre neki egyenlő joga van. Ezen szent szocialistának emléke, nagy fölkiáltójel korunk vajúadásaira. – A gondviselés keresztény szempontból vezérli és intézi az ügyeket. Ki jól akar hozzászólni, e szempontra helyezkedjék, különben a világrendben csak örvényt nyit, mely millió áldozatok vesztével töltetik be. Ha ez általános szemlélődéssel valaki be nem éri, számokkal szolgálhatunk, melyekből mindenki levonhatja a következményeket. Ha sz. Ferenc a kezdet nehézségeiben 11 év alatt 5000 önkéntes vezeklő szegényt gyűjtött zászlaja alá, ugyan mennyit nyugtatott, békített, engesztelt meg magával és a világgal, kik szükségből viselik a szegénység igáját. Hanem a szegénység ily fölfogása talán csak kevés választottnak szól? Annyinak szól, ahánynak a hit szól s minél szegényebb valaki, annál közelebb áll üdvös befolyásához, csak utat nyissunk neki.

Sz. Ferenc azonban a szegénységet nemcsak tűrhetővé tette, hanem rajongó szeretetében még a költészet bájával is körülvéve. Oly csodálatos termékenységű volt Ferencben a hit szelleme, hogy e rendkívüli férfiút még mint az olasz szépirodalom hősét is szerepelteti. Lelkéből fakadtak a legmagasztosabb és legforróbb lyrika hangjai s mintha addig ismeretlenek, azontúl pedig unalomra hivatva lettek volna, sokszoros visszhangot keltettek hasonszellemű férfiakban. Nem volt alacsony, nem volt törpe a keresztény alázat és önmegvetés, ellenkezőleg szárnyakat adott

az érzelemnek s megújítja ifjúságát. És amit oly sok tanulás és tudomány el nem ért, hogy lendületet adjon a lézengő népköltészetnek, azt sz. Ferenc lángoló szelleme egymaga képes volt elérni lelkesülésében. Ezen mindentől megvált lélek szabadon emelkedett, menten a világ bilincseitől, kivetkőzve a földi kívánságok és szenvedélyekből. Az a gyöngéd érzelem, mellyel Isten lelkét megáldá, az a mély rokonszenv a természet minden tüneménye iránt, csak élesztetett, csak fokozódott, minél közelebb járt Istenhez. Csakhamar megérté ő a titkos nyelvet, melyen minden virág beszél s midőn nagyon is hangos lett már szavuk, testvér és nővére ismert bennök, kikkel sokszor felváltva hirdeté Isten dicsőségét. Nem történhetett máskép, minthogy Ferenc a költészet szépségéhez is folyamodjék lángoló érzelmei kifejezésére s megindítja a szép szeretet költőinek sorát, kik azon nép nyelvén, mely maga is már dal, népdalokká alakítsák az élő hit és szeretet érzelmeit. Ferenc hevült az örök szeretetben s minden tekintet, melyet a virágzó völgyre vet, minden hang és dal, a természet öntudatlan énekeseinek lármás öröme, mindmegannyi nyíl volt szívének, fölújongott volna a szeretet az ostromzár alatt, de a próza kifogyott a szóból s ő énekelni kezdett. Amit e lángoló dalnok érzett oly mélyen és tisztán, mint ritkán más ember, azt kifejezve találjuk énekében: *Cantico de le creature, comunemente detto de lo frate Sole*: Legmagasb, leghatalmasabb kegyes Úr! Tied a dicséret, a dicsőség és minden áldás, Téged illetnek egyedül: és senki nem méltó, hogy nevezzen. Légy dicsérve Uram Istenem minden teremtményeiddel, különösen nemes testvérünkkel a nappal... Légy

dicsérve Uram nővérünkért, a holdért és a csillagokért, melyeket az égen formáltál szép ragyogókká. Légy dicsérve Uram nővérünkért a vízért, aki nagyon hasznos és alázatos, drágalátos és tiszta. Légy dicsérve Uram a mi anyánkért, a földért, ki minket táplál és hordoz, sokféle gyümölcsöt és színes virágot és füvet hoz. – Az ének a bensőség mély érzelmével van írva, azon behatás alatt, melyet lelkére a teremtés minden porszeme gyakorolt, mely többször szólaltatá meg tehetetlenségét érző s azért szenvedő Ferencet, míg végre minden gátat megszakítva, a seraphicus elragadtatásban érte tetőpontját, fönn Alvernia mélyen titkos hegyén. E költészetnek forrása pedig az Isten szeretetén kívül a természet iránti gyöngéd vonzódása volt, fivér s nővéreire ismer ő a teremtményekben, tekinti föladatukat: Isten dicsőítését, észreveszi elemeikben, tulajdonságaikban a vonatkozást Istenre» a szellemi rendre, melynek minden szolgál. A mély ismeret utat nyit neki a természet magasztos fölfogására, s ő gyönyörét leli a legkisebb virágban, versenyez a csalogánnyal, de utóbb ő fárad el, miután soká énekelték Isten dicséretét. Nevezhetik azt mások rajongásnak vagy kedélybetegségnek, csak ismerjék el a csodahatást és lélekerőt, mely nem a szenvedély önzésének, hanem Isten szeretetének szentelt, nagy áldozatok árán mindent. Ferenc vonzódása a természet iránt úgy látszik, hidegen nem hagyta magát a természetet, hanem ez is viszont kimutatá jóindulatát. Amit sz. Pál mélyértelműleg mond a természet szolgaságáról, az némi világosságot nyer sz. Ferenc életéből: „minden teremtmény – mondja az Apostol, – mulandóságnak van alávetve, nem önként, hanem

amiatt, ki őt remény fejében alávetette, mert maga a teremtmény is föl fog szabadíttatni, a romlás szolgaságából. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény fohászodik és vajúdik mindedigien.” A természetre is kiterjeszkedik tehát az átok s fohászodik fölszabadulása után. De mielőtt megjönne a megdicsőülés órája, addig a természet küzd megrontói, zsarnok uralói ellen s sokszor elveszti őket. A természet elnyomója az ember, amennyiben bűnös s valamint a teremtmények az ember áthágásai által eszközökül szolgáltatnak, vagyis a bűn rabszolgaságába bevonatnak, viszont mintegy bosszúállóí az örök törvény áthágásának; az ember ellen fordulnak. Míg bűn lesz, – lesz harc; a megdicsőülésben pedig a bűn romjain a teremtés béke-hymnusa csendül meg. De Ferenc szíve tisztaságában már előbb szelidíté meg a természetet; mert nem öntött kelyhébe mérget, mely a vadak és kígyók fogaiban ellene meggyúlne s romlást hintett volna verejtékébe. Nem oly hihetetlen, mit annyi sok szentről olvasunk s mi sz. Ferenc megjelenésében szinte természetszerű, hogy vele szemben a természet elvesztette vadságát s fölismert benne urára; mintha a paradicsom virult volna fel nyomain, olyan szelíd és nyájas a vad és a madár; fölvidul a teremtés elkomorult arca, csodálva nézi a ritka jövevényt, kétkedik, hát megjött-e már a fölszabadulás perce, avagy csak rövid ébredés-e ez, mely az éjét figyelmeztesse, hogy sötétsége életet rejt, mely napot vár. Ferencnek nyitva állt Isten műveinek határtalan titkos országa, nem volt neki elég a fölület ragyogása, ő átlépte a határt, melyen belül csak béke van, nincs harc. Olvassunk csak néhány adatot a csodálatos

Fioretti di S. Francesco című elbeszélésekből, melyek mintegy túlvilági fényt öntenek Assisi járó-kelő Sze-gényére. – Sz. Ferenc egykor Savurniából Camajo és Bevágna vidékére vándorolt és „midőn ott mély áhi-tatban mendegélt, fölemelé szemeit és néhány fát lá-tott az út szélén, melyeken töméntelen sok madár ül vala, úgy, hogy sz. Ferenc csodálkozva szólt társai-hoz: „Várjatok meg itt az úton, én húgocskáimnak, a madaraknak, prédikálni megyek.” Es a mezőbe lépett és a madaraknak, melyek a földön ültek, prédikálni kezdett és csakhamar lejöttek azok is, melyek a fán voltak és ott maradtak szépen, csendesen, míg a jó sz. Ferenc elmondá intelmeit, de azután sem búcsú-ztak el tőle, mielőtt áldását nem adta rájuk. És sz. Ferenc köztük járt fel s alá, csuhájával is érinté, a nélkül, hogy azért csak meg is moccantak volna. S ez volt körülbelül sz. Ferenc beszédének értelme: Húgocskáim, madarak, ti sokkal tartoztok Uratok Teremtőtöknek, dicsérnetek kell őt mindig és mindenütt, már csak azért is, hogy szabadságtok van bárhova repülni. Hasonlóképen kettős, sőt hármás mezzel látott el benneteket. Továbbá fentartá Noé bárkájában nem-zetségteket, nehogy kihaljatok; és lekötelezett magá-nak a levegőnek eleme által, melyet birtokba adott. Mindehhez járul, hogy ti nem vettek és nem arattok és az Úr Isten táplál titeket és italt nyújt patakok és forrásokból, nektek adja a hegyeket és völgyeket menedékhelyül és a magas fákat fészkelésre és miután nem tudtok se fonni, se varrni, azért az Úr Isten ruház titeket és fiaitokat. És azért húgocskáim őriz-kednetek kell a hálátlanság bűnétől és iparkodnotok kell mindenkor dicsérni az Istent. Midőn pedig a

kedves sz. Ferenc ily szavakat szólott, a madarak egyre nyitogatták csőreiket, terjesztgetek szárnyaikat s földig hajolnak meg előtte és tudtul adják ekkép mozdulataik és énekük által, hogy a sz. atya nagyon is nagy gyönyörűséget szerzett nekik és a jó sz. Ferenc maga is örült és gyönyörködött ő velük és nagyon csodálkozott a madárkák ilyen sokaságán és igen szép változatosságán és figyelmükön és bizalmasságukon, amiért ő is ájtatosan dicsérte teremtőjüket.” – Úgy járt ő fel s alá a virágzó tereken, mint ki lelkében egészen más világot látna s amellet mégis mindig szem előtt tartá hivatását, a bűn kiirtását, nem emelkedett a köznapi világból olyformán, hogy feledte volna nyomorát és kietlenségét, de nem veszett ki lelkéből a szemlélődés fényes sugara sem, mely szebb világot tükröztetett. Talán megvetőleg tekinthetnénk a gyermekded egyszerűség e tiszta örömeire, ha nem vennők észre, hogy óriási lélek nagyságával párosul” nak, mely ártatlan ömledezéseiben nem felejtí világraszóló terveit, mely ha játszik is, ha enyeleg, mindig nagy marad, sőt még nagyobbnak látszik, mert nagy tetterővel gyengéd szívet egyesít. A barbár népek hősei a nyers erőnek képviselői, kik megölik önmagukat, nehogy a romlásón sírniok kelljen, de a görög hős eszménye a vitézség mellől a gyengéd szívet ki nem zárja, mely sírni nem felejtett a harcok kegyetlen öldökléseiben sem és kedvesen tud enyelegni a csecsemővel. Sz. Ferenc már a világba küldi társait, már előadta komoly önérzettel a pápának terveit s mégis párbeszédbe tud elegyedni az útszélen nyíló virággal és szánakozni, minden lény szenvedésén. – Egyszer találkozik egy fiúval, ki vadgerlicéket visz a

vásárra: „és mivel sz. Ferenc különös gyengédséggel viseltetett mindig a szelíd állatok iránt, azért részvételteljes tekintetet vet rájuk és így szól a fiúhoz: „kérlek kedves fiam, add nekem a gerlicéket, nehogy ily szelíd madarak, melyekhez az írásban a tiszta és alázatos lelkek hasonlíttatnak, kegyetlen emberek kezeibe essenek.” És a fiú azonnal odaadja mindnyájukat; a jó sz. Ferenc pedig ölébe veszi és bizalmasan szólítja meg őket: „ó húgocskáim, ti együgyű és tiszta gerlicék, miért hagyjátok megfogni magatokat, most majd megszabadítlak a halál torkából és fészket rakok nektek, hogy szaporodjatok a teremő parancsa szerint.” így járta be sz. Ferenc Olaszországot, magával hordván a szellemet, mely a hit és szeretet erejében mindenütt alkotott. Elhagyom az intézményeket, melyeket századok boldogítására emelt, ha megújítatik bennök azon szellem, mely bölcsőjüket körülöngte. Aki olvasta a sz. atya legújabb encyclicáját, észre vette, mily gyakorlati irányba sürgeti az Isten lelke új életre ébreszteni sz. Ferenc gondolatát és sikerdús művét: a harmadik rendet. Ha valóban jellemző korunkra nézve, hogy a társulási ösztön mindenütt egyesületbe vonja össze a törekvőket, akkor keresztényebb társulatot nem pártolhatunk, mint épen sz. Ferenc harmadik rendjét. A társulatok nem tegnap óta díszlenek az egyházban, mielőtt az újabb kort a társulat mániája megragadta volna, a buzgalom már rég egyesületeket alkotott, melyek különös nagy előnnyel bírtak az újkori törekvésekkel szemben; a régiebbek ugyanis külső összetartás mellett, még a belső lelki élet ápolását tűzték ki főladatukul, míg az újabb korban pártolt társulatok legnagyobbbrésze csakis a

külső összetartást célozza. Tudjuk jól, hogy a megváltozott körülmények ezen egyesületeknek áldásos tért jelöltek ki, de ne forduljon azért a figyelem kizárólag e térre.

Ily darabos eszmélődések után keressük föl néhány percre Assisi szegényének sírját. Ahová most minden ember, aki e völgyön áthalad, gyors léptekkel s dobogó szívvel siet, oda előbb csak a halálraitélt gonosztevők hurcoltattak, e hely a rémület helye volt s a nép nyelve. Pokol-dombjának nevezte. Sz. Ferenc, ki halála után is a földön csak megvettetést keresett, e helyen nyitattott magának sírt, de célt nem ért, mert alig nyugodott meg ott, menhelye már is édendombjának magasztaltott. Assisi féltékeny szeretete mély sírt vájt a domb sziklájában s két templomot épített egymás fölé az önmegvetés és a megdicsőülés symbolumai gyanánt. E templomok építésénél mondhatni, hogy sz. Ferenc sírja fölött az újjászületés bölcsője ringott. A kettős templom sz. Ferenc síremléke s egyszersmind örökké élő szellemének tanuja. Csodálatos ugyanis, hogy halála is termékeny és életadó volt. Mert midőn templomot emeltek sírja fölött, élete, tettei s a lelkesülés, mellyel a népek emléken csüggték, megragadá a művészet lelkét s új életre serkenté azt. Sz. Ferenc öröktermékeny szelleme amint alkotva futotta meg útját, amint törte minden téren a bilincseket, melyeket szokás vagy köznapiaság rakott, úgy a művészetben is szűk- és elégtelennek találta a régi formát és alakot s életet lehelt önélete teljéből a merev vonalokba. A festészek, mondja Ozanam, kik e csodasír ékítésére hivattak, új szellem fuvalmát érezték, mihelyt feléje közeledtek, sejteni kezd-

tek tisztább eszményeket, életteljesebbeket, az ó merev byzanci típusoknál, melyek nyolcszáz évig mintául szolgáltak s mindinkább elfajultak. Az assisi-i templomépítés, csakhamar új művészet életének lett bölcsője, melynek fejlődése ott van megörökítve. Ott szakítottak Guido da Siena és Guinto da Pisa mindinkább görögös ízlésükkel, utánuk Cimabue és Giotto alatt fejleszté ki a keresztény művészet valódi jellegét; mintha csak oly nagy, oly hithű férfiakra várt volna, kik mint sz. Ferenc és sz. Domonkos elegendő életmeleget hoztak holtak ébresztésére és a kifejletlenek fejlesztésére.

Itt látni, hogy a művészet legtermékenyebb alapja a hit, ez a hit lehelte az alsó- és felső-templom falaira sz. Ferenc emlékeit: az alsóba a megvetett, a szegény, a szenvedő Ferenc életét s a felsőbe dicsőségét: azért az alsó templom sötét és nyomottan emelkednek boltívei, titokteljes symbolumokban beszélnek ékítményei, keresztalakban lévén építve, a mélyértelmű *T* betűt is láttatja, amint az sz. Ferenc homlokára volt nyomva; a felső templom ellenben derült, előntve a nap fényétől, mely ezer színre bomlik az üvegfestmények változatos pompáján. De mindkettőben egyaránt ünnepel a két testvérművészet. E nagy síremlékben mint központban futott össze, hosszú korok áldozatkészsége és nagy tehetségek teremtőereje, az építményt fehér márványból s német ízlésben Jacopo di Lapo emelte, s falain a német építészti modor mély jelentőségével, a feleszmélő olasz festészet könnyedségét és elevenségét egyesíté.

Valóban fenséges sz. Ferenc sírja fönn az édenomb tetején, benne élő kővé vált egy nagy gondolat:

a szegénnyé lett sz. Ferenc dicsősége. A szegénység és megvetés emberének méltó sírja ez, melyet Isten emelt, midőn megindítá a világot az emlék építésére, hogy ígérete, mely az alázatosnak fölmagasztaltatást biztosít, teljesedjék.

SZENT ALAJOS

Lehet-e lesújtóbb valami, mint egy nagyreményű ifjú sírján a felirat: élt 23 évet? Ez a három szó fölér egy tragédiával! A halál bizonyára megakasztotta hódító futását, – kioltotta csillagát, – s tört remények néma-játékával ünnepli a füstbe oszlott törekvések emlékét.

De itt nincs úgy! Hisz ez nem is sír; nem sír ez a márványból emelt trón, melyet oltárnak hívnak ott a római s. Ignazio templomban, – nem koporsó ez a lapis lazuliból faragott dombormű, – nem sötét myrtus-lombok a csavart oszlopok csigavonalaiban fölkúszó aranyos ércrepekény; – nem letűnés, nem enyészet annak a 23 éves életnek kialakása: mindez, ha nem álom, hát apotheosis!

Szent Alajos csak azért halt meg az ifjúság tavaszán, hogy a későbbi korok emlékezete benne mindig az ifjút lássa, – kiemelkedett kedves, vonzó alakja az idő folyamából, hogy ez emésztő ár le ne törülje a castiglionei lilium havát, hogy színe ne fakuljon, gyengédsége meg ne kérgesedjék, – hogy mindig benn álljon az ifjúság azon termékeny üdeségében, mely oly illatos, hogy jótevő, mint az az ezüstös párat, melyet a tavaszi hajnal lenget a virágos mezőkön. Lám mily csodálatos ez: Háromszáz év óta nem vénült, – háromszáz év le nem szítálta róla a szüzi

ifjúság leheletszerű hímporát, – Alajos folyton az ifjúság élén áll s állni fog, merthiszen megöregedni, elhervadni, elvirágozni csak az időben lehet; ami az idő folyamából kimered, az le nem törik, le nem kopik, j Alajos tehát egy virágában megörökített ifjúság, – folytonos tavasz, melyre nem jön nyár, sem ősz, sem tél, – hervadatlan virágzás: s mint ilyen mindig az ifjúságé marad; – hivatása a keresztény ifjúság élén állni s erényei illatával az ifjú lelkeket maga után vonni.

Szent Alajos sírját nem ékítheti egy megrepedt oszlop, – nem egy megtört virágszál, – nem egy felhőbe rejtőző csillagzat, – ínem merenghet sírján korai halált sirató bánatj– nem tört reményekkel vívódó anyai szív; – nem, – hiszen futása teljes pályája célhoz ért, *élete a legnagyobb s legeszményibb feladatok egyikét oldotta meg!*

Mi az a feladat?

Megfelel rá a keresztény ifjúság lelkesülése, – megfelel az ifjú szívekben ébredő nemes elhatározások, szűzies vágyódások, liliom-illatú áldozatok csendes symphoniája, mely leggyengédebb Istendícséretként egyesül a két orgona bugásával s a három énekkar harsogásával, melyek San Ignazio hatalmas boltívei alatt minden év június 21-én öntudatunkra hozzák Alajos hivatását és feladatát; e hivatás: *vezetni az ifjúságot!*

Föl a tiszta erkölcs tövise, de rózsás ösvényeire vonzani az ifjúságot – íme szent Alajos hivatása!

E hivatással járja be háromszáz év óta a világot. Azon mélyen megrendítő ünnep óta, midőn 1604-ben először került képe a castiglionei társas káptalan

templomának oltárára s az első imádkozó, ki leborult előtte, az öreg grófné, Donna Martha, Alajos édes anyja volt; azon lelkes ifjúsági ünnep óta, midőn Bresciában, Castiglione egyházmegyéjének püspöki városában, először csődült az ifjúság szent Alajos képéhez, hogy hallja az ifjú Ottavio Spinola lelkesítő beszédét, ki úgy belemelegedett a szent ifjú életének dicsőítésébe, hogy ő maga is mindjárt Jézus társaságába lépett: azóta Alajos neve jelszó lett, mely magában foglalja a férfikorra, az élethivatásra készülő nemzedék összes erényeit, – azóta Alajos vezér lett, azon folytonos „ascensio” élén, /mellyel egy tiszta, életképes ifjúság megvigasztalja a vénülő világot, hogy ne essék kétségbe a jövő iránt: van még tiszta erkölcs, melyből életkedvet merít a serdülő ifjúság, – mellyel a férfikor termékeny működésének mezejére kíván lépni, – van ideális törekvés, mely az életet Isten nagyobb dicsőségére s az emberek boldogítására szenteli.

E nagy feladatot csak egy jámbor, tiszta erkölcsű, munkás, eszményekért s áldozatokért lelkesülő ifjúság képes megoldani. Az ifjúkor e feladatát fényesen oldotta meg szent Alajos; azért a vallásos nevelés s maga az egyház sietett lefoglalni szent Alajost az ifjúság számára s viszont az ifjúságot szent Alajos számára, – az ifjúság érzelmeit, buzdulását, rügybe, virágba menni kívánczó hajlamait szent Alajos áhítának, tisztaságának, eszményekért való lelkesülésének utánzására. E célt szolgálja szent Alajos tisztelete. A szentnek tiszteletére mgünnepeletteni szokott hat vasárnap, – az életét, csodáit dicsőítő irodalom, – különösen Jézus társaságának buzgalma és befolyása

Alajost oly magasra emelték az oltárok, kápolnák, templomok fényében s oly lágy és erőteljes hatalommá varázsolták az ifjúság szívében, hogy a XVII. s XVIII. században az ifjúság szent Alajosé s Alajos az ifjúságé volt, vagy ha ez túlzásnak tetszenék, – mert ki volna képes megfékezni azt a háborgó s hajótörésekről hírhedt tengert, az ifjúságot? – legalább azt mondhatjuk, hogy mentő s védő szellemként lebegett fölötte és sugalmazta nemes és eszményi törekvéseit.

Szent Alajos alakja élénkebb színekben s vakítóbb pompában tűnik fel újra ez idén lelkünk előtt; világraszóló hivatása a háromszázados évforduló lendületes ünneplésében nyomatékosabb hangoztatást követel s meg vagyunk győződve, hogy a dicsőítés, az elismerés, a hódolat és segélykérés e kiáltását, melyben zaklatott, vágyódó s aggódó szívünk érzelmeit, – hasonlóan a biztosító-szelep éles, megfélemlítő fölsikoltásához – világgá eresztjük, visszahangoztatni fogják a mai kor közerkölcsiségének roncsolt falai, a hajdan virágzó szüzesség kopársága, az ideális törekvések dómjainak beszakadt ívei, az ősi erőtelj szű- és hernyó-ette lombtalan erdeje. S a visszhangból megértjük a síró vágyódást: bár lenne Alajos ismét az ifjúság lelkesítő eszménye s bár éledne föl ifjúságunk e nagy búcsújáraton, melyet emlékéhez vezetünk.]

Mily vonásokban lép elénk e régi emlék? Mily vonásokat domborítsunk ki a feledés ködfátyolába burkolt életből?

A szentek mind naiv óriások; így mondja ezt egy szellemes francia író, kinek tekintélyével akarunk takarózni, midőn e szavakat témánkul vesszük.

Egyesül bennük a csodálatos az érzelmessel, az egyszerű a fönséggel; megvan bennük a feledett nemzedékek epikus nagysága; gyermekdedek mint a gyermekek, – erősek mint az óriások. Aki a szentekről kicsinyt és erőtlent tud gondolni, az sajátörpeségét és erőtlenségét ruházza oly alakokra, melyekről fogalma sincs.

Szent Alajos is szent, tehát szent Alajos is egy naiv óriás! Homérnak görög hősei, az erőnek és az emberinek ezen megjelenítései mind naivok, sírni tudnak, félni tudnak, – de amellet oly erősek, hogy a harci zajt túloldító Aresnek is meggyül velük a baja. \ Szent Alajosban a leggyengédebb tisztaság, mely oly üde, mint egy kipiruló gyermekarc, egyesül páratlan akaraterővel, – íme az elfelejtett nemzedékek epikus nagysága. t Szent Alajost némelyek gyenge, beteges kedélyű, fonnyadt gondolkozású, szégyenlős ifjúnak tartják; miért? mert szemérmes volt, mert szemeit lesütötte, mert féltékenyen őrizte tisztaságát; pedig hát ez csupa erő, csupa törekvés, csupa bensőség és lelki mélység. Nem gyöngé ő, nem gyermek ő, de igenis gyermekded; szóval naiv óriás; oly gyermeki, hogy fél az árnyaktól is s oly erős, hogy nem fél a legnagyobb áldozattól sem. Szent Alajos egy radikális jellem. Ha Renan a prófétákban és apostolokban a szociáldemokraták elszántságára ismer, – hogy ily modern összehasonlítást kockáztassunk: amint azok a semmiségbe törnek, úgy Alajos az égbe tört; hajlíthatatlan volt, – elveivel, szüleivel, világi nagyságával, örökkévalóságával leszámolt – juvenis fortissimus.

Szent Alajosnak első, őt jellemző erényéről a lilium beszél. Minden ifjú szív egyet gondol, midőn általában bűnről van szó; egyet s ugyanazt, midőn erény-

ról van szó; a tisztaság s a tisztátlanság az ifjú életnek tavasza és tele, napja és éje, díszje és tönkje. Szent Alajos az ő liliomával az ifjú szívek erényének s hajótöréseinek irányát jelzi. Sz. Alajosnak már a természettől rendkívül finom érzéke volt a tisztaság s a szemérem iránt. De hisz ez a fiatal, Istent szerető lélekben magának az egész belső értéknek s életnek virága. Erényt szeretni, büntől félni fiatal korban: egybeesik a tiszta étellel. Mert lehet-e későbbi virágzás és fejlődés a lelkiismeret gyengédsége nélkül? Lehet-e tavasz szivárványos, érintetlen harmatcseppek nélkül? Lehet-e tiszta, felhőtlen égen napkelte, hajnalpír nélkül? . . . íme az erény keltének pírja a szemérem pírja; ez környezi a fölkelő, a kigyulladó tüzet, – ez jósol világosságot és meleget./

Az a finom érzékű gyermek már a gyermekkor játékaiban is nyilvánult; midőn „zálogot” játszottak, méltatlankodva utasítja vissza a pajtások követelését, hogy csókolja meg egy leány árnyékát. Midőn a florenci udvarnál Eleonóra, a későbbi mantuai hercegné s Mária, az egykori francia királyné gyermekbálokat rendeztek, sohasem vehették rá a 10-11 éves Alajost, hogy velük táncoljon. Hisz abban a fiúban már oly szív élt, mely csakhamar kivirágzott szüzességi fogadalmában, ez időtől fogva megkettőztette örökösét érzékei fölött, érzelmei s hajlamai fölött, – oly szigorú eszközökhöz nyúlt, amilyenek a leghevesebb kísértetek ellen valók, – vérig ostromozta magát, – sarkantyúpengékből vezeklő övet fűzött magának össze, – edzette magát, – hideg kőpadlón térdelt órahosszat, míg a fagy átjárta, – keze, lába el volt fagyva, – meleget nem tűrt szobájában.

Különösen szemeire vigyázott Alajos, – ezeken át gyűjtja meg az ördög az érzéki vágyat. Amióta oly kizárólag a sz. Szűznek szentelte magát, azóta alig emelte asszonyra szemét. Mária spanyol királynét, ki előtt Jakab koronaherceg kíséretében mindennap megjelent, csak egyszer látta, de akkor is oly keveset nézett arcába, hogy saját vallomása szerint rá nem ismerne, ha találkozónának.

Sz. Alajos szüzességi elhatározásában rendületlenül állt, s kifejezte jellemén, elvein, viselkedésén, föllépésén a gyermekded tisztaság óriási erejét. Elszánt volt, rettenthetetlen volt, mert *r* nincs harciasabb erény, mint a tisztaság. A tisztaság harcból él, – békét nem ismer. A tisztaság jellemeket nevel, melyeknek az önmeggyőzés volt bölcsődaluk. /A tisztaság oly akaratot ébreszt, mely még az álmodó képzeletet is megfegyelmezi. Szóval a tisztaság képezi virágát a férfikor gyümölcsöt hozó termékenységének. A tisztátlanság puhává s pulyává tesz, erőtlennit és sírját ássa az erkölcsi erőnek és önállóságnak, – tisztátlanság megőrli a komoly törekvést s a tanulási vágyat. Mily hatalmas tőke a küzdelmes életre ... a sértetlenül átélt ifjúság

Ha ilyen volna a mai fiatalság, kellene-e más a világnak? Az emberiség új hajnala hasadna ránk vele!

De hol az az ifjúság, mely a mennybe tör? hol az ifjú szívek azon „ascensió”-ja, mely az erkölcs, a szüzi élet erejére alkalmazná a Gonzágák jelmondatát: Fides-Olympus?

A „Historisch-politische Blätter” 103-dik füzetében olvassuk: „Oroszországban szép, fiatal leányok, gazdag családjaikat elhagyják, – szakítanak finom élvez-

zetdús életükkel, – eltűnnek, ... s távol vidékeken rongyos, piszkos koldusok társaságában bolyongnak, kiket a nép szenteknek tart. Szakítsunk ezzel a vén rothadó világgal – ez az ő felfogásuk – melyen már senki sem segít, mely az enyészetbe, a semmibe siet.” 134. 1.

A világ undorodik önmagától; az emberi szív tele-szívta magát az édes méreggel, – a gyönyör mámoros injekciói által fölemésztette erőit, látja, hogy nyomorult és utálatos. Az emberi szív ugyan még mindig él s halálharcot vív benne a kétségbeesett erkölcs az erkölcstelenséggel, – az emberi az állati-val. De e harcok, ép e korban, átlag az erkölcs vere-ségével vívatnak, liliomos zászlajuk inog s porba hajlik. Oly korban, midőn az irodalom a 19. század Ízlése szerint kivirágzott s virágul egy nagy fekélyt hajtott, melynek címe is – la bête humaine – az emberről s emberiről, a szép- és nemesről való eszmék hajótörését jelzi: az ember érett lett arra, hogy mint a rákfenétől fölemésztett arcú ember megutálja önmagát. A föld szomjas ... a szenvedély kiégette... a világ bűzhödt, keres tiszta, éltető légáramot. . . De utálatból meg nem él, neki szeretnie kell; az utálat ugyan szintén szeretetből való, de ragyogó eszmék nélkül, az utálat csak haldokló szeretet; – a sopánkodás szintén vágy, de remény nélkül, inkább a pusztában elhaló vészkiáltás végső foszlánya. Haldoklásból, undorból, panaszból, – életet varázsolni nem lehet. Szárnyaszegetten az emberiség „ascensió-ját” előkészíteni, – fuldokló nyögéssel buzdulásá-nak hymnusát zengeni akarni, ó ezt még elgondolni sem lehet.

Az emberiség ascenzióját csak új nemzedék veheti kézbe, az írás „casta generatio”-ja; nemzedék, mely nincs megmételvezve, – nemzedék, melynek szívében van még szentély, melynek lelke gyengéd s pirulni tud, melynek szeme tiszta, úgy hogy kigyúlhat rajta az eszmei lelkesülés lángja.

Az emberiség óhaja, ha öntudatlan is, – az őstermészet bosszúja és követelése, ha gondolatlan is, – csakúgy mint a legmelegebb öntudat s a legszárnyalóbb gondolat egyaránt azt keresik, azt kutatják: a tiszta, szeplőtelen, szűzies ifjúságot.

S amint van ez az egyházon kívül, úgy van ez az egyházon belül, – mélyen bent, magában a szentélyben. A tisztaság, a szüzesség védangyala az eucharisziának . . . őrszelleme az oltároknak, ... a lilium címere valamennyi áldozatos műnek. Sz. Alajosnak nagy hivatása van az ifjú papság körül! Mily mély bepillantást engednek az Úr Jézus fájdalmas szívébe a szentségtörésektől romban heverő oltárok, ... a földült s elfelejtett kegyelemforrások, ... a régi papi erény dómjainak füstölgő szilánkjai. Egy rettenetes átok pusztít a sz. helyen, a tisztátlanság kísértete, . . . hallani a kitombolt, de ki nem elégített szenvedély tördelt panaszát . . . Elsuhognak gyászos árnyak gyanánt az elcsábított, fiatal, gyenge lelkek, . . . halotti sápadtságban lézengnek a hajdan erőteljes eszmények ... óh élet hová lettél? . . . hová lett lelkesülésed? . . . mily fertőbe esnek rózsáid? . . . mily szennybe temetted lelkedet, . . . ott akarsz pihenni?

A tisztaság meg nem tagadja erő- és jellemteljes természetét. Kíséretében bírja a lélek legszebb tevékenységét.

Mi ez a tevékenység? nem egyéb mint az értelem leglendületesebb fölemelkedése egész az Istennel való társalgásig – az imáig – s az akarat izzása egész a szeretet mániájáig, az áldozatig.

Ez a tiszta gyermek és fiú, Alajos, már 7, 8, 9 éves korában is buzgón és hosszasan imádkozott. Az imában tanúsítja a lélek az Istennel való rokonságát s aszerint, amint közelebb rokon, tovább és szívesebben időzik nála. Alajos közel rokonságban élt Istennel, tiszta, kegyelemteljes lelkénél fogva; azért elröppenetek az órák s észre sem vette, – kamarásának figyelmeztetnie kellett őt, hogy elmúlt már az imára kitűzött idő. Ez a hajlama az imára növekszik Flórencben, hol első gyónását végzi s a sz. Szűz iránt való áhítata a szüzességi fogadalom letételére ragadja. S ugyanekkor e sz. életű ifjún a Szentlélek egy más vonást léptet föl, mely kezdetben is már élesebben mutatkozik rajta s idővel szentségének s csodálatos életének második jellemvonásává fejlődik: az önsanyargatást. De nem akármilyen önsanyargatást, hanem annak legeszményibb alakját: az áldozatot, szinte öldöklő szeretetnek önsanyargatását.

Szüzesség és önsanyargatás ... mi természetesebb? de épp úgy: ima és önsanyargatás, . . . szívtisztaság és önsanyargatás s a legszédítőbb fokon Istenszeretet és önsanyargatás!

S minek e kemény vonás a sz. ifjú életében, – minek a szigor a lehelet-gyengéd lélekben, melynek sohasem volt hajlama a tisztátalanságra s nemcsak hogy nem volt hajlama, de Isten különös kegyelméből kísértete sem volt neki soha ez erény ellen? Hagyjuk azt: Sz. Alajosnak hivatása volt a ker. ifjúság példaképévé válni, – belelé-

helni a myrha illatát az érzékies,puha világba, megmutatni az utat, melyen a pezsgő vér, a lázas fej felküzdheti magát a tiszta erkölcsre. Az az ifjúság, melynek puskaportorony a szíve s mégis tűzijátékokat rendez körülötte, – melyben az érzékiség lángja magasabban lobog s mégis fát hord s olajat önt a tűzre, – mely nem tiszta s még sem akarja megszorítani a nyugtalankodó testet, Alajosban bírja megszégyenítő példaképét ... az Alajos névben hallja gyávaságának elítéltetését.

Nagy, mélyértelmű jel ez a sz. Alajos a könnyűvérű s élvezetszomjas fiatal világ előtt! Amily feltűnő jelenség volt a vigéletű Floreneben, hol a legműveltebb udvar lakott, tűzi-, vízi játékok, föl vonulások, ünnepélyek közt töltvén napjait, – hol a kellemes halmokon, melyeket az olajfán rezgő napsugár ezüst fátyolba burkol, üde, friss, életkedv kacagott s a szőlőt kötöző lányok Ariosto stancáit énekelték . . . ez élvezetvágy s életkedv körében a 10 éves Alajos komolyan nézett maga köré, majdnem oly komolyan, mint a szigorú Vallombrosa vagy a Monte Senario kolostora, melyek szunnyadó, erdei magányból néznek a viruló Arno-völgyre.

De nemcsak Floreneben, hanem mindenütt fény és pompa övezte Alajost: – a tizenegy éves fiú Mantuában, a Gonzágák palotájában lakott; Giulio Romano freskói néztek le Alajosra, – flamand tapéták, aranyos felső padozatok, márvány padlók ékítették otthonát. A 16-dik század jól értett hozzá „élni világát.” Nem laktak már a nagyok sötét, összeszorított várakban, – szellős derült palotákkal váltották fel sziklafészeküket. Termeiket a művészet, a mesterség s az ipar vállvetett fáradsággal díszítették; – freskók vál-

takoztak aranyozott korduán tapétákkal vagy flamand szőnyegekkel; – szobrok, képek, ébenfából készült szekrények, érc- és márványlapokra lehelt festmények, nagy majolikavázák s remekül kötött könyvek emelték a káprázatos hatást. A bútor aranyozott fából való, selyemdamaszt redők fődik el az ágyakat, előttük szőnyegek terülnek el. A lucullusi vendégségek fénye ezüst edényeken, tányérokon s asztaléktítményeken csillámlik föl, – aranyos serlegek járnak, melyekben a görög és nápolyi borok mély tüze gyönyörködteti a szemet s ingerli a képzeletet. A fogásoknak se hossza, se vége, – zene, színház pihenteti a belefáradt vendégeket.

S ily környezetben Alajos úgy élt, mint egy remete. Személyét nem övezte pompa, élvezetei csak a lélek szárnyain voltak megközelíthetők. Az élet zaja, az udvarok szertartásai nem tettek rá benyomást. Alajos mindenütt nagyobb környezeténél. Önérzetes, elveivel, céljaival tisztában levő ifjú Alajosnak van benső élete s őrzi azt magában; bárhol van, nála az erény nem húzza a kurtábat. Ő oly összeszedetten, szerényen, alázatosan, oly szívélyességgel jár-ke, forog a nagy világban, hogy mindenütt elterjeszti az erény illatát. Ez csak úgy lehetséges, ha az ember maga ki nem ömlik. Alajos |a világ csábjait legyőzte azáltal, hogy tekintetét az örökkévalóságról le nem vette. Ismerjük elvét „quid haec ad aeternitatem,” ... ismerjük ez elv mélységét s Alajos e mélységben állt, s azért hasonlóan ahhoz, ki mély kútból nézve föl az égre fényes nappal is látja az ég csillagait: Alajos is a meggyőződés s a hit mélyéből a paloták s a pompa káprázatos, vakító fényében látta az örökkévalóság csillagait.

Midőn Alajos e fényes termekben járt, úgy érezte magát néha, mint a kinek kedve támad mosolyogni, nevetni. S nem nevetnek-e azok néha, kik a velencei tükrök, a kristályüvegek szóródott világosságában ropogó parketten vagy perzsa szőnyegeken járnak, kiknek unalmát művészi órák ketyegése kísérti, kik a csillingelő, színtördelő, üveghasábos csillárokat úgy megszokták, mint a paraszt a mestergerendát, nem nevetnek-e, mikor esetleg józanabb pillanatban a tükörben meglátják az embert? Alajosról mondják életírói, hogy sokszor vonult át lelkén az a hangulat, melyet a próféta akkor ír le, midőn mondja: „sede-bit solitarius et tacebit, quia levavit super se.”

Midőn Mantuában volt, súlyos betegség nyomai mutatkoztak rajta; az orvosok azzal akarták elhárítani a bajt, hogy megszorították ételét, s ő oly szigorúan ragaszkodott e rendelethez, hogy csoda, mikép élhetett meg. Egy tojás... ez volt a 12 éves fiúnak egy napra való eledele. A bajt ezzel meg is akasztották, de nagy gyomorgyengeség vett ezentúl a fiún erőt. Hiába változtatták meg most az orvosok rendeletüket. Amit Alajos eddig testi jólétére tett, azt ezentúl lelki hasznára folytatta. Az önmegtartóztató életmód szokásává vált s Istenért kedves lett előtte. Később még hetenként háromszor böjtölt; szerdán, pénteken, szombaton csak kenyéren és vizén élt. A szolgák titokban megmérték ételét s úgy találták, hogy este, reggel nem eszik többet egy uncianál v. i. két latnál.

13 éves korában más önsanyargatáshoz is fogott. Hetenként háromszor ostorozta magát, s mert nem volt mivel mással, leoldotta az akkori udvartartásban

nagy szerepet játszó kutyák nyakáról a zsineget és láncot s avval verte magát, ágyába fahasábokat rakott, ... emellett hosszan imádkozott.

E túlságos böjt és szellemi megerőltetés visszahátással volt a rég meggyöngült szervezetre. Már most jelentkezett nála az az erős fejfájás, mely őt ezentúl el nem hagyta. De Alajos távol attól, hogy enyhítse, még fokozta önsanyargatását, mert alkalmas emlékeztetést bírt benne az Úr Jézus töviskoszorújára.

Így élt Alajos, a gyermek, a fiú ... s eltagadhatná-e valaki tőle, hogy óriás? Hány öröm kínálkozott, sőt tolakodott feléje s ki törődött velük kevesebbet mint ő? Nem értett-e hozzá, a gazdagságban szegénnyé, az élvezetben tartózkodóvá, a tisztelet nyilvánításai közt, melyek személyét érték, igénytelenné; lenni, fájdalmas önmegtagadásban s kényelmetlenül élni?

De e szigorú kép, még nincs eléggé kiszínezve, inkább sért mint vonz; vonásai nagyon élesek, nagyon szűrok, kellene valami, ami enyhítené ez érdes érintést. Az ösztön nem csal; a szentség sértő és szűrő nem lehet; még annak a vérző, vergődő szentségnek is van kelleme; azokon az éles vonásokon is gyönyörködtető zománc játszik. Fölfedezzük-e azt?

Alajosban a szigorú önmegtagadást, az áldozat szel-leme lengi át.

Az áldozat oly magasztos, hogy fogalma mindig eszmény; az eszmények pedig nem kísértetek, hanem ragyogó angyalfejek.

Alajosban a szigor, az önmegtagadás tiszta, merő áldozat volt. Ő nem annyira bűneiért vezekelt, hisz teljes bünszámba alig mehet, valamely hibája, ő leg-

alább később, nem annyira kísértetei ellen emel védfalakat önmegtagadása által, hanem inkább szenvedni akar, vérzeni, vezekelni áldozati vágyból. Alajos áldozattá kíván lenni. Azon mozgalmas kornak düledező oltárára rakta le minden örömét és élvezetét, s meghintette áldozatát könyeinek s vérének cseppjeivel. Halljuk csak őt magát: „A világ mély gonoszságban leledzik, ki engesztelheti meg az ég bosszúját? Sok pap és szerzetes nincs hivatása öntudatában. Hogy szívlelheti el az Úr országának ily romlását? A hívek lanyhaságuk által rabolják el az Isten dicsőségét, ki fogja azt kárpótolni? Jaj a világfiaknak, kik bűnbánatukat az élet végére halasztják, ... jaj” a papoknak, kik addig alusznak!”

Tehát kárpótolni saját nagylelkűségével az Isten elrabolt dicsőségét, fölépíteni az áldozatos szeretet tevékeny karjaival a romba dült istenországot! Íme Alajos eszménye, melyet szigorú vezeklésében valósított meg.

S még itt sem állt meg. Aki a keresztet megszereti, az egy titkos világba lép, melyben azt veszi észre, hogy az a kereszt mintha csak élne, csodadolgokról suttog neki, lágyan, andalítólag, nyugtatólag, melegen lehel rá s boldogítja őt. A lélekben édes vágyak s nagylelkű érzelmek támadnak, melyeket máskor nem érzett. Alajos a kereszt szeretetében élt, belevette magát a kinszenvedésbe – mi lesz majd belőle? A szenvedő Megváltót egészen akarja átkarolni!

Nem gondolhatni csodásabb, lezúzóbb s amellettedesebb és vonzóbb szellemet, mint mely a keresztet szerető lelket eltölti.⁴ A hatás az önmegsemmisülés, melynél fogva az ember csak saját „szegény lelkével”

gondol, melynek számára üdvözülést, irgalmat keres s midőn ezt a keresztben találja, minden erejével hozzátapad. Ezt a szellemet éles kifejezésben találni az egyház szentjeiben. „Szegény lelküket” üdvözíteni akarják a teljes lemondás, a legnagyobb áldozat által! Alajos már 12-13 éves korában álmodik azok boldogságáról s egyedüli vágya osztozni azon szerencsében, hogy osztatlanul Istené legyen

De e vágnak izmosodnia kellett, hogy ellentállhasson a zivataroknak, melyek a szülői szeretetből csapnak majd le; komor, bánatos felhőket borítanak a családi körre, esőt eresztenek az anya és atya szemeiből, mely oly keserű, hogy kiégeti a gondolatot és elhatározást, ha ugyancsak nem gyökeres, villámot is zúdítanak, a felbőszült apának haragját azon elsőszülött fiú ellen, ki nem akarja szeretni őt, ki el akarja hagyni, el akarja felejteni őt, azt az atyát, ki szívének minden ízével, reményeivel, büszkeségével, örömeivel rajta csügg.

Alajos harcai a szülői szeretet erőlködései ellen, melyekkel főleg apja igyekezett őt a rendbe való belépéstől visszatartani, szívrepesztők. Éveken át húzódtak e küzdelmek; Alajos minden követ megmozdított. Egy alkalommal öt óra hosszat imádkozott, érezte, hogy még egy kísérletet kell tennie. Az örgróf köszvényben feküdt. Alajos belép szobájába s tiszteletteljes, de szilárd hangon így szól: „Hatalmadban vagyok Atyám! s te rendelkezel velem. De tudd meg, hogy Isten engem a Jézus-társaságba hív s te az Isten akaratának állód útját, ha hivatásomat ellenzed” – megfordult és kiment. Az atyát szíven találta e szózat, fölébredt benne a lelkiismeret, de dült lelké-

ben a fájdalom is, hogy ily fiat elveszítsen. Fájdalom és gondtól leteperve, a falhoz fordult s sírva fakadt. Az egész család tanúja volt fájdalmának, melynek okát nem tudta. Kevéssel rá elhivatta Alajost s így szólt hozzá: „Mély sebet ütöttél szívemen, gyermekem! Szerettelek s szeretlek, mert megérdemled s minden reményemet beléd helyeztem. Mondod, hogy az Isten másfelé hív s nem akarlak többé visszatartani. Menj ahová akarsz s légy boldog, erre kérem Istent.” Könyzárpor követte az atyai szeretet e panaszos kitörését, – Alajos rövid néhány szóval köszönetet mondott, azután szobájába távozott, hogy ne növelje atyjának fájdalmát. Otthonában térdre borult s hálát adott az Istennek.

Alajos győzött; vitte, ragadta őt a kegyelem; örült; a szülő pedig kínlódott, hiszen a szeretet is, ha földi, nyűg és tövis. Lemondott elsőszülötti jogairól s vonult Róma felé. A noviciatus küszöbén elbúcsúzott kísérelőtől. Kamarása által tiszteltette anyját; az udvari káplánnak meghagyta, hogy atyját a zsoldáros szavaira emlékeztesse: „Feledd el népedet és atyád házát” (44, II.); azon kérdésre, hogy mit üzen öccsének, Rudolfnak, Alajos azt mondta: „aki Istent féli, az jól cselekszik.” (Eccl. 15, I.) Alajos jezsuita lett.

Szent Alajos boldog volt. Krisztus szeretete boldogította. Oly tisztán és ártatlanul szerette Istent, hogy édes méz és illat töltötte el mintegy lelkét. Kitágult szíve, de nem erőlködve, hanem vágyai kedvében, természetesen s kellemesen, mint a virág kelyhe. Úgy szerette Istent, hogy tiszta és alázatos kívánt lenni saját vére ontásának árán is, – óh mikor ez a szeretet a lépcső, mely szentséges Szív sebéhez

emel. E sebből szívta Alajos a bölcsességet, mely oly mélyre lát s átérti, hogy minden semmi, – hogy az egész világ felhőivel, napjával, virágaival, dalaival, berkeivel, suttogó titokzatosságával – mindez silány, silány ahoz képest, amit egy Istent szerető szív magában rejt. Mondd csak, miért adnád oda csak ezt a merő érzetet is, melynek hevében öntudatod van róla, hogy szereted az Istent? Miért adnád oda aztán azt a koronát, mely csillagsugárból fonódik s a föld királyává tesz? mivel cserélnéd fel a trónt, melyen mindeneken uralkodói?

Mi lépjen ki a köztérre az Istenszeretet s az örök remény ellen?!

Pénz és uralom? ah mily boldog volt Alajos, hogy szíve őszinteségében azt mondhatta: nekem nem kell – örgrófság és nagy név? Az örgrófság elpusztult s a kétes nevet nagyobbbal cserélte föl. Ez a szív, ez az alajosi szív, az volna ott az ünneplő termekben is; de mi haszna, ha szárazabb, ha szárnysegettebb, vagy ha éppen üres és céltévesztett volna? Mi haszna, ha nem volt volna neki oly vonzó, oly virágos az oltár – nem oly szikrázó az eucharistia? ha nem mosolygott volna feléje úgy a lomb és virág, – ha nem illatozott volna neki oly édesen az erdő? Boldogság, teltség kell a szívnek, ez az a mély forrás, mely a szívet öntözi s benne mindig tavaszt fakaszd Csodálkozunk-e, hogy nincs ember, ki a tavasznak nem örülne, hogy még a keserű lélek is megrezdül fuvalmaira? lám mi való a léleknek? tavasz és élet! S miért nem szerzi meg? Miért téved más örömök felé, hol csalódás vet véget bolyongásának? Miért nem marad azon eszméknél, melyek mindig virágoz-

nak, azon reményeknél, melyek ki nem vesznek?! Siratja később ifjúkori üdeséget, bánatosan éleszi föl emlékeinek halvány kísérteteit, panaszkodik az élet küzdelmeire és kegyetlenségére, melyek kiapasztották forrásait: szegény lélek, én is sajnállak, de látom, hogy fonnyadásodnak magad vagy oka, te szakítottál az étellel, te léptél le az ösvényről, te fölmondad az engedelmisséget s ezzel búcsút vettél az erkölcsi erőtől.

Ki ne ismerne e sorokban a modern kor gyermekeire: romlott ifjaira, eszmények hiányában lézengő férfiakra, örömtelen vénjeire? line az emberiség élő romjai! Akarunk-e mosolygó véneket, akarunk e lelkes, eszményi férfiakat? tegyük tisztává az ifjúságot, tegyük edzetté a harcias erény küzdelmei által, – szóval tereljük azt szent Alajos zászlaja alá. A tisztaság tündöklésében virágzó ifjúság nemcsak virága az emberiségnek, hanem ereje és reménye is.

Az ily ifjúságnak védőszentje szent Alajos! Van-e szebb és áldásosabb védnökség?!

SZENT IGNÁC

LELKI GYAKORLATAINAK

SZELLEME

A pozsonyi szőlőhegyek egyik legszebb pontján állok. Elöttem Magyarország istenáldotta rónája, melynek sárguló tarlói közé eleven zöld csík gyanánt a bodros Csallóköz ékelődik. Nyárfái, fűzfái hol derültebb, hol sötétebb árnyakat szőnek bele az aranyos szőnyegbe, s közbe-közbe föl-fölszillan a messze elnyúló pagonyban több magányos, kis tó gyanánt a Dunának tükre. Ablakom alatt a gesztenyék kérges levelein is ragyognak finom aranszálak, a pókhálók szálai s a napsugár szivárványos színekben siklik el rajtuk, ha a reggeli fuvalomban kifeszülnek s ismét meglazulnak. Más fény és csillogás erre nincsen, hiszen a koronás tornyú dóm éleit is szerényen takargatja az idő szürke fátyola. De mikor az ingerkedő pókhálósálak szivárványos ragyogását látom, melyek mintegy kérkedve emlegetik, hogy nemcsak az a nagy Duna ott lenn, hanem ők is itt fenn, a magány, a feledés csendjében tudnak ragyogni a napsugárban: I eszembe jut, hogy minden lélek, ha még oly gyenge pókhálósál volna is, a kegyelem fényében úgy tud fölragyogni, mint azok a nagy szellemek, kik az igazság s a szentség világainak hatalmas lüktető erei és széles közlekedési útjai, mindmegannyi nagy világfolyam, hasonlók ahhoz a nagy Dunához, mely lábaink alatt Európa szívéből Ázsia partjaira siet. – Jobbra tőlem

a romladozó vár kívánczik pihenőbe, melynek emlékei közül mint iskolás fiút leginkább megragadott a „búvár Kund” alakja, aki a mélységbe bukik, hogy győzelmet hozzon. A nagy győzelemhez, mely után sírnak a lelkek, szintén bűvárok kellene; oly áldozatkésznek, amely merészek, kik a mélységbe buknak s gyöngyöket halásznak s elsősorban lelkük gyöngyét emelik ki az élet folyamának veszedelmeiből s befoglalják az örök emlékezet glóriájába. Szél zörög a gyümölcsös terhes galyai közt; itt-ott leválik egy alma az ágról s nagyot koppanva, a földön elgurul. A koppanást fölváltja két kis cinege édes sipogása; azután a „liget” alján az a nagy dübörgő gőzös veri föl a vidék s lelkem csendjét. Pehelykönnyűséggel izeg-mozog s forgatja emaillos fejceskáját a cinke, nincs nótája, csak egy szava, mely édes, mint az élet itt fenn a gyümölcsös napsugaras lombjai alatt; lenn pedig oly nehéz és küzdelmes a lét; 3000 kilogrammos erővel zúzza össze a kerék az ellenséges áramot s pezsgő és zizegő hullámokon emelkedik a hajó fölfelé; vidékek gazdagsága az ő terhe s egyszersmind kincse. S bár kedves a cinke azon a rengő galyon s küzdelmes a törtetés a Duna hullámaiban, mégis jobban tetszik nekem az a teher, az a küzdés és dübörgés, mint a pajzán, simán folyó édes élet s erőt keresek lelkem számára, hogy a világius élet sikló, sima árját összetörjem s romjain emeljem föl azt az óriás terhet, amely küzködésünk s ugyanakkor dicsőségünk: a „pondus aeternitatis”-t. Messze a párás láthatáron le Gönyő felé füstöt kavar a légáram s azután ott hagyja lógni lomhán szétrongyolt, elviselt palást gyanánt, mintha mutogatná, hogy mi lett e koronázó város dicsőségéből s a csallóközi

régi magyar világ pezsgő életéből: rongyos mulandóság, melyet a „puszta lég” nyakába akasztottak s onnan lefoszlik.

A szorongatott zsidóság Judith könyvében panasolja, hogy mikor városaikban és közéletükben az asszír zsarnok és a bálvány tört össze mindent: az egyik testüket, a másik lelküket, „ipsi montes nolunt recipere fugam nostram”, még a hegyek magánya is kegyetlen volt velük szemben s nem vette fel őket. A lelki harcok vívóival szemben a keresztény vidékek kegyelmesebbek; s míg Balmes bármely spanyol Sierrán fölűthette sátorát, hogy lelkigyakorlatokat tartson az erdő csendjében s az éjfélt tiszta, csillagos égboltja alatt, addig a pozsonyi hegyek a jezsuiták villájában még kedves, derült hajlékot is nyitnak, melynek lszent magányában, csendes környezetében és amfiteátrialis pompájú természetében föllendülhet magasra az örökkévalóságba törő lélek.

Az idő kissé megfordult; szél zúg a gyümölcsös terhes ágai közt és sűrűn rázza a fákról a férges almát. Esős felhők vonulnak a Kárpátok felől a Mátyus-földre s ködös keretbe zárják a szoruló láthatárt. Esik. A forróságtól elszáradt lombon szinte zörög az eső. Fehérlik már a zöld Csallóköz is; árnyalatai elenyésznek. így van ez jól; elszorult a világ: gyerünk a végtelenbe!

Nagyszerű szó: törni a végtelenbe. Fölséges vállalat. Dicsőbb a Gottfriedek keresztes vállalatánál. Eszményi törekvés; eszményibb egy Jeanne d'Arc, vagy egy Szkanderbég dicssugaras pályájánál; s másrészt boldog kötelesség, mely mindnyájunkat sürget,

gyermeket is, aggot is s oly velünk született, hogy egyenesen kimondja: te azért születél, hogy örökké nagy, hatalmas, királyi lélek légy; hivatásod az istenülés. S hol nyílik az istenülésre, a mi hivatásunkra és célunkra világosabb kilátás, mint sz. Ignác exerciciumaiban? hol ismerjük föl tüzetesebben az istenülés útját és módját, mint ezen gyakorlatokban, melyeket a Szent a manresai barlangban szervezett s szerkesztett s melyekből a magyar katolikus egyháznak is kell lelket merítenie s elsősorban papjainak, hogy az Úr Jézus szándékait megértsék s szellemük üdeségében mind magasabbra szállni s a lelkeket az Istenhez vezetni képesek legyenek. Az exerciciumok mély csendjébe s az örökkévalóság ösvényei fölött el Jézus szívébe kell hatolnunk, hogy onnan merész, törekvő s szerencsés bűvárok gyanánt a hősie szentség gyöngyét kiemeljük s azt szívünk szeretetének aranyába s lelkes gondolataink glóriájába foglaljuk.

De aki ezt a nagy eredményt célozza, annak az exerciciumok szellemét, követelményeit és módját kell jól megismernie – s ezt az ismertetést tűztem ki e sorok céljául.

I. Az exerciciumok célja.

Kezdjük a végén. Ez a paradoxon, mely a kezdetet a végbe helyezi s ujjat húz avval a triviális igazsággal, hogy ne hátulról kezdjük kantározni a lovat, az ismeret világából való./Aki ugyanis valamit jól megismerni akar, az kezdje fölérteni a véget, a végben az egészet, s az átömlő s megvilágító gondolatot: a célt. „In ordine intentionis primum est finis”; az inten-

cionális világban, mely a lélek gondolatainak világa, első a cél.

Valamely műnek, munkának, vállalatnak, legyen az világ vagy kisvárosi egyesület, fogalmát és irányát leg-tüzetesebben kipontozza és meghatározza a cél. Éppen úgy a szellemi törekvések és irányzatok legmarkánsabb vonásai mindig a célból erednek. Mert a leglényege-sebb, legalkotóbb, *leglelkiebb ok* a causa finalis; a causa finalis nem egyéb mint a tárgyban kifejezésre jutott gondolat.

E hatalmas szellemi munkának és tevékenységnek is, – legyen szabad az exerciciumokat így hívnom, – kifejezése s legáltalóbb jellemzése, azt mondanám, *fiziognomiája* abban a néhány sorban van letéve, mely-lyel szent Ignác élénk állítja, magának az exerciciumos könyvnek címében s az előljáró adnotatiók elsejében, melyekről később szólok, exerciciumainak célját, mikor mondja: *a lelkigyakorlatok arra szolgálnak, hogy az ember önmagát legyőzze és életét úgy rendezze, hogy rá semmi rendetlen hajlam se gyakoroljon befolyást** Ez az a cél, melyet exerciciumainak folyamában a lelkek természete és természetfölötti képessége szerint az egyiknél remekebbül, a másiknál szegényesebben megvalósít: ez az a cél, mely nem egyéb, mint a bűnös

* Az első megjegyzés az, hogy lelki gyakorlatok neve alatt a lelkiismeret vizsgálatának különféle módjait, a szemlélődő, elmélkedő és szóbeli imát és a léleknek más munkáit értjük, amelyekről alább lesz szó. Amint sétálni, utazni, futni a test-nek gyakorlatai; úgy a lelket előkészíteni és hangolni, hogy magából száműzzön minden rendetlen hajlandóságot és azok r eltávolodása után keresse és megtalálja Isten akaratát életé-/nek intézésében lelke üdvösségére, – a lélek gyakorlatainak nevezzük.

vagy legalább rossz hajlamokkal telt léleknek megtörése, – a petyhüdt, fáradt vagy megkövült szívnek átöntése egy Isten akarata szerint való életformába, – a bukott vagy elsavanyodott embernek kivetkőztetése a szellemi pangás rongyaiból, hogy ía lelkes törekvő, szenvedő és megdicsőülő Krisztust öltse magára, – a sokat tapasztalt, lelkesülésében sokszor lehűtött, nemesebb fellendüléseiben sokszor porba rántott embernek kiemelése a lemondás lapályaiból, – a sikertelenül küzdött s csalódott szívnek elszakítása Illés borókafájától, mely alatt meghúzta magát, hogy várja megváltó halálát; szóval ez a nagy cél egy szerencsés törés és szakítás, avval ami avult és beteges; ismételt új kiindulás, a természetfölötti élet bőségesebb és gazdagabb bírására való áhítozás; az Istent kereső új utak fölталálása, – vagy a hozzá vezető s már fölталált régi jó ösvényeken való gyorsabb kilépés; mit mondjak még? *az exerciciumok célja élet, új élet, fölwillanyozott élet, bőségesebb, gazdagabb, derültebb, elevenebb élet.*

Elet, ez az igazi varázsszó; annak a „bűvös vadásznak” éneke, kihez lelkünk örök életet és örömet hajhászó indulataiban annyira hasonló; – szívünknek varázsfuvolája, mely a legszebb s leglágýabb dallamokat kicsalja. Az evangélium csodás hatását is az az örömhír magyarázza, mely a kegyelem kíséretében az embereket nemcsak új életre hívta, hanem arra képesítette is φ az evangélium a szívekben ébredés volt az életre Mindenki képes új életre, vagy legalább életének fölpezsdítésére. Az elzárkózott ember is, magányának szemfödőjét lerántva magáról, fölwillanyozva ül a kocsira, mely őt a legközelebbi állomásra elvigye:

ruganyos léptekkel jár föl-alá a Perronon: érdeklődve hallgatja a csengettyű szavát vagy a kikiáltásokat, hogy merre indulnak a vonatok. A vasúti kupéba már új ember lép be. Utazásaink az élet vágyának szinte modern kiadásai. Találkozásaink, kongresszusaink, gyűléseink az élet ébresztésére valók; hatalmi öntudatunk, együttérzésünk s érzelmi melegünk emelésére szolgálnak; s mindenki jól érzi magát ott, mert erősebbnek, villányosabbnak, tevékenyebbnek látja különben elfogyott s egyhangú életét; ez az erő, ez a tevékenység, ez a lelki láz annyi mint az *élet*.

Aki élni akar; aki életforrásait, melyek látszólag elapadtak, meg akarja indítani; aki a megszokott élet-sablonba tartalmat akar önteni; aki bárhol legyen s bármi legyen, messzire nyíló, derült kilátásokat akar lelke számára szerezni; az öntse át magát salakos, penészes valóságából új formába, de ne keserűen s kesernyésen, hanem fölmelegedve s átizzítva, hiszen átönteni csak az izzó ércet lehet, akár arany, akár ólom; az rejtse életébe a természetfölötti élet gazdagságát, kellemét és vigaszát (rendezze életét), vagy ha e kettőre nincs már annyira szüksége, mert bele van terelődve az Isten szerint való élet ösvényeibe és irányába: akkor hát rázza föl magát s jelen nehézségei, küzdelmei, gyarlóságai, hibái és hiányai közül válasszon magának valamit, amit leküzdeni, amivel szemben javulni, amiben reformálódni kíván. Ez mind annyit tesz, mint erőteljesebb, vigaszosabb, áldásosabb életre kiindulni.

E részben *két hibát* veszünk észre, melyek az exerciciumok céljának meg nem értéséből folynak. *Némelyek* ugyanis azt gondolják, hogy az exerciciumok csak

arra valók, hogy valaki jó gyónást végezzen. Ő mily gyűszűvel méri a szellemet s mily kicsi kávéskanállal veszik be ezek az életet; látnivaló, hogy gyöngék s betegesek. Jól gyónni nagy kegyelem; de az exerciciumok dagadó folyamában s erejében vajmi szerény kívánság; az exerciciumok az embert reformálni, erősíteni s megújítani akarják.

A *második hiba az*, hogy azok, kik már lelki életet élnek, exerciciumaikban valami határozott, konkrét célt elérni nem akarnak, vagyis úgy nem akarnak, hogy nem gondolnak ilyesmire. Pedig arra kellene gondolni és törekedni; volna csak ilyféle céljuk, amilyen a buzgalomnak a lelki dolgokban s a pastorációban főlébresztése, – az ideges, kiállhatatlan előljárók, a koloncszámba menő principálisok elszenvedése, – a nyomasztó anyagi vagy közerkölcsi vagy községi viszonyokkal szemben reakciónak szervezése, ennek a rozsdás szerkezetnek a megvasalása és egybeforrasztása, – életök ürességének a komoly foglalkozások útjára való terelése s erősebb tartalommal, mint amilyen az újság s tarokk kitöltése; bezzeg tudnák tapasztalatból, hogy mily fejlődésre képes a lélek s hogy mennyi limlom alatt piheg, de nem pihen, nemesebb érzelme és vágya.

Tehát ismétlem: élet, életre kiindulás, életben növekvés és gyarapodás, életben megerősödés és tökélesbülés, gazdagabb, lelkesebb, nemesebb, teljesebb élet: ez az exerciciumok célja. „Lelki gyakorlatok, hogy az ember magát legyőzze és rendezze életét.”

Ez a cél természetesen magában foglal minden lelki törekvést; ráillik a kezdőnek kiindulásaira, rá a haladónak s tökélesbülőnek aspirációira. Hogy kinek

mennyi jut ki belőle, – hogy az Isten mennyire és mikép akarja a lelket az élet régióiba belevezetni, azt egyelőre és mielőtt megtörtént, egyáltalában tudni nem lehet. Hiszen az élet folytonos fejlődésben van; hogy hová ér és mennyire jut, azt nem tudjuk; földadatunk csak az, hogy forrón és lelkesen kívánkozzunk utána.

E szempontból az exerciciumok olyanok, mint a turista előtt a stureci-út; előtte van összes kanyarulatával és szellős magaslataival, elragadó szerpentinjeivel és parkhoz hasonló gondozottságával; de a részletekben nincs eléje tárva, a főszege magaslatról, ahová az az út vezet, nincs fogalma; elég annak a Sztara Horából vagy az utolsó Revucáról kiinduló turistának azt tudni, hogy ez az az út, mely a magasba visz. Az exerciciumokba belépő léleknek is elég azt tudni, hogy ez az az út „ad montem Dei”: gyürköz-zék neki s vegye lelkesen nyakába, hogy az Isten mily kilátásokat nyit meg majd neki, hogy törekvéseiben, meditációiban, imáiban, vizsgálódásaiban, eszmélődéseiben mily magaslatokra emeli, azt nem tudni s nem is lehet sejteni; csak lépünk rá nagy szívvel s elszántan az útra; elég azt tudni, hogy „via ad montem Dei.”

Először ez az út terhes, sötét, sziklás, vigasztalan, nedves, inkább éjben kanyarodik, mint napfényben s ez az *exerciciumok első hete*; azután magaslatokra visz, erősebb szárnyalásra indít, a *második és harmadik hétben*, végre aranyos napsugárral hint be a *negyedik hétben*. Szent Ignác ugyanis az exerciciumok négy szakát négy hétnek nevezi: bizonyára azért, mert 7-8 napra terjedőnek kontemplálja idejüket. E négy hétbe van foglalva a másoktól említeni szokott: via purgativa,

illuminativa, unitívá. Ki az, kinek ne kellene mind a háromból? Ki ne akarna Krisztushoz menni, Krisztushoz hasonlóan és Krisztussal együtt élni? Ez maga a kereszténység. Ne üssük el azzal, hogy ez aszketizmus. Lépünk az útra, mely Istenhez vezet, nem félve attól, hogy tán túlságosan közel vezet hozzá. Ne törődünk azzal, hogy kelleténél szentebbek leszünk; hanem fogadjuk azt készséggel, amit Isten ad s tegyük meg kezdetben, amit a kikezdésnél, – a folytatásban, amit a folytatásban, – sa végnél, amit a végben tenni kell annak, ki a dolgot jól tenni kívánja; nem törődve semmi mással, avval sem, ami e gyakorlatunk sorrendjében később következik. Azért kívánja sz. Ignác, hogy az exercitans a következő gyakorlatokkal ne törődjék s ne is olvasson abból, ami a II. vagy III. vagy IV. hétnek a tárgya.

Mint mindenütt, úgy itt is az első a darabos, a durva munka, mely sok erőfeszítéssel s aránylag kevés dicsőséggel, de annál alaposabb eredményyel és kihatóbb haszonnal jár. Ezt a durva munkát az első hétben végzik.

Az emberek nagyjában két osztályra oszthatók; az egyik csoport a halálos bűn szolgáinak raja, vagy kimenekülő, de könnyen megint horogra kerülő foglyainak osztálya; a másik csoportot a kegyelem vajúdásaiban, Krisztusnak többé-kevésbé sikerült utánzásában elfoglalt lelkek képezik. Az első a halál és haldoklás képét tárja föl szemeink előtt s ennyi enyészet ellen az Isten zivatara kell, hogy életet öntsön belénk; erős, éles, olvasztó processusra van szükség, hogy a leülepedett halál a szív redőiből s a lélek rejtekeiből egészen kiszoruljon. Bizony az nem kelle-

mes műtét s éppenséggel nem mulatság! A másik osztály bár él, a halál leheletét folyton érzi maga körül s az enyészet pusztulását közvetlen közelében kényszerül bámulni. Neki is kell erősödnie; neki is szüksége az élet forrásaihoz leereszkednie; neki is kell falait, védjeit, sáncait a pusztító hatalom ellen jó karba helyezni; s azért az örökkévalóság „pondusát” hozza működésbe, hogy a legnagyobb erő a szívben s a lélekben eleven erővé változtatva, a pilótákat a zátonyokba verje, a sziklákat elmélyessze, a falakat fölállítsa s mindent elkészítsen, hogy az ingoványból paloták emelkedjenek.

Bizony ez az alapvető munka darabos, durva munka; forrasztó tűzzel, választó vízzel, zúzókkal, kohókkal dolgozik. Ha az első hétben dolgozó lelket valakihez hasonlítanám, hát a szobrászt választanám, mikor vaskos karjának csapásai a széles vésőre hullnak s a márvány darabokban hasad le a tömbről; a kő határozatlan, fejletlen vonásokban áll előtte; de már kibuvófélben van rajta a gondolat. – Éppen így az első hét súlyos csapásai alatt feltűnő félben van a lelken az Isten gondolata, az Isten képe. Letörték róla az elesett „homo sum” szögléit, – kisimították szégyenletes csorbáit, – alakot adtak neki, mely többé nem az ördög karrikaturája s a bukott angyal torzképe; de az alak még nem kész, s csak most kerül bele abba a stádiumba, melyben *lehet* belőle valami; de hogy mi minden lesz belőle, ki tudná megmondani. Gazdag az élet, formái beláthatlanok; alakító ereje kifogyhatlan. A bűnös megtöri magát (az ember legyőzi önmagát); a kőfaragó elvégezte dolgát; most a szobrászra kerül a sor; a finomabb, részletesebb munka

veszi kezdetét (életét Isten akarata szerint rendezi). Ennek a finomabb munkának természetesen számtalan fokozata van. Az Isten képe, ha nem is helyesen megülledett vonásokban, a halálos büntől való megszabadulással veszi kezdetét; ezt a képet kidolgozni, a részletekig kifinomítani, későbbi törekvések feladata, melyek nem tartoznak az első hétbe. Az első hétnek útja nagyon is lenn kígyózik; az örvényből kiindul s nagy törtetéssel iparkodik a magasba. Az úton járó elszánta magát, hogy szakít mindennel, ami lelökné őt a mélységbe; lelkének hangolásában rávetette magát arra az elkerülhetlenül szükséges indifferenciára, melynél fogva mindent eszköznek néz (minden egyéb, ami a földön van, az emberért van teremtvé, hogy őt segítse célja elérésében, amelyre teremtvé van); ránézve a világ már csak a lélek arzenálja, melyben válogat a fegyverek közt, vagy a lélek műhelye, melynek arany, vas, faszerszámai közül az egyiket veszi, a másikat teszi, aszerint, amint azt célja, az Isten dicsősége s lelkének üdve megkívánja; de ez még mind nem bontja ki az Isten tervét, az ő imádandó sz. akaratát velünk szemben; a belátás e tervbe magasabbról történhetik csak meg; a keresztény tökéletesség emelkedései, melyekre talán felemel, följebb fekszenek azon a hegyi úton; azokat még el nem értük.

Igaz, e mondatban „ut vincat seipsum” a cél tüzetesen van kimondva: de nincs konkrété kiszínezve és kipontozva az, hogy az az „ordinare vitam” tulajdonképen miben áll, – az hogy mily utakat és módokat foglal magában; már pedig az élet merő konkrét út meg mód is.

Szeretek e gondolatok megvilágítása céljából a remek stureci műútra gondolni. Lent keskeny, sziklába vájt szalagként kúszik, kilátás nélkül az út; borzongva jár rajta az ember; magára húzza felöltőjét és kitér a kiálló lapokról lecsurgó víz elől; hűvös, pincébe való levegő csapja meg arcát s a terrasszonkon magasló fenyők egyhangú zúgással kísérik a hűs légáramot. De az út biztos, épített és célhoz vezet. Az exerciciumok első szakaszában ily biztos, de kellemtelen, – célhoz vezető, de ismeretlen úton járunk. Összeszedtük magunkat; az örvényektől mindenáron óvakodunk; – rendezkedtünk, amennyiben a bozótba a sűrű sötét fenyves útvesztőibe nem tartunk; de hogy ez az út mivé lesz később, hogy nyomott hangulatunk, hogy lendül fel később, – hogy szűk látókörünk hogy tágul s aki most sötétben jár, hogy iszik majd illatot és napfényt odafenn, azt nem tudjuk, nem is kell tudnunk; szent Ignác nem is akarja, hogy tudjuk, sőt kereken kimondva, azt ha akarnók is tudni, lent meg nem tudhatjuk. Várni kell! Az embernek fejlődése alsóbb fokain nincs fogalma arról, hogy mi lesz még belőle; nincs fogalma, hogy mint vedlik, mint gubózik ki jelenlegi formáiból. Legyen lelkes, legyen erős és kitartó, a többi majd megjön. Legyen lelkes, legyen erős a fiú, majd megvállik, hogy milyen ifjú s az ifjúból mily férfiú fejlődik.

A lelki élet útja, a lelki ember fejlődése sok tekintetben hasonló, bár nincs úgy szétválasztva, mint a stureci út alsó kanyarulata a felsőtől; de azért amennyire lehet, széttartandó. Feküdjünk teljes erővel neki az alsóbb feladatnak, – akkor megoldjuk majd későbbben a felsőbbet és nehezebbet. Azért akarja

sz. Ignác, hogy az ember ne is olvassa, hogy mi következik s mit kell tennie majd később a második, vagy harmadik, vagy épp negyedik szakaszban, úgynevezett hétben. Nem akarja, mert ez csak zavar és szórakoztat s hiábavaló kitérések által elejét veszi az összpontosításnak. Hasonló az ilyen a stureci karaván gyermekéhez, mely előre, hátra fut, sokat néz és álmélkodik kiabál és jódliz, de elfárad s keveset élvez.

Az első szakasza vagy hete az exerciciumoknak tehát arra van szentelve, hogy az embert, a bűnös, a céltévesztett embert összetörje, – a tüskés-bojtorjános lelket, melyet az éktelen bűn fölvert s a dédelgetett szenvedély össze-vissza átjárt gyökereivel, föl-szántsza és kitisztítsa, – egy élet kormányatört sajkájának, mely nemcsak céltalanul bolyong, de eo ipso a lesből reátörő halál éjében s az Isten haragjának szélvészében végveszedelmébe siet, utat, pályát nyisson. Kiindul az örök cél megfontolásától, melynek fölfogását lelkünkbe szeretné égetni, hogy miután átjárt minket a belátás világossága, hogy a célt okvetlenül el kell érni, érte mindent, ami vele ellenkezik, föl-áldozzunk. Ez a készség a szívnek elkerülhetetlenül szükséges indifferenciája. Indifferencia szegénység, gazdagság, betegség egészség, hosszú élet rövid élet, tisztelet gyalázat iránt, . . . indifferencia! Nem hogy keresni akarom a betegséget, vagy a rövid életet, – a gyalázatot, vagy a szegénységet; hiszen a betegséget s a rövid életet nem is szabad keresnem; hanem indifferenciám abban áll, hogy bűn árán egyhez sem ragaszkodom s egytől se irtózom. Nem kívánunk feltétlenül semmit, semmit úgy, hogy „feltegyük lelkünket valamire”; semmit, csak a célt!

Igaz, hogy mikor sz. Ignác felsorolja az indifferencia tárgyai gyanánt a szegénységet és gazdagságot, a tiszteletet és gyalázatot; hogy akkor itt megcsendül egy akkord, mely a jövő zenéjéből, lelkebb, magasabb skálából való; az indifferencia a gazdagság és a tisztelet iránt, mintha egyengetné a szegénység és alázat útját; de mindez itt még nem ajánlatik, – hiszen még nem ismerjük a tökéletesség útját, – hanem csak úgy szerepel, hogy eszköz lévén a gazdagság, eszköz a szegénység, egyhez se ragaszkodjunk, egyet se utáljunk meg önmagáért, hanem a célhoz alkalmazzuk s a célnak elérésére való alkalmasságuk szerint igazodjunk el rajtuk.

Szép rend az már a lélekben, ha a cél szeretete az indulatok hullámzó és habzó taréjai közt eligazít az életben; – ha az ember úgy áll ki küzdelmei terére, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem ragaszkodik az élet ezernyi alakulásai és változatai közt; – ha sem ettől, sem attól meg nem ijed: hanem válogat a világban a cél inspirációi szerint, „úgy hogy magunktól ne kívánjunk inkább egészséget, mint betegséget, gazdagságot inkább, mint szegénységet, tisztességet inkább mint gyalázatot hosszú életet inkább, mint rövidet.” (Fundamentum.) Szép rend – mondom – ez a lélekben, mely okvetlenül még szebben fog kifejlődni s mely konkrét, tiszta életerős alakot fog öltetni, mihelyt az elszánt-sággal e célratörekvéssel, e vajúdó lélekkel odalépünk a lelkek mintaképe, az élet isteni alakja elé, aki Krisztus. *Ezt a lépést a második hét téteti meg velünk.*

Mint a fenyő, mely kinyújtja örökzöld, keresztes ágait, hogy erőteljesebb pompában álljon az ormon

s melynek, ha száz meg száz év vastagította törzsét, mégis illatozva fakad minden új hajtása: olyan az emberi lélek, vágyódik egyre az élet gazdagabb bírása után, kinyújtja tehetségeinek ágait, nőni, fejlődni, élni kívánczik. S különös; bár minden tekintetben korlátoltnak érzi magát: egyben, az élet teljében nincs korlátja; errefelé szabad a kilátás s vágya bátran s bizvást szárnyra kel. Ha rózsát lát, szeretne kivirágozni, mint a legszebb rózsza, teszem, a verőfényes nagymarosi parton; ha erdőt lát, szeretne fölhalmozódni s föltorlódni a lekötött hő oly energiájával, amennyi az erdő mélázó csendjében pihen; ha csillagot lát, megkívánja fönséges, háborítatlan tündöklését s végre azon veszi magát észre, hogy rózsza, erdő, csillag mind csak árnykép s amit ő megkíván, az az Istennek, a végtelennek ereje s élete.

Igazán tiszteletreméltó s bámulatos egy lény ez a halhatatlan lélek!

S mégis mennyi kétség torlódik föl előtte, mikor e legfölségesebb ösztöne s vágya szerint Isten felé tart! Mikor az az Isten végtelen! Oda néz-e az óceán annak a kis kagylónak, mely a tenger fővényében elmaradva várja a dagályt? A tudomány kivevettette a földet világközponti helyzetéből, melybe beleképeltük s lett belőle, ebből a nagy földből kis por szem, melyet ragad a világforgások árja. Mikor ezt a földet oly nagynak tartottuk, hogy minden körülötte forog és érte villog ott fenn az égen, elhittük könnyebben, hogy a világ ura kedvét leli a világok e dédelgetett központi csillagában s azoknak a lelkeknek, kik e Terra csillagon élnek, szívdobbanásait, szerető vágyait, imázó ajksuttogásait számlálja s el

nem felejtí soha. De most, mikor kiviláglott, hogy a föld s az ember oly kicsiny s az Isten oly nagy; – mikor nagyságának sugara, mellyel hatalmának, gondviselésének, mérhetetlenségének, fölfoghatatlanságának köreit rajzolja, egy szökelléssel a végtelenbe nyúlt meg: oly kicsiny lett egyszerre az ember s oly mérhetetlen nagy lett az Isten, hogy e kettőt viszonyba, összeköttetésbe hozni többé úgy látszik nem lehet. Mire valók akkor az ember erkölcsi törekvései? hová irányuljanak tökéletességi vágyai? minek áltatni és ámitani ezt a kis bogarat avval, hogy szárnyra kelve a végtelenbe érhet?

Igazán kicsiny az ember; hanem az nem baja; azonban van kicsinységének velelépkedő árnyéka és reményeit homályosító átka, hogy kicsinynek gondolja az Istent is. Kicsinynek, mert bár végtelennek mondja, mégis azt tartja róla, hogy nem éri el azt a kicsiny lelket, mely e földön feléje vágyik. Lám, ha félsz tőle, hogy el nem ér az Isten: gondold nagyobbak; akkor el ér téged is. Gondold végtelennek, akkor közel lesz hozzád is. S ha közel lesz hozzád, úgy-e akkor átadod magad egészen ennek a nagy, végtelen, fölséges Istennek? úgy-e akkor belerohansz s beletemetkezel? úgy-e akkor vele egyesülni, benne s érte élni, életéből életet meríteni s benne végleg megnyugodni örömdönek, célnak, boldogságnak tartod?

Ez a természetes, nemes vágy az exerciciumok második hetében fölgyülemlik, mint a zsilipek mögött föltorlódott, áradó folyam; utat keres, vágyódik érvényesülni; s íme valamint a leghatalmasabb vízizúgó síkos deszkáin lesiklik a dagadó ár, ha fölnyitják a zsilipet, úgy a lélek is a természet rohamosságával

s a kegyelem kitartó törtetésével átfogja, átkarolja, felöleli a megtestesült, hozzánk lejött, természetünkbe öltözött végtelen Istent: Jézus Krisztust. Isten küldte őt; szívet adott neki, melyben minden szív, minden nemes érzelme visszhangot kelt s segítséget talál; lelket adott neki, melyben minden lélek tükröződve megelégedjék, amely élni, kialakulni akar; fejévé tette az emberiségnek s fölkenete a fejet a Szentlélek kenetével; királlyá kente őt fel maga a végtelen Isten teremtő s újjáteremtő jobbja és zászlót adott kezébe, az emberiség harcainak és győzelmeinek zászlaját, melyre rá van írva; „ti Krisztusé vagytok, Krisztus pedig az Istené . . . hogy ő legyen minden mindekben.”

Halhatatlan lelkek, kik az Istent keresitek és sírtok a fölött, hogy oly messze van az a végtelen Isten; ti, kik panaszkodtok, hogy a légáram zsongásában és a fergeteg csattogásában szól hozzátok, idegen nyelven s meg nem értitek e titokzatos beszédet: ime közel van hozzátok! Ne botránkozzatok, hogy *testvéretek* lett, elsőszülött testvéretek, pátriárkátok, prófétátok, papotok, tanítótok vezérték . . . „Ipse omnia in omnibus!” Ne botránkozzatok, hogy ember lett, hiszen végtelen; kifutja, hogy azzá is lehessen! Ne botránkozzatok, hogy ő, aki gondolatait eddig megnyilatkoztatta minden bogárban, virágban, szikrában, most mint gyermek fog dadogni a gyermekeknek, mint fiú és ifjú szeretreméltóságban tündökölni az ifjúság előtt, mind imádkozó, ácsoló, faragó, tanító, áldozó, szenvedő ember fog lebegni az emberiség színe előtt! Ne botránkozzatok, hanem karoljátok őt át s legyen ezentúl egy szenvedélytek: élni az ő életét, – utá-

nozni az ő erényét, másolni az ő képét, – harcolni az ő harcait, hogy megdicsőülhesetek vele.

Az exerciciumok *második, harmadik, negyedik hetének* már csak egy vezérgondolata van s az: Jézus Krisztus. A legnagyobb jótétemény és a legkiválóbb kitüntetés az emberiségre nézve; alakulni az Isten, *a megtestesült Isten képére és hasonlatosságára*. Semmit sem kíván annyira az Isten, mint ezt. Krisztus lévén az Isten legteljesebb s legtökéletesebb kinyilatkoztatása, e testté lett szóban a legékeesszólóbban kimondta az Isten, hogy mit akar: lelkeket, kik az Isten fia képére és hasonlatosságára vannak teremtve. Akik ezt a szent akaratát nemcsak parancsnak, hanem a legnagyobb és soha eléggé meg nem hálálható nagy dicsőségüknek ismerik majd föl, azok Isten gyermekeivé, Krisztus testvéreivé, a Szentlélek orgánumaivá válnak, szóval istenülnek. Ezt a felfogást érlelni, – a lelket a legmagasabbra, Krisztus Jézus lehető szoros követésére buzdítani, – a szívnek vágyait az Isten s örök dicsőség után szítani, – ez az exerciciumok II., III., IV. hetének munkája.

Belátjuk, hogy mennyire méltatlan beszéd s a kereszténységet mélyen sértő fölfogás az, ha valaki azt hirdeti, hogy az exerciciumok második, harmadik, negyedik hete nem való sem a világiaknak, sem a világi papságnak, csak a szerzeteseknek. Kérdezzük magunkat, nem áll-e az Úr Jézus példakép gyanánt szemeink előtt? Kérdezzük magunkat, kivált mi papok, boldogulhatunk-e szellem, lélek nélkül pályánkon s nem emel-e nagy, igen nagy igényeket hivatásunk a tökéletesség s a lelki élet dolgában? Ne osszuk fel a papságot olyanra, mely a tökéletességre törekszik

s olyanra, mely arra nem törekszik; ez az evangélium ellen volna és az egyház életető ereit átnyesné; hanem osszuk fel a papságot olyanra, mely a három fogalomnak szerzetesi formájában s olyanra, mely e formalitások nélkül szintén ugyanarra a tökéleteségre tör.

Tör Krisztus felé. Ha nem tör, akkor nem jól nevelődött; nincs benne kifejlődve a szellem; lelkét nem ébresztették; a hivatás öntudata soh'se zsendült föl benne. Ereszkedjék csak bele az exerciciumok második hetébe, s okvetlenül részt kér magának e főséges filozófiából, „ez a filozófia a leghasznosabb dolog, amit Isten az embereknek adott”, mondja már a régi Sozomenus a legjobb tudnivalóról, mely „az élet jó folytatására megtanító tudomány”, v. i. mely maga Krisztusnak bennünk folytatott élete. Ez azután élet. Annak a célnak, amelyre szenteltük magunkat, lelkünkkel való élénk fölfogása, érdeklődésünket felkeltő szeretete, iránta való buzgó vonzalom, – a praktikus rendben pedig éber hajlam arra, hogy ami lélekben él mint gondolat és lelkes érzet, azt áldozatok és törekvések árán megvalósítsuk. Fölfogni azt, aminek élünk, lelkesen, – akarni azt lendületesen, – dolgozni érte türelmesen: ez a második hétnek iránya és gyümölcse. E lelkület egész embereket ad, – Krisztus követésére rátermett és ráképesített férfiakat, amely rátermettség az észben Krisztus ismerete, a szívben iránta való vonzalom, a gyakorlati hajlamokban kitartó törekvés és iparkodás. Így épül föl bennünk egy csodás, benső világ; – világ oly gondolatokkal, melyek azt a célt, melyért élünk, ragyogóan fölfogják, – érzelmekkel, melyek azt dajkálják, –

valami feszítő erővel, mely buzdulásában már szinte dübörög, zakatol s várja, hogy mikor szabadul föl a tétlenség jármából, hogy benyúljon a fáradalmak, a munka, az áldozatok kerekeibe és emeltyüibe.

Minden szív megmoccan, mely az exerciciumok II. hetének forró égővébe lép; egy gondolatól nem fog szabadulni s e gondolat: *kell Krisztust követnem.*

Bár elhinnők ezt legalább annyira, hogy tapasztalni, átélni kívánnók! Bár elhinnők annyira, hogy megszállna lelkünk töprengésének érzete, s az a gondolat: Istenem, mi lehetne belőlem, ha nagylelkűen átadnám magamat Neked?!

A grönlandi lapp ámulva hallgatja a meséket arról a paradicsomról, pálmás-ligetekről, aranyporral behintett levegőről, balzsamos fuvalomról, melyek előbb jeges hazáját a gyönyörűség lakóhelyévé tették; bánatosan elmereng, nagyokat néz az olajlámpa lobot vető lángjába, azután összekuporodik még jobban medvebőrös gúnyájába s fősóhajtott: jaj, be hideg van. – Hallgatva üget a beduin a Sur pusztában, egy-egy tekintetet vet a vöröstenger ragyogó tükrére s a sínai ormok kékes, viola, bíboros, karmin- és vérvörös szegélyeire s elgondolja: mi más világ volt itt akkor, mikor Mózes, Allah nagy szolgája vezette a tengeren át a kétmilliónyi népet. Most törpe és töpörödött minden!

Úgy sirathatja az igaz keresztény lélek, sirathatja az evangélium nagyszerű filozófiájáért, azért a filozófiáért, mely élet, lelkesülő szív, a lelkek nagy telét, melyben az örök sudárpálmás gondolatok megdermedve elfagynak; sirathatja azt a pusztát, melyben kő és homok terjeng és keserű forrásokgúnyoljákafáradtutast.

Gyerünk be az Úr Jézus iskolájába! Az exerciciumok II. hete rávesz minket, hogy szívvel-lélekkel, a férfias elszántság szellemével, egy élet fölavatásának komolyságával szánjuk rá magunkat Krisztus követésére!

Ha ez az érzet megmoccan bennünk, akkor a „két zászlóról” szóló elmélkedés majd megmutatja nekünk „in concreto”, hogy merre visz az Úr Jézus követésének útja. Ismétlem, nem a három fogadalom letévésére valami hitbuzgó és szellemteljes szerzet kebelében, hanem az apostolok s az apostoli férfiak által kitüntetett életmódra, a szegénység és az alázat szeretetére. Ez Krisztus Jézus szelleme, s ezt a szellemet magunkba venni s annak a tősgyökeres, istenemberi, istendemokratikus szellemnek erejében fölelevenedni s tetteire buzdulni: ez az exerciciumok 11., III., IV. hetének célja. Hogy ezt mennyire s mily mértékben lesz szerencsénk elsajátítani, az az Isten kegyelmétől, a praedestináció ragyogó könyvének titkaitól s közreműködésünk, Krisztushoz való közeledésünk buzgalmától függ.

Az evangéliumnak most ki kell állítania szellemének fölkenjtjeit, mert az idők szorultak, s a válságok nagy korszaka ránk hasadt.

Az evangéliumnak szelleme pedig ez: a szegénység s az alázat lelke. E lélekben győzhet; máskülönben komolyba nem vehető. Annál is inkább, mert az egyház hirdeti, hogy az evangélium ereje e két fonálból sodródik s mert a történelem hirdeti, hogy az Úr Jézus imádandó személye épp úgy, mint a nyomába világgá kelt „jó hír”, e varázshatalommal győzött, a szegénység s az alázat lelkének adva a koszorút, s kiemelve

ezáltal azt, ami szegény és alázatos volt a földön. A szegénység s az alázat, ez az evangélium szellemének menhelye; az Isten lelke pedig azért szállott a szegénység s az alázat megvetett köreibe, mert ezeknek ítélte oda a szellem, a szentség, az Isten országára való alkalmasság supremáciáját. Mikor az Isten lelke a szegénységbe s az alázatba költözött, nem változtatta át a szegénységet világi gazdagsággá, sem az alázatot nem emelte a világi tisztelet és dicsőség polcaira; hanem óvta a szegénységet a meggazdagodástól s az alázatot a megtiszteltetéstől, a mennyiben pedig a szegénység a szellem örve alatt gazdag lett s az alázat az evangéliumnak meghódoló népek buzgalmából fölmagasztaltatott: annyiban az Isten lelke is kiköltözött belőle. Az egyháztörténelem itt nagyszerű fölvilágosításokkal szolgálhat és gyönyörű perspektívákat nyit az evangélium népeket átjáró és átváltoztató munkájához. A gazdagság és a tisztelet nagy arénája, hol címekért futnak a „küzködők”, az egyház szellemét csak elnyomorították és kicsorbították, s bár mindezen bábok és ruhatartók az egyház hivatalos szolgálói voltak, voltaképen csak oly szerepet játszottak, mint a melyet játszanak a fából faragott s az ólomból öntött katonák a gyermekjátékok skatulyáiban.

Az evangélium ezzel a munkával be nem érheti; az evangéliumnak a népek erjesztőjévé kell válnia; ezt a célt a középkorban kezdte megvalósítani, de azután megint megakasztott munkája s az egyház az elleneséges irányoktól nem volt képes érvényesülni. Tehát nagy munkája még hátra van. Ezen nagy munkára utal az exerciciumok célja.

Ezt a nagy munkát sürgeti a szocializmus is.

A szocializmus kimutatja, hogy az evangéliumnak van igaza, s hogy a gazdagság vágya és a meggazdagodás szisztémája a romlásba s az örvénybe visz. Megeszi a társadalmi törzs erkölcsi velejét s azután kimutatja pusztító hatását még a kenyérkérdésben is. A társadalom, mely az evangéliumtól eltér, tönkre megy!

Mily csodálatosan hangzik e gondolatok borzalmas világosságában a „Két zászlóról” szóló meditációnak az a buzdítása, melyet sz. Ignác Krisztus ajkaira ad; „iparkodjatok az emberekkel megszerettetni a szegénységet, a szerény beérést és egyszerű életet, – vonjátok el őket a gazdagság hajszájától és a kincsvágy emésztő lázától.” Istenem, mikor már vonaglik a katasztrófák örvényének szélén: akkor homlokunkra csapunk s ijedve kiáltjuk: íme ez az evangélium szelleme, melyet eddig ignoráltunk, ... ez a kedves jó hír, melyet eddig világgyűlölő aszkéták álom-dalának tartottunk . . . hogy ez az erkölcsi élet tengelye s vele együtt a társadalom s az emberiség sarkköve.

Igen a szocializmus, a megmérgezett és tönkretett világnak megboszulója, az diktálja s írja rá a világ romjaira: „az evangéliumra nem hallgattál, a szegénységet s az alázatot nem szeretted; azért elbuktál, s nincs, ki segítsen rajtad más, mint az életnek az a „jó híre”, az erkölcsnek az a friss forrása, az evangélium szelleme a szegénységnek s az alázatnak szeretetével.”

Míg a papságban nem lesz meg a szegénység s az alázat szeretete: addig nem lesz meg benne az evangélium szelleme sem, következőleg addig működése sablon s tevékenysége csorba marad. Beszélhet, hirdet-

heti áruit, nem kellene senkinek . . . még leszállított áron sem. Tudják, hogy gyári munka, pofel; látják, hogy szép szó a szó, de hát mégis csak szó. Tettet kivan az emberiség. S a legnagyobb tett: *az evangélium szerint való élet*. Ez a nagy tett képezi a kulcsot a szentek kihatásának megértéséhez. Bennük a világ mindig egy nagy tettet bámult: az életet. Eletük hosszú, egységes, egyöntetű élet volt, a szellem megtestesülése.

Merüljünk el az exerciciumok fényözönébe, s tapasztalni fogjuk, hogy megtisztulva és az evangélium iránt érzékenyen tér vissza belőlük lelkünk.

II. A második hét vezér-meditációja.

Az exerciciumok célját, mint láttuk, sz. Ignác maga tűzte oda a könyvnek címéül: „lelkigyakorlatok, hogy az ember legyőzze önmagát és úgy rendezze életét, hogy semmiféle rendetlen hajlam ne vezesse.”

Hogy az Isten gondolata, mely szerint az embert alkotta, a földi lét, az évezredes történet és saját életünk katasztrófái után, milyenné lett bennünk s mennyire kopott, elégtelenedett és elhomályosodott, azt a belső ember önmagának szomorú kontemplálásában érzi és siratja.

A szentgyörgymezei dűlön, ép a kanyarulatnál, hol a nádistól elfordul, áll a földbe szegezve egy márványszobor, fog, kéz, lábak nélkül; az útszéli gazda ki tudja hol szedte s odaillesztette földjének sarkára, hogy a szekereket s a kanyarodó marhát a barázdától félretartsa. Vonásai, alakjának körvonalai, ruhájának festői redőzése vajmi hiányosak; a szekérágy ki-

horzsolta, a neki ment kerék kivájta, por és sár lepi. Tán a régi prímási paloták, tán a helembai sziget nyaralójának műemléke volt; tán neves mesternek sikerült műve, melyen szemét örömmel pihentette; tán drága emlék, melyet a régi urak kegyelete őrzött, fényes terembe állított, esőtől, széltől, de még a haragos felhőnek tekintetétől is megóvott? lehet, hogy ez mind így volt; most azonban egészen másképen van. Útszéli tengődés, elkopás, szétmállás a sorsa; a kerék hozzá dörgölődzik, s a tavaszi sárban cammogó paraszt csizmáját rajta törli meg, a sár még késő szép napokon is száraz karajokban függ rajta.

Nem tudom, hogy van, de valahányszor ez árva márványtorzót látom, eszembe jön az Isten gondolata, melyet ő, a teremtő művész remeklő kézzel fejezett ki. Éden agyagjában s minden márvány-fehérséget és csillámot meghaladó szépséggel ruházott fel, elevenítő és természetfölötti életet élő lelket lehelvén bele. Ezt a természetfölötti szépséget, ezeket az isteni vonásokat különös és szinte túlságos kegyelméből és szeretetéből vette; de szívesen adta rá, mert gyönyörködött művében s minél szebbé kívánta varázsolni. Hogy mi lett az Isten élő gondolatából, az istenileg szép eszméből, az ő saját maga képéből és hasonlatosságából, az Isten színe szerint való emberből; azt elmondja nekünk a kinyilatkoztatás és megsejdtetési velünk a tapasztalat, az élet küzdelme és lemondása, s gondolom, hogy azt a hosszú történetet röviden összefoglalom, ha mondom: útszéli, felkopott, lehorzolt, sáros poros torzó lett, melyet Isten többé bizony nem kegyel, melyet nem koszorúz kegyelmé-

nek természetfölötti szépségével, nem sugároz be a természetfölötti erények és ajándékok szivárványával, íme az eredendő bűn találó analógiája! Amit azután az egyes ember még ronthat önmagán, amit még letörhet az Isten képének körvonalaiból, mit még elékteleléníthet a vonások lelkes kifejezésén, azt bőségesen megteszi, s ki közelebb s ki távolabb, de mindenki lejjebb ér ... az állathoz, s a romlás műve szomorú sikert arat.

Az Isten alkotta ember fejetlen, sáros, piszkos, lehorzolt torzó alakjában áll előttünk!

Az exerciciumok föladata e torzó eredeti, szép vonásait fölfedezni és helyreállítani.

Az exerciciumok első hete hozzálát e munkához; célja az elhajlított, kikopott vonalakat újra kihúzni az alakon, – a hasadásokat, melyet a műnek meghasonlott részei közt nyíltak, kitölteni, – a hiányzó részeket a meglevő romokból kigondolni és hozzácsatolni. De valljuk be, ez az alkotás aligha fogja megközelíteni az Isten eredeti gondolatát. Nehézkes ez a kiindulás; a romokból szárnyra kelni nem igen szokás. Eltakarni, eltakarják, nagyjából kiegészítik a hiányt; a torzó megint szobor lesz s az útfélről emelik s tisztessé helyre teszik. De alkotni az első alkotás inspirációjával, teremteni az első szeretet lendületével, azt nem lehet ily szegényes és romokból vett motívumok alapján tenni; ahhoz megint isteni gondolat kell, mely előttünk föltűnjék, mely minket kedvvel, lelkesüléssel és szeretettel töltsön el; s *ez az isteni gondolat az Úr Jézus Krisztus, az új Adóm, kihez hasonolnunk kell!*

Ez eljáráson épül föl sz. Ignác lelki gyakorlatainak

két jellemző meditációja, mely az ő gondolatainak ütőere és a tökéletesség magaslatára való hodegusának két fordulata; ez a két meditáció a *Krisztus országáról* s a *két zászlóról* szól. E két meditációnak pszichológiájával és tendenciájával kell röviden megismernünk.

Sz. Ignác katona-ember volt. Nem is katona, hiszen ez a fogalom modern; s mióta beállt az általános hadkötelezettség, a katonáskodás már nem lovagiaság, hanem szellemtelen véradó, melyet épp úgy megekzekválnak, mint az adóhátralékot: azért jobb lesz, ha így mondom: sz. Ignác nem volt katona, hanem lovag. A lovagokat nem verbuválják kötellel; a lovagokat a legnemesebb lelkesülés s a legönkéntesebb följajnlás szelleme teremti meg; céljuk a jog és igazság szolgálata, – jelszavuk az „agendo contra”, – szolgálatuk az „egy Isten, egy király, egy hölgy” közt oszlik meg, vagy tán nem jó, ha mondom, hogy megszlik, hanem inkább, hogy három téren, szent alárendeltségben érvényesül: a vallás, a nemzet s a társadalom szolgálatában.

E szolgálatban a lovag csak a legeszményibb értelemben vett kötelességet ismeri; mert kötelessége nem szorítkozik az elkerülhetetlenre; a szatócsok mérlegeit nem ismeri; nem pizmog, hanem áldozatokat hoz s nagyot merni, nagyra buzdulni, minél többet tenni, túrni és kivívni, ez az ő szellemének iránya, szomszja és eleme.

S hogyan is lehetne máskép, mikor a köznapiság alsóbb rétegeiből kiemelkedve, neki jutott a kitüntető szerencse: eszményeket ismerhetni és értük lelkesülni? hogyan lehetne máskép, mikor pálmának

született s nem kúszó gyökönykének; cédrusnak a tündöklő Libanon lejtőjén s nem borókának a márianostrai vízmosásban? más szóval, mikor lelkében aetheri fényből szőtt képek jelentkeznek s a szíve nem az önzés poros országútján, hanem a lelkesülés szárnyain jár?! Ez jelenti azt lovagias lélek!

Tény, hogy vannak ilyenek s tény az is, hogy nem mindenki ilyen. Hiszen van agyag és van márvány a geológiai rétegekben, s az egyikből téglát szokás vetni, a másiból remekműveket faragni. S különös, mindkettő ugyan azon anyaföld méhében pihen s régi tengerek ezredéves munkájából való. Úgy állunk az ember-anyag dolgában is: vannak, kik az eszmék szolgálatában állnak s arra teremtettek, s vannak más szatócs- és kukta-lelkek, kik az eszményekre nem reagálnak; nincs ahhoz érzékük.

A „Krisztus országáról” szóló meditáció lovagias lelkeknek való; akik már olyanok, vagy akiket fölkelthetni aléltságukból. Desperat, savanyú, fáradt emberek, kiknek szemében oly szürke az élet s az erény látóhatára, hogy nem tör át rajta sem a napsugár sem csillagfény; desperat emberek, kik csalódásaik megpróbáltatásaiból nem mentették meg a szent tüzet s nem zárták azt mélyen szívünkbe, oda, hová profán kéz nem ér, s melyről csak a próféták nemzedéke tud, – mondom: desperat, savanyú, fáradt embereknek nem való a Krisztus országáról szóló meditáció.

Ha már most kérdezem, hogy miért nem való? eljuttattam e meditáció pszichológiájának ismertetéséhez. Azért nem való, mert e meditációnak lelke és hordozója az önkéntes, áldozatkész lelkesülés és önfelajánlás az Isten szíve szerint való lovagiaságra.

E meditáció lovagokat toboroz Krisztusnak; e toborzó varázshangjait csak lovagias lelkek értik meg. E meditációban fölébrednek, öntudatra ébrednek azok, kiknek az eszmék s a szentek örökségéből jutott, a „haeriditas sanctorumból.” E meditáció az a kém-szer, mely a szívbe szivároghat, ha nemes lélek lakik benne, ha nemes vér lüktet benne, csak gyűszűnyi is, okvetlen megfesti, lázba hozza és fölhevíti úgy, tette ragadja az ember minden tehetségeit. E meditáció a lélek harcaiban azt a jelszót: „agendo contra” a lovagias lelkek szuggesztiójává teszi s azt a három szót: „Un Dieu, un roi, une dame” magasabb értelemben viszi át, a király alatt Krisztust, az emberiség született királyát, a hölgy alatt a boldogságos sz. Szüzet, az egyházat vagy az erényt értve. S e szellemmel eltelve s e nemes hévtől elragadtatva oda áll a vezér, a született király, az emberiség „Christus”-a vagyis fölmentje elé, akit az Isten küldött a sz. harc megindítására minden ellen, ami ellenséges hatalomképp csatázik Isten, Krisztus nélkül, sőt Krisztus ellen a lelkek romlására.

No hát állítsuk oda az eszmények nemes szolgálátára vágyó, a jog, az igazság s a erény szeretetére alkalmas, tehát eo ipso lovagias lelkeket a Krisztus országáról szóló meditációnak főnséges jelenetébe.

A parabola, – mert ily alakban adja elő gondolatát sz. Ignác – a középkor legmozgalmasabb s legvérmesebb gondolat- és érzelmkörébe vezet s híven tükrözteti lovagias lelkét. Sz. Ignác egy királyt léptet föl, kit az Isten fölment, miután kiválasztotta őt az emberek fiai közül s a középkori királyság legszen-
tebb föladatával ruházta föl, hogy dalmatikába öltö-

zött harcosa legyen a hihetetlenség ellen. Ez a király tehát toborozza híveit, kiáltványt tesz közzé, hogy aki a szent harcra elszánja magát, az jöjjön utána. Senkit sem kényszerít, bár tehetné; mindenki szabad, számoljon le eszével és becsületérzésével. Vegye fontolóra a célt; tekintse a vállalat dicsőségét; gondolja meg, hogy „Isten akarja”; hogy nem veszhet el senki, aki veszni nem akar; hogy esni el nem eshetik; túrni hideget és meleget, virrasztani éjjel-nappal, éhezni, szomjazni: azt igen minden bajtárs kényszerül, de senki többet, mint a fölséges, fölkent király. A király tartja kezében a zászlót; a király áll első sorban; a király rohan a legádázabb harcba bele; a többi mind csak nyomában járhat. A királyné Winkelried szerepe, aki összefogja a dárdaerdő szálfáit s azokat saját mellébe döfi; a többi hős megirigyelheti vezére szerepét, de azt tőle el nem ragadhatja. Senki sem tűrhet többet, mint ő, mert senki nem tehet többet és nem merhet nagyobbat azon célért, melynek minden gondolatát, minden érzelmét, utolsó csepp vérént szentelte.

Álljon már most a parabola jelképes alakjának helyébe Krisztus – s ami csak révedezve és tapogatózva mondatott azon ideális, dicsőséges harcról, melyben senki sem esik el s mindenkire dicsőség vár, valósuljon meg a szó szoros értelmében a lélek harcairól: s bizvást meghallgatjuk az alattvalók nyilatkozatait. Mert itt csak egy szózat lehet, csak egy felelet ésszerű, csak egy válasz veszi inspirációját a nemes szívből: ez a szózat a lelkesült lélek fölajánlása Krisztus harcaira.

A világ összezúzná kárhóztató ítéletével és meg-

vetésével azt a „caballero”-t, azt a lovagot, ki a parabolás királynak nem ajánlaná föl szolgálatát. Nemzet, haza, család, tehetség, lélek szívemesség, költészet követ dobna a sírjára, mert

Aki napot keres, a vésszel megvívni ne féljen,
Vagy közlélekként tűrje, ha porba szegik,

s szent Ignácnak is megvan a maga biztos ítélete az ilyen emberről, mikor írja: „si quis non acceptaret petitionem talis regis, dignus esset, qui vituperaretur ab universo mundo et perversus, ignavus haberetur eques.” „Ignavus eques”, ez a maró bélyeg, mely ép úgy, mint az élősdű gomba korhadta teszi és megmérgezi a fát, tönkreteszi a lélek minden önérzetességét. Az ily lélek alatt örvények nyílnak s a gyáva teremtés egyre alább zuhan, fokról-fokra, mélységből mélységbe; megvalósul rajta más értelemben az a verse a zsoltárnak: abyssus abyssum invocat.

De valamint a rosszban érvényesül az a törvény, hogy a rossz rosszat, a nyomor nyomort szül, úgy érvényesül a jóban is. „Aki engem lát, megszomjazik!” hiszen azért jó a jó, hogy szomjazzuk s minél jobb, annál kielégíthetlenebb vágyat s föltartóztatlanabb törekvést ébreszt maga után. A lovagias lelkek nem állnak meg azon fokon, hogy Krisztus harcait elvállalják; akiben a szent lelkesülés lobbot vetett, az azon a ponton már nem kezd számítani és szűkkeb- lően önmagában elzárkózni: annak a szív logikájával már csak egy konzekvenciát lehet levonnia s ez azon elhatározása lesz; tesztek minél többet; merek minél nagyobbat, hogy nyomában s minél közelebb legyen Krisztushoz, aki vezérel s megdicsőít egykor engem

is. Ezt a következtetést sz. Ignác is kimondja: „Azok, akik jobban lelkesednek Krisztusért, a királyért és magukat ki akarják tüntetni az ő örök királyuk és legfőbb uruk szolgálatában, nemcsak a munkára fogják magukat felajánlani, hanem ennél nagyobb értékű és sokkal jelentősebb ajánlatot tesznek arra, hogy küzdeni fognak saját érzékiségük, az érzéki és világi szeretet ellen.”

Ez a három szó: lovag, magát kitüntetni, ellene tenni, kifejezi e meditáció irányát, szellemét és lendületességét. A „caballero” azt hirdeti, hogy kikről van itt voltaképpen szó; a „segnalarsi” kifejezi a lüktető erőt, mely itt teremteni és alkotni van hivatva: az „agendo contra” pedig lehoz az eszményi lelkesülés felhőiből a gyakorlati nehézségek s a rideg valóság poros és küzdelmes világába s föladatunkat teljesen kimeríti, mikor ráutal a harcra az önzésnek mindenemű kiadása ellen, kiváltképp az „amor carnalis et mundanus” ellen. Nincs Krisztus országának megfontolásában arról szó, hogy kövessük-e inkább Krisztust, mint az ördögöt; ezt a választást mi már megejtettük. Az örök igazságok borzalmain át, az örök kárhozat örvényei fölött el, a szentelt gyertyának a haldokló szemében megtört fénye elvezetett minket az Istenhez; tőle el nem szakít sem baj, sem halál többé. Erről tehát köztünk nincs többé szó. De a magaslatok az égbe nyúlnak; a szentség, justitia sicut montes Dei; nagy úr vár ránk s mindig magasabbra és magasabbra érhetünk. Ime lovagias lelkek, e magaslatok a ti hazátok, itt ti érvényesülhettek és érvényesültök is folyton az Isten érdekeinek széles mezején.

Tehát ismétlem, e meditációban nincs már arról

szó, kövessük-e Krisztust vagy nem; eziránt már az első hétben, a pokol párkányzatán állva, tisztába jöttünk; a kérdés, mely most minden józan eszű alattvalót sürget, az, hogy kiki a Krisztus követéséből mennyit kér maga számára. S a feleletnek oda kell kicsúcsosodnia minden lélekben: *minél többet*. „Minél többet akarunk”: „segnalarsi”; „kitűnni kívánunk”; s hogy ezt tehesük, iparkodunk Krisztust minél jobban megismerni s minél hívebben követni. Iparkodunk Krisztust utánozni; úgy gondolkozni, érezni, úgy tenni és élni, amint ő gondolkozott, érzett és tett. Nyomába akarunk lépni fönséges áldozatainak; amit ő megvetett, megvetjük mi is; amily áldozattal túrt szenvedett ő, oly önmegvetéssel akarunk mi is küzdeni és áldozni. Amily eszközöket használt Krisztus, oly eszközöket akarunk megragadni mi is, hisz ő az Isten által fölvilágosított vezére a seregeknek, kik az Isten erejében harcolnak és győznek. „Dominus Sabaoth”, a seregek Ura emberi kiadásban, Krisztus! Tervei, isteni tervek; győzelmes a lovag, ki szerintük vív és jár hadat! Lehetséges-e, hogy e gondolatok verőfényében, mint vigasztalan, holdkóros árny, egy „ignavus eques” jelenjek meg, ki sovány gebén, lehorgasztott fővel ügetve az Istenfiának lengő zászlaja alól szilvafáim alá vonulok pihenni, csak azért, mert dacára a vállalat fönségének, a cél dicssugaras biztonságának, a vezér eszményi alakjának s kellemesen vonzó erőszakának, féltem irhámát s küzdeni röstellek? „Ignavus eques” igazán, hiszen az ember, ha nem is lovag, ha nem is fülig szerelmes a lovagokba, sőt még az sem szükséges, hogy a középkort színing tejfölnek tartsa, de azért érzi, hogy az az „ignavus

eques” s az ő lovagiassága olyan, mint a macskanyávogás, kivált ha olaszosan mondjuk ki; bizony „inyávusz”!

Meglehet, hogy valaki ezt az egész lelkesülést, mint a fölléptetett királyt magát, parabolásnak tartja majd, mert hiszen könnyű lelkesülni a tárogató harsogásánál lengő zászlók alatt, prűszkölő, ágaskodó paripák hátán, villogó dárdák, kardok ragyogásában, szóval könnyű lelkesülni a harcba induló lovag-seregnek; de nehéz a benső élet magányában, a lelki küzdelmek csendjében.

Ez tagadhatatlanul nehézség, de nem oly nehézség, mely talán a lelkesülés jogosultságát a lelki harcoktól letagadná; hanem oly nehézség, amely a kitartó lelkesülést a lelki harcokban sokkal nehezebbnek s épp azért érdemszerzőbbnek mutatja be, mint a katonászkodásban, hol az érzékek benyomásai s az idegek izgalmai fölszítják a tüzet s fölcsigázzák a lélek nyugvó erőit. De ez másképp nem is lehet; mert az érdek, melyet Krisztus fölsegíteni jött, lelki; e téren nem a sikerek külső mércéjén olvashatjuk le a haladás és térfoglalás fokait. Ha valami táborba szállásról volna szó, akkor a durvább lelkek is, a keresztes hadak rablólovagjai, az érvényesülést kereső s otthont nem találó nyugtalan szellemek is hozzánk csatlakoznának: de így, amint vagyunk, a lelki tér, – a lelki harcok szembe nem tűnő folyása, a haladás kimutatásának bizonytalansága, a szellemi életben a nézetek kavargó szétágazása csökkenti a fölébredt buzdulást. Azért természetesen ez a meditáció csak azoknak való, kik a lélek harcainak öntudatára ébredtek; akik arra ébredtek, azok jól tudják, hogy e harcokban dől el

az emberiség legnagyobb érdekeinek sorsa s hogy e harcok mélyebbek, hatalmasabbak, dicsőségesebbek mint a kardok csörrenése s az ágyúk bömbölése.

Még van egy megjegyzésem. Krisztus küldetése, Krisztus harcai, Krisztus áldozatai és győzelmei első sorban a léleknek belső életét, s azokat a harcokat illetik, melyeket az ember önmagával vív, s azokat a győzelmeket dicsőítik, melyeket az ember önmaga fölött kivívni szerencsés volt. Mindez nagyon igaz és soha szem elől nem téveszthető: a sz. írás csodálatos szava világos fényt áraszt e kérdésre, mikor azt hangoztatja: „Isten országa bennetek vagyon”. Sőt többet mondok; a dolog természeténél fogva is Krisztus harcainak súlypontja a belső harcokba, küzdelmekbe s győzelmekbe van fektetve s a belső világban érvényesül legjobban s legáldásosabban Krisztus küldetése. Szívem a legbensőbb hálától túlcordul s nem fejezheti ki szóval lángoló érzelmeit azon jótétemény fölött, melyet az Úr nekünk az ő megtestesülésében juttatott. Közvetlenül van velünk s élünkön jár, emberi érzelmekkel és étellel magyarázza útjainkat s boldogulásunk módját. Köztünk jár mint vezér, mint tanító, mint testvérünk és megváltónk! Kicsoda képes ez áldást és kegyelmet méltatni? kicsoda felfogni és átérteni?! Azért a mi gondjaink és aggodalmaink, küzdelmeink és vereségünk, búbanatunk a fölött, hogy az emberben utóvégre is az állat győz majd, s hogy a lélek a közöny és a sikertelenség hólavínjai alatt derékban széttörik, aranyos glóriába öltözködnek az inkarnáció fényében. Ne féljete, nemes, törekvő, harcolni s az emberiség legfőbb érdekeit megvédeni kész lelkek, ne féljete! Közöt-tetek, előttetek él, áll Krisztus az Isten Fia; leeresz-

kedett hozzátok az Isten-ember, az Isten-testvér! Boldogító barátságban közelíthettek hozzá és meghitt bizalmasságban hallhatjátok szavát! Mily kegyelem, mily vigasz! Ti értitek csak ezt, kik nagyért küzdötök, – kik az emberiség erkölcsi s annak révén beálló anyagi nyomorát átéreztetek, kik a lelkekre a sötétséget ráborulni látjátok s meg vagytok győződve, hogy minél hencegőbben selypítenek holmi „magasabb közéleti morálról”, annál mélyebben feneklenek meg a korrupció, az erkölcstelenség vigasztalan mocsarában! Ti üdvözlitek ezt a megváltót a próféták ihletett ajkával, a lélek tüzével; ti nem tudjátok őt hova tenni örömtökben s legjobban teszitek, ha szívetekbe zárjátok, ott őrzitek, s vigaszát, erejét, fényét és melegét édes magatok élvezitek!

Ez tehát természetes, hogy Krisztus országa első sorban belül van s hogy harcai és győzelmei s az e harcokra való lovagias fölbuzdulás mindenekelőtt a belső életre vonatkoznak. Hiszen enélkül elvesztenők a talajt lábaink alól, amelyen építeni kívánunk, – s kivált a kezdőket s a buzgó ifjúságot, mely sz. Ignác exerciciumaiba lelkesült szívvel s készséges kedélyvel ereszkedik, kell erre figyelmeztetnünk. Lélek, élet, lélek harca és győzelme összehasonlíthatlan túlsúlyban a szív magányában rejlik és játszódik le.

A kezdők természetesen nem hajlandók a lélek harcait ennyire a szív láthatlan mezőire átvinni; szégyénykék, nagy bajuk az, hogy nem fogják föl az életet, mint Istenhez való törekvést, hanem csak úgy mint bizonyos életszakok egymásutánját, melyben az emberből klerikus, káplán, majd plébános, – inas, legény, mester, – albíró, bíró, főbíró, – képviselő, állam-

titkár, miniszter lesz; s azért üres az életük, gyenge, megbízhatlan s vigasztalan szellemi világuk. A lelki élet célja: a lelket fölemelni, – értéket adni neki önmagában, céljából merítve azt, s nem a körülményekből, nem az eszközökből. A körülmények sokszor sivarak és vigasztalanok: mi lesz akkor az életből? Kongó úr! Mivel akarjuk kitölteni? Kellemes háziassággal talán, mulatozással, vagy jó jövedelemmel? avagy pedig a fegyelmezettség, a szellemi élet gyakorlataival? alacsony köznapisággal vagy magas gondolatokkal? szórakozással vagy bensőséggel?

De bár a „regnum Christi” belül van kiváltkép, nincs ott kizárólagosan. A „regnum Christi” nemcsak az én szívem, hanem az egész egyház, annak minden küzködő gyermeke s ezt a „regnum Christi”-t az egész vonalon, minden szívben és lélemben egyaránt ostromolja az a vészthozó erő, melyről Göthe Faustjában mondja:

Ich bin die Kraft, die stets das Böse will,
Und stets das Gute schafft.

„Christus dilexit Ecclesiam” mondja szent Pál; aki Krisztussal érez, az kiérzi az ő szentséges szívének forró dobbanását jegyesének üdveért, s mikor Krisztussal küzdeni, Krisztussal a gonosz ellen harcolni kivan, ki nem felejtheti Krisztus testvéreit, Krisztus jegyesét s értük, javukért avatja majd föl lovagias karját s kardját. Ezt a kettőt össze kell foglalnunk: lelkünket s az emberiséget; Isten dicsőségét önmagunkban s másokban. Megfosztanók sz. Ignác e meditációját kihatásától és szűk korlátok közé szorítanók elementáris fönséget, amelyek közt ki nem fejthetné tar-

talmát és hatalmát, ha Krisztus országát s a lovagias vállalkozást csakis saját benső, lelki életünkre szorítanók; azonkívül erőszakot követnének el buzgalmunkon vagy nem vennők tekintetbe annak expanzív természetét, mely egyre terjeszkedni kivan és soha sem mondja: elég.

Tehát Krisztus országa *a léleknek belső világa*, melyből számúznunk kell a bűnt, az Isten ellen küzködő hatalmat; de Krisztus országa egyszersem *az egyház* s ennek javáért is akarunk lándzsát törni, szóval, az Isten dicsőségét az egész vonalon előmozdítani.

E lándzsatörésben a lovag jelszava a „segnalarsi”, „kitűnni.” Emésztő gond gyanánt szállja meg lelkét a gondolat: mit tehetnék, mikor Krisztus, az ország föl-kent királya annyit mer és tesz és áldoz?! s mikor mindezt avval a kifejezett szándékkal teszi, hogy bár találkoznának, kik megértvén gondolatát és fenkölt érzelmeit, nyomaiba lépnének s minél hősiebb, mondanám bravúrosabb elszántsággal állítván bele a harcba személyüket s erőiket, siettetnék a győzelmet. Mert a lovagokon fordul meg az ország győzelme. A vezér nélkülük a győzelmet ki nem vívhatja. Fölülmúlhatja bár a lelki csatákban a frank Roland mesés hősie-ségét, ő maga legyőzhetlen ugyan: de az ország győ-zelme csak alattvalóinak közreműködésétől függ. Tehát a vállalat sikere is az Istentől küldött s fölavatott vezér missiója rajtunk, lelkesülésünkön, nemesszívű-ségünkön, érzékünkön Krisztus gondolatai és szándékai iránt fordul meg. Ha úgy érzünk, mint ő az írás szavai szerint: „hoc enim sentite in vobis ...”; ha megszáll Krisztus lelke; ha belelépünk abba az először idegenszerű, de később éltető és életteljes körbe,

melyben az Isten lelkét szívjuk; ha az evangélium, nem tudom miféle varázsütésre, a betűk fekete soraiból mint valami homályos lepel alól kilépve, a szellem túlvilági ragyogásában jelenik meg lelkünk előtt, s amit előbb sejtettünk is, resteltünk is, szeretttünk is, most szívünket elragadva, mindent kicsinyelni, megvetni készlet: akkor igen megtudjuk, hogy mennyit kell adnunk, följánlanunk Krisztusnak, sőt rosszul mondom, hogy mennyit kell, – nem; ebből félreértés lehet; ez az érzelmünk nem készletetés, hanem belső, égő vágy, vágy az után, hogy a lelkek dicsőséges vezére méltóztassék tőlünk minél többet, ha lehet mindent, elfogadni. E lelkületet sz. Ignác e szavakkal jelzi: „oblaciones facient majoris aestimationis et majoris momenti”, kitünőbb, értékesebb, nagyobb áldozatokra szánják el magukat. így például a lélek benső harcaiban jobban megerőltetik magukat, hogy Krisztust megértsék és képét gondolataikban kiszöjűjk, – nagyobb fáradságot fektetnek a munkába, mely lelküket az önzés megtagadása által világosabbá és fényesebbé tegye, – élesebben mondanak ellen természetes vágyaiknak, amennyiben ezek Krisztus életének utánzását bennük megakadályozzák, – nem kímélik magukat, hogy a szenvedély torlódó hullámaint fékezzék s az ellenséges hatalmakat minél teljesebben meghódításra kényszerítsék, – ez az, amit sz. Ignác így fejez ki: „Offerent se totós ad laborem.” De nemcsak erre a sokszor ugyancsak „improbus labor „-ra szánják rá magukat; hanem a lovagias szellem indításának engedve, nem várják be a támadásokat, nem szorítkoznak arra, hogy a rendetlenséget s a zavart elnyomják: támadó harcot indítanak az önzés százfejú hydrája

ellen, üldözik magukban az érzékiséget, a ravasz és álnok, ellenséges hatalmat annak összekuszált, bizonytalan útjain, s megtörik magukban a rendetlen önszeretetet s helyébe állítják föl az Istenszeretetet. Sz. Ignác szavaival fejezve ki ismét ez új étappe-ot: „nagyobb értékű és sokkal jelentősebb ajánlatot tesznek arra, hogy küzdeni fognak saját érzékiségük, az érzéki és világi szeretet ellen.”

A külső élet terén ez a lovagias szellem a lángoló buzgalom érzelmeibe csap majd át az Úr Jézus főséges érdekeinek előmozdítására. Ez a lovagias szellem adja a hősokeket, az apostolokat és apostoli férfiakat. Ez a hősiesség az a hódító, kegyetlen hatalom, mely az ember erőit lefoglalja s egy ragyogó, fényes gondolatnak járma alá hajtja; a természetes embert kényelmeibe, a körülményekkel való megalkuvásában üldözi; vágyódni, küzdeni, törtetni készíti. „Nem tesz eleget; mit tegyek még?” Ez refrain je minden okoskodásának és záradéka kihívott sikereinek. Végig néz a szükségletek beláthatlan mezején, szíve szorul s a zsoltáros szava valósul meg rajta: „tabescere me fecit zelus meus”, elsorvadok fáradságtól, de még inkább lángoló buzgalamtól. Mit tegyek Uram az ártatlanokért, hogy őket megóvjam? mit a veszélyben forgókért, hogy el ne bukjának? mit a hideg lelkekért, hogy föleszméljenek? építs azoknak csontjaimból falakat s lehettem melegével olvaszd föl ezek szívének jégkérgét, csak ne add uram, hogy érzéketlenül nézzem bukásukat s megdermedésüket.

Ezek azok, kik mindig halni akarnak, mert túlsókat élnek; ezek azok, kiknek semmijük sincs, mert mindenük van; más szóval, ezek azok, kik az eszme-

nyert küzdenek s utána törekszenek. Az eszménynek ugyanis az a természete, hogy itt elérhetlen, következőleg, hogy a földön *soha sem bírhatjuk*. Amit birunk, az nem eszmény; innen a vágy, a törtetés utána életem és halálom át. Aki az eszményért meghalni nem tud, annak nincs eszménye. Jól írja egy nemzetgazdasági író, Mayer Rudolf: „Für das Ideal stirbt man, für den Besitz lebt man. Für das Ideal kämpft man, – mit dem Besitz flieht man. Die Soldaten werden siegen, wenn man sie lehrt zu sterben und nicht im Leben zu bleiben. Ist das nicht das Wort der Schrift: „qui amat animam suam, perdet illam?” Különbem e szabályt a latin közmondás is hirdeti:

„A szolgaságban szenvedés, a boldogságban munka.”

Minél nagyobb fáradalmat és munkát kér ki magának a lélek, mely fölszabadult; szabadsága testtől-vértől, önzéstől s tömjénezéstől, tekinteteket nem kímél, javakat nem becsül, fájdalmakat nem érez, melyek visszatartatnák őt Krisztustól, „quem vidi, „quem amavi, quem dilexi.”

Ily érzelmek hevében a lélek visszatükröztetésére nem alkalmas más szózat, mint az eszmény szeretetéért rimánkodó imádság a lovagias harcos ajkain; le száll lováról és térdre rogyva kéri, hogy kegyeskedjék a lelkek királya őt is, és pedig minél közelebb magához vonni s minél fájóbb áldozatokra s nehezebb küzdelmekre kiválasztani. Hallgassuk mély tisztelettel a följajnlás szavait, melyeket szent Ignác a Krisztus országáról elmélkedő lovagias léleknek ajkaira ad: „Mindenek örök Ura, a te kegyelmeddel és segítse-

geddel a te végtelen jóságodnak, a te dicsőséges anyádnak, a mennyei udvar minden szentéinek színe előtt megajánlom, hogy óhajtom és akarom, ez az én eltökélt szándékom, hogy ha ez inkább a te szolgálatodra és dicsőségedre szolgál, téged követlek minden bántalom és gyalázat viseletében, a gyakorlati és a lelki szegénységben, ha a te szent Felségednek engem olyan életmódra méltóztatik kiválasztani és elfogadni.”

Megragadja kedélyünket az a közelség, az az emberi érzés, melyben a lélek az egész elmélkedés alatt az Istenhez áll. Úgy rémlik előttünk, mintha az Isten keresése, aki igazság és szeretet, egy vállalkozó, lovagias lélek hangulatában érvényesülne és szerencsés eredményekre igazíthatnák el. Tény, hogy így kell keresni; embernek emberileg, a lélek legnemesebb érzelmei útján. Lovagiasnak kell lennem az Isten iránt; mert vagy az vagyok, vagy elfásult emberárnyék vagyok. Ily lovagias hangulatban le fogom győzni természetem és valóm nehézségeit is. Mert hiszen mindig igaz marad, hogy az Isten végtelen, s az igazság bennem csak olyan mint a távoli világokból lerezgő csillagsugár egy kis molynak szemében, mely feléje röpül. Felhők úsznak sokszor egünkön s eltakarják a csillagokat, – zivatarok söprik le a gyöngye, moly-szárnyú lelket, – tengerek fölött repkedünk s a hullám sokszor egy-egy mérgesebb táréjával fölcsap hozzánk s leránt magával. Mit csináljon az ember az elemekben megnyilatkozó, isteni hatalommal szemben? mit szóljon a dörgés, zúgás, csattogás félelmetes nyelvére? Ő ezt nem érti. Vagy ha érti is valahogy: ó de kevés emelő, melegítő

vonzó vonást leplez le előtte mindez az erő és hatalom az Isten atyai képén! hideg, rideg vonások ezek. Nem érzi magát otthon; a nyelv idegen; ő nem érti s őt nem értik.

Vegyük például a szellemóriások egyikének Gauss Frigyes Károlynak életét. Gauss volt a legnagyobb matematikai géniusz, kit a világ hordozott. „A braunschweigi herceg”, – így kiáltott föl Laplace Gaussra vonatkozva, ki a braunschweigi wendengraben szegény péknek volt a fia, – „a braunschweigi herceg nem planétát talált föl országában, hanem természetfölötti szellemet fődözött fel emberi testben.” Mint tizenegy éves fiú már a felsőbb analysis elemeit tanulta. Egy répát kivájt s abba a mézárszékből összeszedett zsírdarabokat aprított, ez volt az olaj; ebbe madzagot csavart, ez volt a lámpabél s e világosság mellett virrasztott a számok magnetikus világosságában élő fiú. E csodálatos szellemet azért említem, hogy kimutassam, hogy az embernek a legemberibb, legnemesebb s legtermészetesebb érzelmekkel kell az Istent keresnie; Krisztushoz, az istenemberi vezérhez kell csatlakoznia; őt az embert emberi lelkesüléssel és emberi hozzávaló alkalmazkodással kell átkarolnia, ha egész lényét, minden tehetségét nemesíteni s a vallást mint konkrét, az életben megvalósuló, boldogító hatalmat élvezni akarja. Gauss a tudománynak szentelte életét, de vájjon elég-e ez?

Mert íme a kedélynek és szívnek lovagias hangulata nélkül kelleténél távolabb maradnak el még a szellemóriások is az Istentől, hát még a sötétségben bukácsoló, közönséges halandók. Gauss életrajzában olvassuk, hogy ő a szellemi életben nagy, örök igaz-

ságtói átjárt jogrendet látott, s e forrásból merítette a tántoríthatlan hitet, hogy a halállal pályánk nem végződik. Ez a rendületlen hit a halál után való életben s az örök, végtelen Istenben, soha el nem hagyta őt. Dr. Winnecke ezt különösen nyomatékozza Gauss életrajzában.

Szép; épülünk ily hatalmas szellem hitvallásán; de ezek a hitcikkelyek előttünk szinte csak tört szárnyak. Hideg van itt és sötét. Higgadt észszel, nyugodt szemmel, biztos kézzel igazítja el távcsövet Gauss a végtelen térbe s miután kiszámította, hogy a kis Ceres planetoidnak helye 6-7 fokkal kelet felé van azon tájtól, hol a legkitűnőbb asztronomok hiába keresték, megtalálta „mint porszemet a tengerparton.” Meghajlunk a géniusz előtt! De hasonlítsuk össze hitvallását szent Ignác „de regno Christi” elmékedésével mily szegényes, mily gyöngé, mily tehetetlen! miért? mert nem – emberi. Ész van benne; de szív, kedély, lelkesülés, ihlet nincs benne. Gondoljuk-e, hogy az Istent hidegen s nem emberi érzéssel és felindulással kell keresnünk?! Az nem lehet; fektessük e vállalatba, fektessük a halál után való megmaradásnak s a végtelen Istennek hitvallásába az egész embert, szívet, kedélyt, lelkesülést; csak akkor leszünk harmonikus lelkek s akkor lesz hitünk a mi élvezetünk.

Ezt el fogjuk érni Krisztusnak, az embernek meleg átkarolásában és követésében, aki lejött közénk, mert tudta, hogy a világok szféráiból ki nem emelhetjük, képét. Előttünk áll, mint testvérünk, beszél küzdelemről és győzelemről; mi legyen tehát ezekre szavunk, mi legyen szívünk dobbanása? Nem lehet más, mint a lovagias önfelajánlás, a „sequar te, quocumque ieris.”

A kinyilatkoztatás hirdeti a kötelességet és Krisztus bemutatja mint legnagyobb kegyelmet, hogy kövessük őt. Ezt kéri, ezt keresi, ezt követeli.

„Hogy lángjától annak, mit érzek, gondolok,
Forrjanak, égjenek a jövő korok,
Hatalmat akarok.
Hatalmat akarok, jövendő hatalmat,
A lelkeken venni örök diadalmat.
Nem földi jutalmat.”

A lelkes költővel a lélek csak azt válaszolhatja:

„Csak lobogj én lelkem, mélységbe világíts,
De csalóka fényben fürödni ne áhíts,
Vesd meg csillogásit.
cgj emésztő lánggal, imádd a vész lelkét,
erezd az igazság démoni szerelmét,
Mit senki ki nem tép.
Az örvények lelkét, tenlényedet fogd át,
Járd az önismeret üdvözítő poklát,
Éjjelét ragyogd át.

De a mellett egy percre se feledd, hogy a vállalat első sorban „contra sensualem et mundanum amorem” irányul; önmeggyőzés, önmegtagadás a neve!

III. A „két zászlóról.”

A lelki gyakorlatoknak második hete megismerteti velem az én főséges vezérem belső és külső életét s képesít rá, hogy a fölhívást, melyet lovagias lélekkel magamévá tettem, az élet küzdelmei s az erény vajúdásai közt, megvalósítsam. A Krisztus országáról szóló meditáció csak nagyjában, körvonalaiban ismertette meg velem Krisztus szándékait; azt vettem ki belőle, hogy harcról, törtetésről, önmegtörésről van benne

szó; de hogy azok a vonások külön és egyenkint mint futnak és csomósodnak, hová vetik árnyékukat s honnan kölcsönzik fényüket, az még nem esett tudomásomra; azt külön kell tanulmányoznom.

Ez a *tanulmány* Krisztus Urunk életéből vett meditációkban folyik nagy hévvel és élénk érdeklődéssel. Az evangélium föltárja előttünk tisztán és derűlten az ő képét; szeretetreméltó, kellemdús vonásait; s megízlelteti velünk e nagy lélek belső életének édes-ségét és bensőségét. A követésre fölbuzdult ember szomjazó szemmel kíséri el igéző alakját a betlehemi barlangtól föl a Golgotháig; iparkodik eszményét gyengéd s bensőséges szeretetének keretébe foglalni; tőle akarja venni minden gondolatait és érzelmeit, s iránta úgy érdeklődik mint szeretett és imádott, s a szó szoros értelmében imádott barátja, vezére s királya iránt. Meg akarja szüntetni azt a nagy nehézséget, hogy Krisztus és az ő evangéliuma, hogy életének jelenetei, mint az alkonyodó nap aranyos, színjátékai a felhők közt ússzanak, messze legyenek és magasan lebegjenek s inkább álomnak mint valónak látszassanak: mert az elmélkedő lelkében a hitnek s az észnek fénye, kiváltképp pedig a szeretet finom tapintata a régi, elmosódott vonásokat egyre jobban alakítja, a halványodó színeket eleveníti, a szembe tüzet, az arca életet s lelket teremt, idevarázsolja közénk e történelmi Krisztust s szembe találja magát nagy öröme a már köztünk élő Istenemberrel, akit úgy szerethet, mint egyet közülünk.

S ez a tökéletesség titka meg útja: szeretni Krisztust oly természetesen, a szív oly önkéntes buzdulásával, mint valakit, aki köztünk jár, köztünk küzd,

szenved és szeret. A második hétnek *tanulmánya* eltalálta ezt a sikeres irányt, mikor az eszményi Krisztust az ő történelmi valóságában átülteti a római Caesarok korából a jelenbe; bebolyongja vele lélekben Galilaeát és Judaeát, tüvé teszi érte Jeruzsálemet és Názárethet, hogy őt közénk átültesse s miután átültette, megnyugszik, hogy az Úr Jézust „tanquam videns sustinet”, láthatja s emberi szívből fakadó szeretettel szeretheti. – E szerencsés belátás nyomán azután megfigyeli az Úr Jézus iránt mindazt a gyengédséget, mely szerető szívek közt járja; kedveskedik emlékének és képeinek virágokkal; meglepi őt apró, de drága hódolatokkal; szopogatja nevét mint cukrot a gyermek s elandalog a róla való emlékezetben; nemsokára úgy beleéli magát életébe, hogy a virágokban sz. sebeit csókolgatja, a harmatban könnyeit siratja s ha lehetne vele és róla álmodni: azt is mily örömmel tenné! Szóval, átszáll *e boldogító stúdium* által mireánk az Úr Jézus szelleme, szerénysége, szelídsége, kelleme, s mi még testtartásunkban is ráté” védünk arra a törekvésre, hogy úgy tartsuk magunkat mint az Úr.

Ah – gondolhatná magában valaki – mily édes érzelmek ezek; mily hamar hűlő képek az aranyos alkony felhői közt! De fejlődnek-e itt majd acélos karok az élet küzdelmeinek megvívására? Teremnek-e itt majd hősiességű lelkek, kik oszlopok és nem fűzfahajtások az élet testének elviselésére? Úgy látszik, hogy ez az érzelem csak lágy és langyos, üvegburák alá való s nem mellvérték alá?! Igazán csak „látszik” s ez a látszat biztos, hogy csal.

Az Úr Jézus ismerete és szeretete az exerciciumok

folyamában s fonala szerint mindig a legreálisabb étellel számol; fejünk mindig hideg s szívünk meleg marad. Valamennyi, második heti elmélkedésekben visszhangzik az „agendo contra”, s majd szelíd, majd érdesebb s élesebb változatban öntudatunkra jön, hogy ez voltaképpen mind csak egyre irányul, hogy *letörjünk magunkból minél többet, hogy annál többet olt-sunk magunkra Krisztusból*. De sehol sem lép föl oly világosan, sehol sem áll elénk oly leplezetlenül ez a tudat, mint a „két zászlóról” való elmélkedésben, s azért most erről akarok szólni.

Ember! Mit akarsz? Krisztust keresed? Megindultál józan eszed s nemes szíved sürgetésére, hogy megvalósítsd az Istentől fölkent vezér programját? Szétszedted e vezér életét; éjjel-nappal töröd magad, hogy megértsed szellemét? Ember, neked el kell a valóhoz jutnod; eszméid forrongásában tisztáznod kell végleg ítéletedet s nézeteidet Krisztusról s miután oly sokáig kerested ezt a Krisztust, megérdemled, hogy szemébe nézz; miután oly sokáig kínlódtál s vajúdtál eszmélődéseidben s imáidban, természetes dolog, hogy meghalljad s végleg fölismerjed, hogy mit jelent: *Krisztust követni?* mit jelent: *Krisztussal együttérezni?* mit jelent: *Krisztus él bennem?* ami világos, hogy legfőbb, legtermészetesebb s egyedül észszerű vágyunk, föladatunk és lelkesülésünk.

Miért mondom, hogy a „két zászlóról” szóló meditáció sodorja bele Krisztus szellemének végleges megértésébe az elmélkedő embert? hát nem ragyog-e Krisztus szellemének zománca az evangélium minden lapján? hát nem mozgatja-e Krisztus életének minden jelenetét az a titkos, hatalmas rugó, mely oly egy-

séges és következetes, értem Krisztus lelkét és elveit? hiszen ezek mindenütt el vannak hintve, s az egész evangélium annak, a szentséges szívnek lélekezése. Igaz, úgy van; de a „két zászló” az evangélium filozófiája. A „két zászló” összesegíti és összesűrűsíti azt az édes és erős esszenciát, mely az evangéliumban föl van oldva. Az elmélkedő kivált ha még kezdő és fejletlen, nem tudja úgy kivenni az evangélium színpompás és életteljes alakjaiból azokat a vezérgondolatokat, melyek ez alakokat nemcsak mozgatják, hanem alkotják s jobban mondva újáalkotják; a haladó s a lelki élet útjain nem éppen járatan ember sem tudja úgy fölismerni az evangélium színhelyeinek azt a sajátyszerű, különös fényű atmoszféráját; nem tudja jellemezni és szétválasztani azokat a színeket, melyek ott játszanak a bethlehemi barlang és a názárethi ház körül, vagy a genezarethi tó majd csendes, majd háborgó tükre fölött; nem tudja szétszedni azokat a csodálatos fénytöréseket, melyeket a természetfölötti gondolat és indulat szenved az emberi élet majd sűrűbb, majd tisztább légrétegeiben; s kiváltkép könnyen elveszti az *irányt, a tendenciát*, ahová ez a Krisztus, ez az evangéliumi főséges tan, e csodálatos felbuzdulások, a kegyelemnek hívó, nógató, keltegető, lelkesítő befolyásai szeretnék elsegíteni az emberi lelket. Azért szent Ignác a „két zászló”-ról szóló meditációban leplezetlen nyíltsággal bemutatja azt, ami *mint sejtelem*, mint világosabb s ismét homályosabb derengés játszott elménk körül, mialatt az evangéliumban Krisztussal jártunk, Krisztust hallgatuk s önkéntelenül is csodáltuk. S úgy mutatja be Krisztus szellemét, hogy az ember, ki az evangélium-

mal addig is komolyan foglalkozott, bevallani kényszerül, hogy igen ez az; ez az evangélium quintessenciája; ez Krisztus szelleme; ez az, ami szíveinket eddig is megragadta s szent lelkesülésre s édes megnyugvásra hangolja; ez az evangélium iránya és tendenciája. „Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via et aperiret nobis scripturas? (Luk. 24, 32.) Ezt mondhatjuk mi is; nem tudtuk egészen világosan, hogy hová ragad, merre késztet az az evangélium; nem tudunk magunknak egészen világosan számot adni arról, hogy mit kíván tulajdonképpen tőlünk Krisztus; nem tudtuk egészen világosan, hogy mik azok az előzmények, azok a hangulatoságok, azok az eligazodások, melyek az evangélium szellemének megfelelnek, s melyek nélkül az evangélium magvát többé-kevésbé a magvetőről szóló parabola fogja jellemezni, hogy t. i. némelyiknél ez a főséges tan, mely az üdvözítés ereje, útszélre esett, – másnál köves és sziklás földre, – másnál ismét tövisek közé: de a „két zászló” e kétségekre, e bizonytalanságokra, e határozatlanságra fényt derít; a sejtelmet gondolatá; az érzetet ismertté fejleszti. Mivel pedig az evangélium életet kíván, s minden elmélkedésünk s kutatásunk, s minden *tanulmányunk a Krisztusi stúdium* is arra céloz, hogy életünket ez elvek szerint berendezzük, azért természetes dolog, hogy a „két zászló” úttörő és eligazító szelleme kiváltképp az életpálya választásában vagy ha az már el van döntve, az életnek folyton illőbb és megfelelőbb berendezésében követel érvényesülést.

A „két zászló” ez eligazító s az egész evangéliumot s hozzá mért keresztény életet domináló szelleme

kifejezést talált szent Ignácnak e meditációt bevezető szavaiban, mert a „két zászló”-ról azt mondja „a következő első gyakorlatban látni fogjuk Krisztus szándékát, a másik részről pedig az emberi nem nagy ellenségének szándékát és azt, hogy hogyan kell felkészülnünk, hogy tökéletességre jussunk abban a hivatásban, amelyet a mi Urunk, Istenünk velünk választatott.”

„*Intentio Christi Domini*” és a „*perfectio in quocumque statu*. „ Modern nyelven ezt így mondanók: *az evangélium filozófiája* vagy *az Úr Jézus szelleme*, s amiben e filozófia s e szellem testet ölt: *a tökéletes élet. A szellem s a filozófia! az egyik a szervezeteknek első és végső oka, gyökere és koronája; a másik a systemáknak alapelve és elirányítója. Ha az evangéliumot mint tant vesszük, akkor az, amiben legfőbb alapelveit kifejezhetjük, az evangélium filozófiája; ha pedig az evangéliumot mint tényt szemléljük s eo ipso annak legragyogóbb megtestesülését, az Úr Jézust tekintjük, akkor az imádandó életnek vezérgondolatai, érzelmeinek s indulatainak ütere, ez lesz az ő szelleme, az ő tendeciája, az „*intentio Christi Domini*.” Másképp is kifejezhetjük e gondolatot, ha mondjuk: hová vonz? hová, merre készíttet minket Krisztus? hová, merre gravitál élete és tana? miféle utakra szeret rátérni? miféle gondolatokat szeret hajtogatni? mi fekszik leginkább szívéen? Az az „*intentio Christi Domini*”, az bizonyára az lesz, ami őt vezeti egész életében s amit ő, hacsak valamiképp is bizalmasságába vonz egy lelket, bizonyára *sürgősen közöl vele*. Az „*intentio Christi Domini*”, az bizonyára nyilvánul az ő egész életén, mely annak az „*intentio*”-nak merő megtes-*

tesülése; s ép úgy nyilvánul mindazok életén, kik Krisztust utánozni kívánják.

Ennek az „*intentio Christi Domini*”-nek pedig megfelel a „*perfectio in quocunq;ue statu.*”

Valóban e kettőnek együtt kell járnia s ahol e kettő azonosíttatik s egymást födi, ott tényleg elérjük az *exerciciumok* küzdő, nevelő fejlődésének zenithjét. Többet s magasabbat elérni nem lehet; ami ezután következhetik a III. és IV. hétben, az már csak kisimítása, kifényesítése a remekműnek; keretezik a képet s behintik a körléget aranyporral; de a mű, a kép teljes s bevégeződik a „két zászló”-ban, ha nem is adnak neki biztosító keretet s ha nem is hintik körül glóriával. A szellem lévén a tulajdonképeni élet s a törekvések és fejlődések hordozója, önként következik s kinő belőle a „*perfectio.*” Az „*intentio Christi Domini*”, Krisztus szelleme szüli a „*perfectiót*”, a *perfectiót* „*in quocunq;ue statu.*” Minden életet lehet és kell Krisztus szelleméhez szabni. E szellemmel szemben minden más oly törpe, a hatalom oly gyöngé, a csillogás oly üres, a gazdagság oly szegényes, hogy nem félhetjük egy percre sem a szellem erejét, hogy áttör a nehézségeken s átalakítja elveikhez mértén az életet. Krisztus szelleme és filozófiája érvényesülhet szalonokban és Serapion, Arsenius, Makarius üregeiben; érvényesülhet selyemben és bársonyban úgy, mint ahogy érvényesül sz. Ferenc barna csuhájában; érvényesülhet a gazdagságban a Spiciók leányának Paulának, Eustochiumnak aventini palotájában ép úgy, mint ahogy érvényesült később e szentek bethlehemi magányában. Hogy azonban a szellem egy erőszakos, úttörő és megtörő hatalom, azt tudjuk s azért nem

csodálkozunk, hogy sohasem mondja: „*elég sufficit*” azokban a lelkekben, kik hajlamaik, a kegyelem, s az életkörülmények folytán oly radikálisokká lehettek, hogy a belsőnek a külsőben is kifejezést adhattak s a belső érzületet a külsőnek harmonikus megegyezésével párosíthatták. Lesznek az életben oly alakulások, oly körülmények, melyek a szellemnek útjába szinte áthidalhatlan szakadásokat helyeznek; lesznek irányzatok, melyek Krisztus irányával jobban ellenkeznek mint mások; de utóvégre is kell mindenkinek, aki akarja „*in quocunque statu*” megtalálni azt az irányt, mely a tökéletességre vezet, ha nem is a tökély oly magas fokára, amilyet mások máshol elérhetnek. Hiszen nem való mindenki tökélyre, hanem törekedjék mindenki arra a tökélyfokra, melyet Isten tűzött eléje. Iparkodjék megérteni Krisztus szellemét!

íme, mennyire fontos e gondolat; minden rajta múlik; minden rajta fordul meg. A szellemnek meg kell lennie, ha nem is öltözik mindenütt ugyanazon ruhába. Ez a ruha az, ami változatossá s elkülönözötté teszi az életet. E változatosság és elkülönözöttség az Isten terveiben fekszik, azt kizárni nem lehet, de épp oly kevésbé szabad gondolni, hogy az Isten terveivel Krisztus szelleme össze nem egyeztethető. Azon nagy országutakról, melyeken a kultúra halad, nem szabad Krisztus szellemét magányos, hegyi ösvényekre száműzni, mintha a haladás, az ész, művészet és tudomány ellenkeznék úgy önmagában, mint kellékeiben Krisztus szellemével.

De míg az általánosságok közt forgok, esetleg meg nem értenek, s mihelyt az általánosságból a részletekre térni szándékozom, belevágok a „két zászló”

kigyózó redői közé: azért előbb magát a meditációt kell ismertetnem, mielőtt a reflexiókat arról a fontos tárgyról, a perfectio in „quocunq̄ue statu” kérdéséről tovább fűzhetném.

Az evangélium bámulatós filozófiáját, az Úr Jézus szellemét és tendenciáját, amit feljebb „intentio Christi Domini” kifejezéssel adtunk vissza, sz. Ignác Lucifer és Krisztus személyeinek és eljárási módjának remek esetelésében adja elénk.

A „két zászló” alá két tábor gyűl; a „két zászló” két vezéralakját árnyékolja; az első, – szent Ignác elsőnek teszi a meditáció indulatainak a végén való kicsattanása miatt, – „capitalis inimicus nostrae humanae naturae”, az ősellenség, aki az első s igazán főbenjáró csapást is mérte ránk, midőn nem az egyeseket, hanem magát természetünket, az emberiséget rontotta meg az eredendő bűnben s azóta rászolgált, hogy támadjon neki is ellenfele, aki „capitalis” legyen, s összezúzza fejét; a másik vezér, a „summus dux ac Dominus noster” A két vezér körül két tábor gyűlt; az a zászló pedig azokból az értelmi és érzelmi és akarati – szóval szellemi szövedékekből, színezésekből és hangulatokból van szabva és összevarrva, melyek a tábor vezérét s embereit jellemzik.

„Két valami zászlóféléről,” mondja a bevágó jegyzetben P. Rothaan; valami olyanféle mint a zászló; oly összefoglalás és oly tájékoztatás. Danteban is van, ha a jó emlékszem, ilyenféle zászló; hét színű sávbán, hét színű hullámzó rétegben terjeng és fut a választottak fölött el az egyház zászlaja; ott a hét szín a hét szentséget jelenti.

Mily élet pezseg, mily mozgalmak és küzdelmek

játszódnak le, mily érdekek küzködnek lenn a két zászló alatt; az most a kérdés.

Lucifer zászlaja alatt gyülevész, szedett-vedett, harci nép tolong; rend, fegyelem nélkül. Rabló szoldateszka minden rendből és társadalmi rétegből. Méltó a fölfordulás, a zavar helyéhez, Babylonhoz, ahol táborba összeverődtek, „in magno illo campo Babyloniae.” Igaz, hogy első sorban itt az ördögök gyülekezetével állunk szemben, de ki nem zárjuk csatlósaikat sem, a gonoszokat, a szenvedély szolgálait, a bűnök rabjait, kiket az önzés hajt és uszít, mint sebzett fenevadakat az erényes emberek, de meg saját elvtársaik ellen is. Szeretett köztük nincs; nem tartanak össze, de összetartatnak, a rémület s a gonoszság dühe által. A rémület fölülről borzongatja őket; rettegnek a vezértől, ki ép azért vezér, mert a legkegyetlenebb s a legszarnokiasabb köztük; hegemoniája a kegyetlenség és szívtelenség hatalma.

A vezért sz. Ignác „caudillo”-nak hívja; Krisztus Urunk neki „summus dux”, „capitan general”; Lucifer ellenben csak „caudillo”; egy név, mely a „capo”-nak kisebbítő és megvető hajlítása. Nem is rendes főnök, hanem csak bitang haramia-csapatok főzsiványa. Ezt a főzsiványt a lázadások és elkeseredett harcok emelték arra a bizonytalan, erőszakos, küzdelmes polcra, melyen most áll; ugyanez az izgalmas nyugtalanság, ez a kimerítő erőszakoskodás, ez a küzdelmes fortély és vigasztalan elnyomás tartja fön minden percben uralmát, s ez az ijedelmes s mégis erőszakoskodó hangulat uralkodik a táborban. Hasonlít ez a hangulat Napoleon Oroszországba rekedt seregéhez, mely mint a sebzett fenevad érzi erejét, de

ugyanakkor vesztét is. Győzelemről szó nem lehet; hanem ártani, rombolni, rabolni és gyújtogatni képes. Az éji örtüzek kísérteteket fickándoztatnak szemeik előtt. A megnyúlt s ismét lécekké vékonyodó árnyékokban, suhogó kozák-paripákat látnak. Dühösek és kegyetlenek, de ugyanakkor ijedeznek és félnek. „Minden perc egy halál.” A vezérnek előttök már nincs nimbusa; de az ő veszte az övék is, s így akit gyűlölnék, azt követni is kényszerülnek. Zsákmányuk nagy; alig bírnak mozogni, de minden perc szegénykévé teheti őket; élvezetről s megnyugvásról szó sincs.

Méltán kérdezhetné a gondolkozó: mire való ez óriási, tetet-lelket kimerítő s boldogtalanító erőmegfeszítés? Mi az oka a végzetes és dühös iramodásnak, mely hasonlít a nagy tengeri gőzös eszeveszett futásához, mikor szirtek közt teljes gőzerővel halad s minden percben a tenger mélyeibe temetkezhetik: mi-féle inger játszhatik azon emberek idegeiben, kik nyugtalan szívvel kapkodnak a lelkiismeretük vérző megsebesedésével, a gabság öntudatával halmozzák föl azt a máglyát, melyen majd ők maguk égnek, s fenik verejtékes buzgalommal a kínpadnak szegeit és fogait, melyre majd őket magukat húzzák? A felelet csak az lesz, hogy ez sorsa az erőnek, mely pályájából kiemeltetve rombolni s tönkre menni van hivatva.

Ez az érzés szállja meg az embert Lucifer katedrálisának s a körülötte nyüzsgő harci népnek szemléleténél. Borzalmas egy meditáció; a lélek mélyéből ismeretlen érzelmek kelnek föl, hasonlóak a fojtó füst-höz, a kivillanó lánghoz s mély árnyékokkal ijesztő

sötétséghez. Zűrzavar, kevélység, emésztő nyugtalan-ság, sötétség, borzalom, rémület váltakoznak sorban, vagy törtetnek tömegben e tábor sátrai közt, s e meditáló ember lélekben mintegy izleli e halálos be-nyomásokat. Nem élet ez, hanem halál. Szomorú hata-lom, mely öldököl és fojt, s a szív ösztönszerűleg kiérzi, hogy ez nem az isten szelleme. Ez az, amit sz. Ignác megjelenít az első pontban, midőn írja: Ugy látjuk, mintha az ellenség feje a nagy babiloni mező-ségben ülne, ijesztő alakban egy nagy katedrán, amit tűz és füst alkot.

Azonban minek lobogna a tűz, ha nem azért, hogy elharapodzék? minek szállna a füst, ha nem azért, hogy terjengve szürke szemfödőt vonjon a vidék fölé? s minek égne a gyűlölet és az uralomvágy a zsarnoki szívben, ha nem azért, hogy a szerencsétlen-ség járma alá hajtsa a még romlatlan szíveket is? Sajnos, hogy ezek a szívek már nem is romlatlanok, hanem oly irányzatokat rejtenek magukban, melyeket csak kifejleszteni s növelni kell, hogy a szív a baby-loni tábor szomorú hasonmásává váljék. A szívet is lehet zűrzavarossá, nyugtalaná tenni, – lehet sötét kétellyel és reménytelenséggel bevonni, – lehet bor-zalommal és rémülettel eltölteni, – s végül lehet ezt a szerencsétlen pusztulást a göggel, a megmerevült kevélységgel koszorúzni. Ami az emberi lelket egy nyugtalan küzködésbe kergeti; ami a szívet kiszárítja; a nemestől, az egyszerűtől, a fönségestől el nagy-zásba és izgalomba kergeti s a bizonytalanság és fé-lelem palástolt érzelmei dacára önmagával s hatalom-nak képzelt alávalósággal eltölti: mindaz kitűzi azt az ijesztő, sötét, babiloni zászlót a lélekbe, s e zászló

árnyékai azok az érzelmek, hangulatok, mozgalmak, „commotiones”, melyek azontúl a lélekben jelentkeznek s bajait napról-napra elmérgesítik.

Ha már most azt kérdezzük, hogy mi az, ami a szívet ily állapotba sodorja, sz. Ignác bámulatos pszichológiával, melyet csak az evangélium tekintélye mul felül, megadja erre a feletet abban a „concioban”, melyet a „caudilloval” tartat. A „caudillo” ugyanis a sötétséget, nyugtalanságot, rémületet tervszerűen akarja az emberekre kiterjeszteni s azért közli a „gente perduta”-val a módot, mint kell ezt eszközölni tanítja őket, hogyan kell az embereket hálóba kergetni és láncra verni, hogy elsőben kisértsed őket a gazdagság vágyával, mint ő legtöbbyire szokta, hogy így azután könnyen hiú dicsvágyra és erről nagy kevélységre jussanak.”

A vonat megállt Miskolcon; az én kocsim osztályában csak ketten voltunk: egy igen tapasztalt, finom műveltségű és elegáns úr, meg én. Különösen hatott rám az utasok kirohanása a vasutból az étterem felé. A pincéreket ostrom alá fogták; széles hordozó-deszkájukról jobbról-balról, elülről-hátulról ragadták el a sonkás-zsemlyéket, a borral-sörrel telt poharakat. Mohón haraptak nagy falatokba; akiknek nem jutott, azok bosszúsan néztek maguk köré, s látzott rajtuk, hogy a leikök is kong, nemcsak a gyomruk. Egy kis genrekép az emberek küzködő világából! Ezt a benyomásomat közöltem az úrral ki kedvteléssel nézte a létért való küzdelmet s odanyilatkoztam, hogy azt gondolom, hogy a világot mozgató szenvedélyek közt első az élvezetvágy. Ő azonban rázta fejét s nem osztotta véleményemet. „Nem a

testnek kívánsága, monda ő, hanem a szemek kívánsága, a bírvágy, ez a főmozgatója az emberiségnek. A fiatalság ezt nem érti oly könnyen; mert fiatal korban az érzéki élvezet vágya mozgatja az embereket; de mihelyt a mámoron túl vannak, a fősznvedély a bírvágy; ez lép örökébe minden addigi tendenciának. Az ember úgy ragaszkodik a birtokhoz, mint az élethez; s minél többje van, annál biztosabbnak s állandóbbnak érzi lábai alatt a talajt. Az élvezet az másodrendű; a gazdagság úgy is minden élvezetet teli marokkal szór eléje.” Bizony akkor ez még nem volt oly világos előttem; most azonban ugyancsak világos. A világot mozgató sznvedély az önzés. Aki ezt az áramot nem fékezi, aki szívét hozzáköti, az a harcok és hányódások örvényei közt bukdácsol; siker esetében befutja azt a végzetes skálát, mely többnyire élvezet „ad magnam superbiam”; ha pedig sikertelenség kíséri törekvéseit: akkor is az emésztő gondok kiszáritják szívét végleg, s nem tudni, vájjon szerencsésebb lesz-e célja elérésében, mint ha sikerekkel dicsekedhetnék.

Mivel mi most voltaképp az önzés állatjegye alatt állunk ethikai világforgásunkban, azért rémületes illusztrációkban látjuk sz. Ignác gondolatait. Amit minden lélek, mihelyt a gazdagság vágyának kiégett nyomaiba jár, tapasztal ömagán, t. i. hogy lelki világának derűje homályba, füstös égbe borul, – hogy biztató csillaga helyett ijesztő lángok törnek elő s villognak körülötte, – hogy nyugtalanság fárasztja idegeit s szíve helyén gyakran, ha odatapogat a könnyörület s az irgalom vágya, követ talál, azt is hideg követ; mondom, amit minden lélek, mihelyt az ör-

dög zászlaja az önzés hangulataiban ellengett fölötte, szomorúan tapasztal önmagában, az most a század szignaturájává lett: a lelki nyugtalanság már az anyagi egyensúlynak teljes fölforgatásában nyilatkozik; a század haldokló éveire füstös, sűrű sötétség ült; a szívek kemények lettek s önzők mint a „struthio in deserto”; nincs kilátás, semmi biztató fény, mely átvezessen jobb korokba. S mikor ez a nagy erkölcsi nyomorúság kísért körülöttünk, ugyanakkor egy füstös, suhogó lángú kathedrán ül az emberi gög s mindenféle cégér alatt, milyenek a „haladás”, a „tudomány”, a „felsőbbrendű morál kultusza” hirdeti, hogy ő az Úr, mint más.

Nézzétek, mennyire igaza van a „két zászlóról” szóló meditáció pszichológiájának. Mikor lenyűgöztétek lelketeket a sárba, a „gazdagságba” s a vanus mundi honorba”; mikor ezen járom alatt vértanúivá lettetek a szívek hóhérainak, a nyugtalanságnak, kapkodásnak, a lelki sötétségnek és félelemnek; mikor megfizettétek ezt a sarcot, mely véretekéből, örömtökből, vigaszaitokból lett kipréselve; akkor lettetek csak igazán szolgálkák; pöffeszkedő, de szívükben poklot hordozó szolgálivá a gögnek; király-szerepet játszó éhes koldusokká fölvilágosultsággal kérkedő, valóban pedig lelkük mély homályaival az egész emberiség haladását éjbe borító sötétséggé. „Facta est nox, in ipsa pertransibunt omnes bestiae silvae.” Ej van, fenevadak csörtetnek végig a művelt világ városain is, melyek előbb száműzve voltak az életből.

Ragadjuk meg a pszichologiai fejlődésnek kétségbevonhatlan, biztos fonalát! Van az emberi lélekben egy disgregatív, taszító hatalom, mely tesvéri kötélé-

keket s közösséget nem ismer, mely az embert testvérei romjain emeli magasba s az önistenítést tűzi ki célul az emberiségnek harmonikus, közös boldogsága helyébe: *ez az önzés*. Az ördög, a prédák és guerilla harcok „caudillo”-ja biztos nyomokon halad; először a gazdagság vágyával kell őket kísérteni: aki a kötelekbe belebonyolul, azt már könnyebben vihetik bele az üres dicsőségvágyba s onnan nagy kevélységre. *E disgregatív, taszító hatalmat* senki sem tagadhatja; e végzetes hatalom szomorú sikereit mindenki s a társadalom nagyjában is tapasztalja s aki gondolkodik, az okvetlenül azon meggyőződésre jut, hogy ez áramok ellen gátakat kell emelni, hogy ez irányokkal szemben más, boldogabb utakat kell keresni, hogy e csillagzatok alatt az emberiség zöld ágra nem vergődik; az önzés *állatjegye* nem segít: keressünk egy emberjegyet.

Az önzés állatias s elállatiasító, szívtelen és kegyetlen hatalmával szemben, mely a „caudillo” táborát jellemzi, Jézus Krisztus, a mi imádott, legfőbb, legitim vezérünk, „capitan general”, „summus dux”, Urunk és királyunk egy más hatalmat léptet föl; a szívekben kísértő, sötét árnyak zászlaja helyett egy más zászlót tűz ki: lássuk már most, miféle hatalom miféle tábor és zászló ez?

Kedves, meleg színekben festi sz. Ignác e látszólag nehéz koncepciót; három sorocskában jellemzi Krisztus Urunk táborát: az első pontban azt nézzük, amint a mi Urunk Krisztus, a maga szépségében és szeretetre méltóságában ott állt Jeruzsálem tájékán a mezőségnek egy alacsony pontján: félelem és borzalom erre felé nincs; sötét kathedrákon zsarnokok nem ülnek;

az igazi nagyság az emberszeretet melegében nyilatkozik meg; a „Dominus noster” hatalmát szeretetre méltóságban érvényesíti; „speciosus et amabilis”; mindenki vonzódik hozzá „in funiculis Adam”, az embernek kötelékei az ő varázsereje; rabjai vagyunk, de csak „in vinculis caritatis.” Itt nincs egymásnak tiprása; a szenvedély, a gög, a zsarnoki vágyak nem gázolnak le senkit; itt a boldogság nem a harcok izgalma; nem a telhetetlenség kínzó gyötrelme, hanem a szív békéjének élvezete.

Az egyszerűség, az erény mosolya, a lélek alázata, a szív békéje, a szenvedélyeken uralkodó szelídség, Krisztussal való testvéresülés s ezáltal a legszentebb s legbiztosabb egyenlőség . . . íme e tábor hangulata, íme e zászló színezése, íme Krisztus szelleme.

A kontraszt a két tábor közt nagyobb alig lehetne; olyan az, mint a pokol, s a mennyország. *Az egyik oldalon* az a nyugtalan, rohamos, „szuronyt-szegez”-el való előretörtetés, az a herce-hurca, az a hajsza, melyben az emberek szívkeménységbe, kegyetlenségbe, kiállhatlan gögbe lovalják be magukat; izzadnak, küzdenek, egymást nyomorítják és ölik; a másik oldalon az egyszerű, nyugodt, lelki nagyság, mely nem szolgálja a mammonnak, hanem ura s élvezője az életnek. *Az egyik oldalon* az önzésnek legnagyobbbrészt „*ut in pluribus*” gazdagságra áhítózó törtétese a szenvedélyek s a szerencsétlenségek hullámain kavarja föl s zúdítja a „haladó” társadalomra s ezáltal minden szellemi és anyagi haladást tényleg bizonytalan ingásba sodor s félelmes sejtelmekkel borítja el a nemesebb lelkeket. Mohóság, féktelen kapkodás, bizonytalan s váratlan megrendülések dominálják a világot. Annak következ-

tében az emberek homályban élnek; nincs idejük eszmélni; lelki borúban ténferegnek. Ez a lázas tempo, ez az ideges élet, ezek a sorvasztó gondok, ezek a kimerítő küzdelmek, ezek a sötét sejtelmek elrabolják a békét. *A másik oldalon* mindennek ellenkezője látható. Az Úr Jézus nyugodt s derült; az ember a maga természetszabta korlátoltságában örül az életnek s a napsugárnak; a hit alázatában megnyugszik s nem nyúlkál az elérhetetlen után s szíve mosolygó békéjében várja Isten ... Beuron tűnik föl lelkem előtt mikor ezt írom s a „kedves testvérek” annyi sok, kis és nagy háza. Fölöttük lebeg a fölírás: „Pax Christi, serena requies.”

De ezzel a „paxal” többnyire rosszul járunk s félreértésekbe keveredünk; oda érünk, ahol vagyunk: a nembánomság árkába! Nem! nem ezt a „paxot” értem, nem a temetők rothadó békéjét: hanem a lelki élet békéjét, amely a maga részéről szintén ugyancsak csodálatos kontraszt. *A lélek békéjében élni* ugyanis annyit tesz, mint a szenvedély, az önzés nyugtalanságaitól távolállani; nem mohón, levegő után kapkodva alacsony érdekeknek, személyes igényeknek szolgálni; gazdagságot, kitüntetést nem keresni; egy csipet erényt aranygarmadáknál többre becsülni; a sz. alázatot és megvetést Krisztusért szívesen fogadni; ha pénzzel nem tehetjük, személyes szolgálatokkal sokakat gazdagítani: de emellett *mindig buzgón és lelkesen és jellemesen küzdeni* „pro fratribus et civitate sancta Jerusalem.” Örülni gyermekded szívvel az Istennek, a napsugárnak és virágnak, a hópehelynek és mennydörgésnek; de azért a szent szegénység s az önmegvetés szeretete által folyton eleven

összeköttetésben maradni a küzködő és szenvedő étellel. Ez a béke, ez a nyugtató derű, ez a szelíd tekintet, mely az így fegyelmezett lelkeken ül s belőlük szétárad, *a természetfölötti rendé*; a természetben ilyen nincs ... s ennek a hangulatnak nem szabad számkivettetnie soha.

A világ elégedetlenség, békétlensége, testvérharca az elállatiasodás szignaturáját viseli magán; nyilvánvaló, hogy nem Krisztusnak szelleme; a művelt társadalom az összes maláriájában él; lázasan, idegesen rángatózik s félrebeszél: mondják meg, kérem lehet-e rajta fölismerni Krisztusnak, ki „in humili loco speciosus et amabilis summus dux”, szellemét?

Különben, hogy sz. Ignác jó helyen tapogat s a sebzett és beteg lelkek elevenjére tapintott, azon most már nem kétkedik senki. A jelszó az marad; az önzés az ellenség! Az izgalom nem boldogít; a *gőg* a lelkek éje s a testvériség megöloje! A lelki sötétség rengetegében; a szenvedély vulkánjai közt a boldogság meg nem veti a lábát; abban a forró és bugyogó chaosban nincs meg az élet lelke, mely alakokat és rendet teremtene. De ha ez igaz, nem kellene az életet s a boldogságot azokban a csendes, áldásos hatalmakban keresni? Ha a törtetés nem vezet az emberiséget a boldogságra, nem kellene-e azt a boldogságot a megnyugvásban, az alázatban, az önzés megvetésében keresni? Szinte hihetetlennek látszik, hogy valaki azt felelje rá: nem ezekben, de a kegyetlen, ijesztő, zsarnoki önzésben, – a dicsőségszomjban, s a lélek végleges megfeneklésében, a „magna superbia”-ban kell a boldogságot keresni. Mondom, ez hihetetlennek látszik, hogy valaki ez állítsa; ha állítja,

akkor ezt csak azért teszi, mert nem talál módot arra, hogyan állítsa bele a világba a sz. szegénység szeretetét, értve itt egyelőre a szegénység szeretete alatt csak az önzés kellő korlátok közé való szorítását. Nem tudja, hogyan s mi által szorítsa korlátok közé azt az önzést, mely gyökerében a kultúra rugója és előmozdítója, – a tehetségek ösztönzője, – a szorgalomnak lendítője és jutalmazója; de túltengésében minden lelkiné s szelleminek halála.

Az első és lényeges korlátja az önzésnek mindenesetre *a jó jogrend* volna; de a jó jogrendben is volna még az önzésnek elég tere az érvényesülésre; abban a jó jogrendben azután csak *a lélek szellemi és eszményi irányzata* lehetne az önzés ellensúlyozója s ezt az irányzatot képviseli a „*summus dux, Dominus noster.*”

A szellemi irányzat az embert kiemeli az önzés járma alól, kit egészen, kit félig, kit csak keveset. Némelyeket egészen emel majd ki; s ezekben az önzés, a gazdagság vágya elszáradt hajtás, holt, beiszaposodó ér lesz; ők egész lényükkel, minden erejükkel, teljes egyéniségükkel a szellemnek szolgálnak; ezek lesznek azok, kik nemcsak erkölcsi életükben tartják le az önzést a jog s az erény korlátai közt, hanem akik a tényleges szegénységben biztosítják lelkük teljes függetlenségét s mindentől való elválását, ami zavarna, izgatna, nyugtalaníthatná őket.

„*De ezek nem viszik előbbre a kultúrát*”: így hangzik a tényleges szegénység ellen a kifogás. Igazuk van; ezek azt a kultúrát, mely a gépek tökéletesítésében s a természeti erők kihasználásában rejlik, előbbre nem viszik; ők a szelleminek fölkent lovagjai és harcosai; nyugalmuk az Olympus csendje, az a fel-

légvár, hová minden anyagi haladás csak lépcsőül szolgál. Ne bántsuk őket; meg kell a munkát osztani; akik a szellemi tökéletességbe bevonultak, azok a kerekeket nem olajozhatják s a kendert nem törhetik; egy ember nem tehet mindent. De hogy az embernek tökéletessége a lélek szabadságában áll, arról nincs kétség; hiszen a kultúra sem egyéb, mint szabadságharca az embernek a természet erői ellen!

Krisztus irányzata és szelleme természetesen a lelek szabadságára tör. Az utat erre, gondolom már kitaláltuk; a „summus dux in humili loco speciosus et amabilis” inspirálta azt nekünk; de azért még külön is kimondja; mert ő is beszédet tart apostolaihoz és híveihez következőképen: a harmadik pontban azt a beszédet vettük megfontolás alá, amelyet a mi Urunk Krisztus az ő szolgálóinak és barátainak tart, akiket erre az expedícióra kiküld, amelyben azt köti lelkükre, hogy az embereken úgy igyekezzenek segíteni, hogy őket először vegyék rá a teljes lelki szegénységre és ha isteni fölségének úgy tetszik és őket erre hívja, a gyakorlati szegénységre; másodsor arra, hogy kíváncsozzanak a megvettetés után, mert ebből a kettőből, a szegénységből és megvettetésből, ered az alázatosság. Így tehát három lépcsőfok van: az első a szegénység a gazdagság ellen; a második a megvettetés a világi tisztesség ellen; a harmadik az alázatosság a kevélység ellen; ezen a három lépcsőfokon keresztül vezessék el az embereket az összes többi erényre.

Ez az evangélium filozófiája, s remélhetőleg a mienk is, sőt minden gondolkozó emberé, ha az „opprobrium” és „contemptus” alatt nem ért extravagancia-

kat, hanem azt a részt érti, mely a világban a mérsékel, józan lelkületnek, – az áhítóaszt és swindler-séget megvető erénynek, az igazságért és a lelkiismeretért küzdő meggyőződésnek, – az Isten szent akaratán való megnyugvásnak, az elérhetlenbe nem áhítózó, keresztény lemondásnak a sorsa meg jussa.

Aki ezt belátja, hogy az önzés a legkegyetlenebb zsarnok, mely az embereket uszítja, s másokat megtörni s önmagát szerencsétlenné tenni készíti; aki azt belátja, hogy az önzés a legmegalázóbb járom s a rabszolgaságnak legkíméletlenebb pórája; aki észreveszi, hogy az emberiség nem arra született, hogy szíve száraz legyen mint \ a Sahara pusztája s agya égjen mint Lybia vörösesbarna homokja, – aki belátja, hogy a boldogság sem az idegek lázas izgatottságában, sem agyrétek vérmes kergetésében, hanem az Isten szívére való alázatos lebomlásban s e gondviselés végzésein való; gyermeki megadásban áll: az bizonyára ezt az „intenciót”, ezt a „tendenciát”, ezt a szellemet is meg fogja érteni és el fogja fogadni.

Csak ez helyes; minden más út tévedés és gyöt-relem.

Péter gróf a francia invázió alatt Oroszországban Napoleon foglya lett; barakkban lakott; öltözéke, egy szennyes, rongyos ingből, egykori ruháinak utolsó foszlányaiából, egy katonai nadrágból, melyet a bokái körül összekötözött, hogy jobban tartsa a meleget és egy kaftánból állt. Szegény paraszt katona-foglyok közt lakott négy hétig a barakkban; látta, hogy mosolyogva foltozgatják ruháikat, elbeszélnek kalandjaikat, a generálisokat az ármádiában s földesuraikat birtokaikon, melyeket ők mint jobbágyok művelnek, meg

nem irigylik; szeretik édesanyjukat és megkínálják sült burgonyájukkal a grófot is; este imádkoznak az Úr Jézushoz, a sz. Szűzhöz s meg nem feledkeznek sz. Florus és Laurusról, kik szerintük „a lovak védőszentjei”; a franciákat is keresztényeknek tartják s egy pipa dohányért inget és bakancsot varrnak nekik; ha lefeküsznek el nem kergetik szalmájukról azt a bicegő, kis kutyát, mely az égő Moszkvából valahogy a barakkba került, hanem megsimogatják, de amellett keményen csak „gaznépnek” titulálják; azután magukra rántják köpönyegüket s „aluszna mint a kő s felkelnek mosolyogva mint a kalács.” E csodálatos filozófia befolyása alatt, – folytatja Tolstoj „Háború és és béke” III. köt. 392. lapján – „végre áthatva érezte magát attól a lelki békétől, attól az önelégültségtől”, amely után eddig hiába sóvárgott. Ez volt az, mi annyira meglepte őt a borodinoi katonáknál, amit hasztalan kereset a philanthropiában, a borban, az önfeláldozás hősiességében, regényes szerelmében; a haláltól való rémület, a nélkülözések és Karatajev önmegtagadásteljes bölcsészete egyszerre megadták neki azt a belső megnyugvást és meglelégedést, amelynek hiányát eddig annyira érezte.”

Ezt mind szó nélkül elhiszem neki; aki a sz. írást felüti s az Ur Jézus életét az istállótól a keresztig és szent tanát az alázatról, szegénységről, a megalázta-tás és önmegtagadás szeretetéről szívére veszi: annak lelkét megszállja a lelki béke, a fölszabadulás fönséges szelleme.

Térjünk például egy percre a bethlehemi istállóba; itt találjuk tényben az evangélium összefoglalatát; alázat, szegénység, megvetés, szenvedés s mellett a legé-

desebb béke s a legtisztább élvezet, ez az Úrnak társasága. Aki ezt meg nem érti, az Krisztus szívébe és szellemébe még nem hatolt. Iparkodjunk tehát megérteni ezt a különös valóságot. Tagadjunk minden emberit; dicsőséget, nagyságot, hírnevet, tudományt, fényt; tagadjunk mindent, ami imponál, s megtaláljuk a megtestesült Igét. Mielőtt ezeket mind elvetettük volna, megkísért talán a gondolat, hogy tagadjuk meg magát ezt a gyermeket, ki állítólag a megtestesült Isten; de az Isten fölhív minket, hogy ne tegyük azt, mert akkor csak *a mi emberi gondolatainkat követnők s elfogultságunkból soha ki nem emelkednénk*: hanem vessük el előbb mindazt, ami emberi, – vessük ki a korlátoltságot eszünkéből, kislelkűségünket szívből; állítsuk azt, amit az a megtestesült Ige állít; az emberi nyomorúságot, gyarlóságot, alávalóságot, a küzdelmek tantalusi munkáját, az akarat bohóckodó gyöngeségét, a hozzá lehajló Isten kegyelmét, malasztját, az ebből származó imádást s alázatot s mindezt rejtjük mélyen szívből s ízleljük és rágjuk meg: s akkor azután sejteni kezdjük, hogy mi az Úr, a fölséges Isten s hogy hová s mily utakon vezet el az igaz bölcsességhez s a tulajdonképeni szívmelegnyugváshoz. A szellem éltet, a betű öl; az alázat, a megadás betűk; undorítók s utálatosak; de a szellem, melyet Isten lehel abba a lélekbe, melyben az alázat, az imádás, a megadás megvan, isteni és boldogító. Hogy akard fölfogni kevélységedben az Istent, mikor a kevélység Istenhez hozzá nem férköző gondolat-korcs; mikor ez undorítóvá teszi az alázatot; melyet nem ért; csak betűivel bajlódik, szellemét nem érti.

Ezt a szellemet iparkodjunk megközelíteni, akkor az evangélium virágos kertté válik szemünkben, melyen az egyszerűség szépsége s a béke illata van előntve.

Üssük föl az evangéliumot másutt; a „két zászlóról” szóló meditáció mindenütt érvényesül: *a léleknek fontos és egyszerűsége* az önzés két lárvájával: *a gazdaságra s a hiú dicsőségre való törekvéssel* szemben.

Mily fontos és egyszerű s igazán királyi alak az az Úr Jézus, mikor 5000 ember szenvedélye tör ki viharban s átzúg a pusztán; királyá akarja kikiáltani a prófétát; de nem akad rá sehoh. Az Úr akkor már a csendes tó fölött kiemelkedő hegyre ment, s ott megnyugodott; a tó sima tükre odautalt a szenvedélyek s a zúgó tömeg háborgásaitól kimenekült lélek békéjére; – az az éji csend ékesszólóban beszélt a lélekhez: a szívhez, mint a lelkesülés zsvivaja s lármája; – azok a néma, homályban szendergő bokrok, azok az álmukban illatozó virágok és füvek fölemelték hozzá bóbitás fejüket és megnyugvásról suttogtak édesen és nyugasztalólag.

S minél jobban éli bele magát a lélek e gondolatokba, annál hathatósabbán vonzzák őt a mélybe, mint a Königsee az embert titokzatos örvényeibe. Megszállja a szívet a tökéletesség vágya s a világosan eléje írt út mint kígyózó ezüst szalag terül el előtte, folyton lejtőkre kúszik, onnan aztán a hegyekre, onnan a felhőkbe, hogy elvezessen az égbe.

„Kiszabadítani a szívet”, ez a Krisztus zászlájának jelgéje, fölírása; kiszabadítani a kettős önzésből, *a földi kincsek s az ambíció kötelékeiből*. Aszerint amint valakinek sikerül magát ezek alól emancipálni, asze-

rint követi a zászlót, melyet a „summus Dux noster” lenget. Ezek után nem csodálkozunk azon colloquiumon, mellyel sz. Ignác ez emelkedést bezárja s melyben az elmélkedő azt kéri, hogy fogadjon fel zászlója alá: még pedig először teljes lelki szegénységben; és ha az isteni felségnek tetszik és ha engem arra kiválaszt és felfogad, a gyakorlati szegénységre; másodsor a gyalázatok és igazságtalanságok viselésére, hogy ott jobban követhessem; csak viselhessem azokat bűn nélkül és anélkül, hogy az isteni felség nemtetszését vonnám magamra, vagyis: ha Isten is úgy akarja.

TARTALOM

Tolstoj Leo	3
„Homo melancholicus”	13
Az én napom	22
Bemenőm s kimenőm.....	29
A gondviselő isten.....	36
Kapcsolatban a természettel	46
Halottak estéjén.....	54
Így éljetek.....	60
Pünkösdi lélek	64
Modern pünkösöd	70
Az igazi karácsony	80
A mi karácsonyunk	85
A kenyérillatú csókról.....	90
Utak az Istenhez	96
Assisi szent Ferenc.....	137
Szent Alajos	158
Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme	177